

А.О. Шульга

**МОРАЛЬНІСТЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ**

Навчальний посібник

**Кривий Ріг
2018**

**Міністерство внутрішніх справ України
Донецький юридичний інститут МВС України**

А.О. Шульга

МОРАЛЬНІСТЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Навчальний посібник

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ
МВС України як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

**Кривий Ріг
2018**

УДК 343.13 :343.211.3 (075)

Рекомендовано до друку

Вченою радою ДЮІ МВС України
протокол №15 від 31 серпня 2018 р.

Автор

Шульга Андрій Олександрович – доцент кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права, кандидат юридичних наук, доцент

Рецензенти:

Куракін Олександр Миколайович – завідувач кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права, доктор юридичних наук, доцент

Ткаченко Андрій Володимирович – суддя Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, кандидат юридичних наук.

Ш 95 Шульга А.О. Моральність в кримінальному процесі: [навчальний посібник]. Кривий Ріг. ДЮІ МВС України. 2018. – 185 с

У навчальному посібнику висвітлено сучасні теоретично-прикладні положення щодо моральних засад кримінальних процесуальних відносин та висвітлено комплекс практичних рекомендацій їх реалізації у правотворчому та правозастосовному аспектах відповідно до міжнародних стандартів.

Навчальний посібник може бути використаний у викладанні навчальної дисципліни «Моральність у кримінальному процесі», під час підготовки навчальних та робочих планів, лекційних, семінарських, практичних занять з курсу «Кримінальний процес України», «Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих (розшукових) дій», «Європейські стандарти захисту прав людини у кримінальному процесі» тощо.

УДК 343.13 :343.211.3 (075)

©

А.О.Шульга

©ДЮІ МВС України, 2018

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	6
ПЕРЕДМОВА	7
ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ МОРАЛЬНОСТІ І ОСНОВНИХ МОРАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
1.1. Історико-правовий аналіз виникнення моральності у кримінальному процесі.....	9
1.2. Формування основ моральності у кримінальному процесі: філософсько-правовий аналіз	22
1.3. Взаємозв'язок суб'єктивної моральності учасників кримінального провадження з кримінальною процесуальною моральністю.....	33
Питання для самоконтролю.....	41
Тестові завдання.....	42
Література до теми №1.....	43
ТЕМА2. МОРАЛЬНІСТЬ У ЗАСАДАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	
2.1. Морально-правові підстави формування основних засад кримінального провадження	46
2.2. Аналіз відповідності конституційних та спеціальних засад чинного кримінального процесуального законодавства нормам загальнолюдської моралі.....	71
Питання для самоконтролю.....	75
Тестові завдання.....	76
Література до теми №2.....	77
ТЕМА №3. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ.....	81
Питання для самоконтролю.....	92
Тестові завдання.....	93
Література до теми №3.....	94
ТЕМА 4. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА.....	96
Питання для самоконтролю.....	104
Тестові завдання.....	105
Література до теми №4.....	106
ТЕМА5. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	107
Питання для самоконтролю.....	114
Тестові завдання.....	115
Література до теми №5.....	116
ТЕМА6. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХИСНИКА І ОСІБ, ЯКІ ПРЕДСТАВЛЯЮТЬ ІНТЕРЕСИ ІНШИХ УЧАСНИКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	117
Питання для самоконтролю	126
Тестові завдання.....	126
Література до теми №6.....	128

ТЕМА7. МОРАЛЬНІСТЬ, ЯК ОДНА З ГОЛОВНИХ ВИМОГ СУСПІЛЬСТВА ТА ЗАКОНУ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ З СУБ'ЄКТАМИ, ЯКІ МАЮТЬ І ВІДСТОЮЮТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВЛАСНІ ІНТЕРЕСИ.....	125
Питання для самоконтролю	138
Тестові завдання.....	139
Література до теми №7.....	140
ТЕМА8. МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ КРИТЕРІЇ ЗАЛУЧЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ УЧАСНИКІВ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУ.....	141
Питання для самоконтролю	157
Тестові завдання.....	158
Література до теми №8.....	159
ТЕМА9. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	162
Питання для самоконтролю.....	182
Тестові завдання.....	183
Література до теми №9.....	184
Список використаних джерел.....	187

Перелік умовних скорочень

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основних свобод

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

КК – Кримінальний кодекс

КПК- Кримінальний процесуальний кодекс

КСУ – Конституційний Суд України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

МПГПП – міжнародний пакт про громадянські і політичні права

П. – пункт

РФ- Російська Федерація

ст. – стаття

ч. – частина

ПЕРЕДМОВА

Моральність є невід'ємною частиною будь якого кримінального провадження. Вивчення моральних засад кримінального процесу обумовлено завданнями науки кримінального процесуального права, слідчої та судової практики щодо реформування кримінального процесуального законодавства, правозастосовної діяльності у кримінальному процесі із характерною для України орієнтацією на моральнісні цінності людини, а також міжнародні стандарти здійснення кримінального процесу. На сьогодні вимогам високої моральності у кримінальному процесі повинні відповідати як чинне законодавство, так і правозастосовна діяльність суб'єктів, які провадять досудове розслідування та здійснюють правосуддя. Отак вивчення навчальної дисципліни «Моральність в кримінальному процесі» передбачено навчальними програмами підготовки магістра за спеціальностями «Правоохоронна діяльність» та «Право» і спрямовується на формування у слухачів магістратури знань, вмінь та навичок необхідних майбутнім магістрам для ведення професійної діяльності, пов'язаної з кримінальною процесуальною специфікою.

У навчальному посібнику у систематизованому вигляді наводиться теоретичний матеріал, який охоплює історичні підвалини формування кримінального процесуального розуміння соціальних відносин в контексті моральності, дається філософський аналіз самої моральності, наводяться приклади норм кримінального процесуального законодавства, які побудовані суто на моральних позиціях суспільства. Крізь призму моральності розглядається правовий статус кожного учасника кримінального провадження та наводяться основи кримінальних процесуальних відносин.

Структура навчального посібника побудована на підставі структури навчальної дисципліни «Моральність в кримінальному процесі» і

складається із дев'яти тем, які містяться у програмі навчальної дисципліни.

У навчальному посібнику запропоновані питання для самостійного контролю та тестові завдання, що містяться у кожній темі посібника і дозволяють слухачам магістратури засвоїти програму дисципліни, оцінити рівень власних знань, які вони отримали в процесі її вивчення.

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ МОРАЛЬНОСТІ І ОСНОВНИХ МОРАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Історико-правовий аналіз виникнення моральності у кримінальному процесі

1.2. Формування основ моральності у кримінальному процесі: філософсько-правовий аналіз

1.3. Взаємозв'язок суб'єктивної моральності учасників кримінального провадження з кримінальною процесуальною моральністю

1.1. Історико-правовий аналіз виникнення моральності у кримінальному процесі

Мораль – це система формальних, у вигляді правових приписів, поглядів, уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві, практична реалізація положень якої забезпечується громадським осудом та іманентним імперативом соціалізованого індивіда [1], та моральністю (синонім моралі, іноді – етики; у більш вузькому значенні моральність – це внутрішня установка індивіда діяти відповідно до своєї совісті і свободи волі, на відміну від моралі, яка, поряд із законом, є зовнішньою вимогою до поведінки індивіда; етика ж – назва науки про мораль [2]. Слова «моральність», «мораль», «етика» є близькими за змістом, втім виникли вони у трьох різних мовах. Слово «етика» походить від грец. *ethos* – вдача, характер, звичай. Його узвичаїв 2300 років тому Аристотель, назвавши «етичними» чесноти або достоїнства людини, що виявляються в її поведінці, – зокрема, мужність, розсудливість, чесність, а «етикою» – науку про ці якості. Слово «мораль» має латинське походження. Воно утворено від лат. *mos* (множ. *mores*), що означало приблизно те саме, що *ethos* у грецькій мові, – вдача, звичай. Цицерон, дотримуючись прикладу Аристотеля, утворив від нього слова *moralis* – моральний і *moralitas* – мораль, що стали

латинським еквівалентом грецьких слів «етичний» та «етика». Слово «моральність» – від кореня «вдача» – вперше потрапило до словника російської мови в XVIII столітті та стало вживатися поряд зі словами «етика» й «мораль» як їх синонім. Так з'явилися три слова із приблизно однаковим значенням. У практиці слововживання ці слова практично взаємозамінні. Мораль, моральність – один з основних способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві, особлива форма суспільної свідомості й вид суспільних відносин (моральні відносини) [3]. Ураховуючи це, можна твердити, що моральність як один із способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві також схильна до змін і перетворень, що природно викликає зміни в суспільних відносинах, зокрема у правосвідомості. Саме проблема моралі та моральності є на сьогодні найбільш актуальною і такою, що вважається досить не вирішеною. Звідси і з'явилося нестримне прагнення мешканців пострадянських держав, зокрема українців до системи європейських моральних і правових цінностей, системи цивілізованого економічного розвитку та високих соціальних стандартів. Особливою перешкодою на шляху реалізації прагнення людей до змін в галузі моральності виступає антипод моральності, тобто аморальність, з грецької «заперечувати», вища форма деградації особистості, що виражається у свідомій зневазі моральними нормами і цінностями.

Аморальність проявляється як нелюдність, тобто вороже, жорстоке або корисливе ставлення до людини, тварини, як безсоромність, тобто презирство до суспільства, іншої думки і правил пристойності. Аморальним людям часто властивий цинізм. Аморальна особа формується в атмосфері невинуватої суворості, байдужості, постійного дефіциту уваги, за відсутності необхідного виховання, так і, навпаки, в результаті вседозволеності, розпещеності, потурання будь-яким капризам. Аморальність виникає в умовах анархії і необмеженої, безконтрольної влади одних людей над іншими, де надлишок прав поєднується з безправ'ям, наприклад у

виховних установах закритого типу, сім'ях авторитарного типу тощо. При цьому особливо значну роль для породження аморальності відіграють приклади торжества порочності над доброчесністю, коли доброчесність в очах суспільства виявляється безпорадною. Створенню імунітету від аморальності сприяють демократизація і гуманізація суспільства, стосунків між людьми, а також підвищення вимоги суспільства до особи [4]. Дане тлумачення аморальності цілком слушне, зокрема у випадку визначення основної перешкоди на шляху України до побудови соціальної, європейської державності.

Аморальність призводить до того, що у свідомості людей відбуваються негативні зміни, що є наслідком торжества несправедливого над справедливим, виникає правовий нігілізм. Особа перестає жити за законом, а живе за розумінням, в суспільстві панує ідеологія корупції та злочинної романтики. Все це породжує суттєві соціальні негаразди, оскільки суспільство зневірюється у тому, що можновладці є порядними та такими, на яких можна покластися. Навпаки, люди починають бачити у тих, хто представляє державну владу, ворогів, що знову таки виливається у соціальні вибухи.

У цьому випадку не менш актуальним є питання щодо механізму реалізації державою досить важливої функції, яка пов'язана з відновленням порушених норм соціальної моралі. Цей механізм у цивілізованому суспільстві називається правосуддям, зокрема, правосуддям у кримінальному процесі. Так, досить часто в соціумі постає питання щодо законів справедливих та несправедливих, моральних та аморальних. Але ж теорія держави і права, у своєму науковому потенціалі, фахових коментарів стосовно цього не містить. Немає подібного і у визначенні закону в галузевих нормативно-правових актах, зокрема в кримінальному процесуальному законодавстві України. Якщо ж звернутись до пересічного громадянина з запитанням, чи може бути закон несправедливим чи аморальним? То,

напевно, можна почути стверджувальну відповідь, навіть певне розуміння, визначення цього явища.

Справедливість - це частина філософського розуміння морального початку. Філософська спадщина визначає не тільки головну роль справедливості у кримінальному судочинстві, але і містить у собі джерело сьогоднішніх нагальних проблем кримінального процесу [5, с. 25]. Проблеми ж ці досить часто саме пов'язані з моральністю. По-перше, вказані проблеми можуть характеризуватись тим, що учасники кримінального провадження, реалізуючи свої права та виконуючи обов'язки, не порушуючи норм чинного законодавства, порушують норми суспільної моралі (наприклад, дозволяють собі приймати несправедливі рішення, проявляють упередженість у судженнях, під час спілкування з іншими учасниками кримінального провадження своєю поведінкою створюють конфліктні ситуації тощо). По-друге, проблеми можуть виникати у зв'язку із неоднозначним розумінням норми чинного законодавства, яке викликане неоднозначним тлумаченням самої норми. По-третє, несправедливістю, підґрунтя якої закладені законодавцем у встановленій ним нормі шляхом лобіювання певних інтересів будь-яких осіб, наприклад народних депутатів, суддів, прокурорів тощо.

Але для того, щоб зрозуміти, що ж таке моральність у кримінальному процесі, буде доцільним провести аналіз історичних коренів виникнення моральності кримінальних процесуальних відносин.

Історія розвитку морально-правових відносин у кримінальному процесі України – явище досить складне й багатопланове, невід'ємно пов'язане з історією кримінальних процесуальних відносин усього європейського співтовариства. Як у країнах Європи, так і в усьому світі зазначений інститут формувався в тандемі з розвитком суспільної етики й моралі, тому наскрізь пронизаний тією мораллю, що панувала на різних історичних етапах. Вчені вважають, що уява людини про справедливість або несправедливість (як частина уяви про моральність) виникає та розвивається

разом з виникненням та розвитком суспільної самосвідомості, і перш за все моральної самосвідомості суспільства. Справедливість є засобом розповсюдження та здійснення моральних уявлень [5, с. 28]. З цього можна зробити висновок, що кримінальний процес як галузь права хоч і проявляє свою сутність у сталих засадах, які формально закріплені нормами кримінального процесуального закону, але не може бути в моральному розумінні ефективним без отих норм суспільної моралі, що повсякденно нагадують нам про гідність, справедливість, добро, чесність та елементарну людяність.

Інколи на цьому шляху поряд із недоліками кримінального процесуального законодавства постають непереборні перешкоди, які породжує догматика закону (наприклад, обов'язок слідчого, прокурора й суду в усіх випадках виявлення ознак злочину починати кримінальне провадження, застосовувати запобіжні заходи тощо). Але з моральної точки зору такі дії не завжди можуть бути виправданими. Так, особа може вчинити діяння, яке формально містить ознаки злочину й має суспільну небезпеку, але за нормами суспільної моралі може бути розцінене як високоморальне та суспільно корисне, тому не визнане громадськістю злочинним. До того ж кримінальне процесуальне законодавство України не містить морально-етичних критеріїв прийняття кримінальних процесуальних рішень посадовими особами, хоча про наявність такого недоліку у кримінальному процесуальному законодавстві ще за часів царської Росії зазначав видатний юрист А.Ф. Коні [6]. Зокрема, підтримуючи ідею А.Ф. Коні, автори дослідження «Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз» із цього приводу справедливо проводять певну паралель між процесуальною діяльністю у сфері кримінального процесу, яка часто характеризується примусовими діями, тобто насильством з боку держави, й нормами суспільної моралі [7, с.14-15].

Виникнення моралі обумовлено процесом становлення й розвитку суспільної праці, коли виникає необхідність регулювання відносин між особистістю та первісним колективом. Право зароджується в більш пізній період, коли у класовому суспільстві виникає насущна потреба регулювання відносин індивідів, що належать до протилежних класів [8].

Мораль справляє суттєвий вплив на будь-які соціальні відносини в суспільстві, тому повинна змінюватись у міру технічного прогресу та рівня розвитку суспільства. У стародавньому суспільстві вона була одна, в епоху середньовіччя – інша, а сьогодні набула новітніх форм, що, безумовно, позначається на кримінальних процесуальних відносинах. Також у статті наголошено, що більшість норм сучасної моралі все ще спирається на постулати, закладені у давнину Біблією, Кораном, основами буддистської релігії тощо. Багато із цих постулатів через прогрес суспільства морально застаріли, а їх місце посіли нові, які реально домінують над тими, що були актуальними донедавна [9].

З іншого боку вважається, що моральні принципи залежать від місця, часу, географічного градуса широти та від еволюції, люди завжди і всюди проводять межу між добрим і злим, отже загальною ознакою моральності слід визнати оцінку явищ з погляду добра і зла, а моральній оцінці піддаються лише дії людини, причому виключно тією мірою, якою вони супроводжуються виявом її волі [10].

Спостерігаючи вплив суспільної моралі на побудову історичних форм кримінального процесу, можна виявити певну тенденцію взаємозв'язку суспільної моралі з методами провадження у кримінальному процесі. На думку професора М.О. Громова, у теорії кримінального процесу розрізняють чотири історичні форми кримінального процесу: обвинувальний, розшуковий (інквізиційний), змішаний та змагальний. Учений твердить, що обвинувальний кримінальний процес вважають найбільш раннім з усіх процесів і його початок історики відносять до часів рабовласництва.

Характерною рисою цього процесу було те, що він визнавав особливий стан обвинувача, яким звичайно виступала потерпіла від злочину особа. Від волі потерпілого залежало питання порушення кримінального переслідування. Система доказів, яка формувалася під тиском тогочасного релігійного світогляду, включала клятви, двобій та різні випробування (ордалії) вогнем, водою, гарячим залізом тощо.

Розшуковий (інквізиційний) кримінальний процес, що виник, як і обвинувальний, у надрах рабовласницького устрою, набув найбільш широкого поширення в епоху абсолютизму. За його правилами суддя одночасно мав виконувати функції слідчого, обвинувача й певною мірою захисника. Обвинуваченого позбавляли можливості захищатися, тому що він був не суб'єктом процесу, а його об'єктом. Докази в такому процесі мали формальний характер. Правила цієї системи були такі: визнання вини – цариця доказів; жінці приписували вірити менше ніж чоловіку, бідній людині – вірити менше ніж заможній; катування були нормою отримання доказів.

Змішаний кримінальний процес дістав таку назву через те, що містив одночасно певні елементи інквізиційного процесу на досудових стадіях (майже повна відсутність гласності, обмежені можливості захисту, письмове провадження тощо) та змагальності в суді (публічність засідань, забезпечення підсудному права захищатися в суді самому або за допомогою захисника, оцінка доказів суддями за внутрішнім переконанням тощо). Основи такої форми були закладені кримінальним процесуальним законодавством Франції в 1808 році, а надалі набули розвитку в законодавстві інших держав Європи (Німеччини, Італії, Австрії, Бельгії, Росії). До речі, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України складений на засадах змішаної форми кримінального процесу, але з елементами змагальності.

Змагальний кримінальний процес розвинувся з обвинувального та набув найбільшого поширення в державах із так званою англосаксонською

системою права. Визначальними засадами цього процесу є спір у суді між державою та громадянином, який учинив злочин. У такому спорі обидві сторони наділено рівними юридичними можливостями. Суд цього разу виступає в ролі арбітра, який наглядає за правилами спору та за тим, хто виграє. Оцінка доказів спирається на внутрішнє переконання судді, але при цьому зберігаються певні елементи формальних доказів (якщо обвинувачений визнає свою провину, то йому виносять обвинувальний вирок, нормативна фікція критеріїв допустимості доказів, наявність стандартів доказування тощо). Історично ця форма процесу почала формуватися в Англії, а надалі її запозичили в колишніх англійських колоніях, де вона існує дотепер (наприклад, у США, Канаді, Австралії) [11, с.12].

Розглядаючи та аналізуючи історію кримінального процесу та загальну історію стародавніх держав, можна натрапити на певні взаємозв'язки між суспільною мораллю й методами процесу. Так, у первісному суспільстві, де домінували родоплемінні відносини, переважала ідеологія насильства, адже тільки сильна людина мала право на існування, а слабка людина повинна була загинути, тому ордалії, судові поєдинки мали на меті саме з'ясувати, хто є сильнішим, бо сильний завжди чинив правильно. У даному випадку роль суспільної моралі у формуванні кримінального процесу того часу є досить значною.

Для феодального суспільства характерним є зниження рівня насильства порівняно з первісним суспільством. Люди стали вірити в єдиного Бога, а віра, як відомо, вимагала дотримання певних правил поведінки, встановлювала моральні табу й норми спілкування, визначала правила вирішення конфліктів та судоустрою. Великим тогочасним моральним здобутком християнства та ісламу стало релігійне обґрунтування концепції рівності всіх людей перед Богом. Але ця тенденція, у свою чергу, спричинила проблему релігійного фанатизму та абсолютизму християнства

або ісламу. Цього разу насильство мало більш релігійний характер, ніж обґрунтовано необхідний. Виправдовуючи свої численні безчинства метою служіння Богу, інквізиція насамперед розшукувала та карала інакодумців (єретиків). Зрозуміло, що за таких умов про будь-які права людини йтися не могло [9]. У змішаному кримінальному процесі, моральними підставами виникнення була буржуазна ідеологія європейського суспільства.

Змагальна система висвітлює дух вільного суспільства англосаксонської правової системи. Велику роль в її виникненні відіграв консервативний, однак вільнолюбний менталітет британців, а також створений у 1689 році «Білль про права» як компроміс між буржуазією та правлячими колами. Цей акт встановив значну роль парламенту, забороняв без його згоди скасовувати закони, покарання відтепер застосовувалося до вільної людини тільки згідно із законом і за законним вироком [12]. Таким чином, не без участі суспільної моралі були сформовані демократичні засади кримінального процесу англосаксонської правової системи.

Окремо слід згадати історію побудови кримінального процесу (за часів СРСР 30-х років) радянської епохи, де спливають на думку похмурі часи тоталітарних репресій, коли офіційно історичний тип кримінального процесу називали змішаним, утім насправді він був інквізиційним, а горезвісні суди «трійки» та «двійки» визначали «моменти істини» за політичною доцільністю. Ситуація, що склалася в радянському кримінальному процесі, майже до середини 50-х років минулого століття була дуже схожою на ту, що панувала в Європі за часів «святої» інквізиції. Тільки тоді ідеологія мала теологічний характер, а за радянських часів – ідеологічний, утім результат був майже однаковим. Тобто моральність суспільства була заполітизована, тому метою кримінального процесу було не стільки встановлення істини у кримінальній справі, скільки досягнення політичної доцільності.

Від часів відмови України від радянської ідеологічної спадщини кримінальний процес України почав істотно змінюватись лише на початку нового тисячоліття, і це не є випадковістю, тому що українське суспільство до кінця 20 століття ще було не зовсім готове перейти на більш демократичну систему цінностей, у тому числі й у сфері кримінального процесу. Суспільну моральність ще підживлювали ідеї тоталітарного минулого. Згадаємо, наприклад, запеклі баталії в колі вчених із питань скасування смертної кари, розширення можливостей інституту захисту, судового контролю. Але трохи згодом суспільні відносини зазнали змін, змінилися моральні стандарти, отже і менталітет людей. У суспільстві стало більше свободи, можливостей реалізувати себе як особистість, люди стали цікавитись своїми правами, розширювати коло інтересів. Вільний дух європейського співтовариства через усунення всіх перешкод для засобів масової інформації вплинув на свідомість кожного громадянина України. Суспільна моральність стала дедалі більше вимагати поважання прав і законних інтересів людини - кримінальне процесуальне законодавство за таких умов просто не могло не змінитися. Тому в 2001 році відбулися перші значні перетворення кримінального процесуального законодавства в бік підвищення рівня його моральності. Відтоді воно стало більш прогнозованим, контрольованим та ефективним. Далі, 19 листопада 2012 року, набув чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України (з елементами змагальності), норми якого значно розширили права та свободи громадян України, що, безумовно, позитивно вплинуло і на моральність кримінальних процесуальних відносин.

Загалом, слід зазначити, що будь-який закон, який діє в державі, – це насамперед факт віддзеркалення морально-етичного стану суспільства [13]. Усі ці якісні перетворення тільки підтверджують позитивні зміни в суспільній свідомості, розвиток моральних засад, у тому числі й у сфері кримінального процесу.

Але при цьому слід чітко визначити значення терміну «моральність» для кримінального процесу взагалі і стосовно кожної норми цієї галузі права. Чинний КПК України не містить засад, які б встановлювали визначення моральності кримінального провадження, але, незважаючи на це, зміст кримінального провадження змінюється, про що йшлося вище.

Моральна сутність кримінального процесу полягає у тому, що кожна людина маючи право бути захищеною від протиправних посягань прагне справедливої сатисфакції з моменту настання кримінальних процесуальних відносин. Захист – ось основне духовне, соціальне та моральне джерело, на якому побудований весь кримінальний процес, тому кримінальний процес і є тим, перш за все, соціальним, а потім вже правовим механізмом, на який розраховує потерпілий, обвинувачений тощо, бо він має на це природне, а вже потім формальне право.

Внутрішнє прагнення до справедливості з метою пошуку шляхів відшкодування шкоди, що була завдана людині протиправними діями, особа може реалізувати лише через правовий механізм, тобто через кримінальне процесуальне провадження. Тому кримінальний процесуальний закон України складається із основних соціальних правових цінностей, які імплементуються із Конституції України, Конвенції з прав людини, інших міжнародних нормативно-правових актів тощо, тобто тих укладень найлюдяніших джерел прав, які людство збирало віками і які забезпечують їй в умовах сучасного життя захист та реалізацію прав і законних інтересів.

Але й тут виникають слушні питання: як визначити серед формального моральне? Як не помилитись, застосовуючи одну і ту ж формальну правову норму в різних правових ситуаціях? Хоча норма будь-якого права і побудована на засадах норми суспільної моралі, але ж підстави її застосування в кожному окремому випадку потребують строго індивідуального підходу. У цьому випадку і повинна проявлятися моральність особиста, тобто моральність учасника кримінального процесу,

що здійснює кримінальне провадження насамперед як людина, а вже потім як правник. І залежно від цього суспільство має зробити висновок про справедливість кримінальної процесуальної діяльності чи навпаки. Саме для цього кримінальний процесуальний закон визначив перелік прав та обов'язків учасників кримінального провадження, у якому права учасників кримінального провадження повинні співвідноситися з їхніми обов'язками. У даному випадку, якщо у кримінальному провадженні відбувається така невідповідність, суспільство вимагатиме на підставі природної потреби справедливості, а це також норма моралі. І добре, якщо цей конфлікт буде переведено у правове поле та суд своїм законним рішенням встановить справедливість.

Звідси і виникає питання щодо моральності формально закріплених у законі норм: чи відповідають вони нормам суспільної моралі, чи є цей закон або його норма справедливими? Коли у суспільства виникають з цього приводу сумніви, воно, діючи в межах закону, звертається до Конституційного суду чи Європейського Суду з прав людини. І суд у змозі вирішити конфлікт у правовій площині; якщо цього не відбувається, в суспільстві наростає напруга, яка рано чи пізно переросте у соціальний конфлікт. Думається для вирішення таких спорів романо-германська правова система із її сталими традиціями формального права є досить неефективною, бо не має елементарної оперативності щодо реагування на певні зміни, що постійно відбуваються у соціумі; вона просто не встигає змінюватися в унісон генезису соціальних пріоритетів. Що не можна сказати про англосаксонську правову систему, яка побудована таким чином, що дозволяє суспільству досить оперативно змінювати норми права згідно зі зміною суспільних пріоритетів шляхом прецеденту. Тому думається, що держави з англосаксонською правовою системою майже не потерпають від революцій та інших соціальних негараздів. Адже коли суспільство живе у гармонії моралі та права, тоді можна впевнено стверджувати, що це є високо моральне

суспільство, в такому суспільстві панує справедливість та добро. До того ж слід зазначити, що будь-які порушення прав та законних інтересів у кримінальному процесі захищаються законом, і законодавець вважає, що таким чином реалізує принцип справедливості під час кримінального провадження. І досить часто в практичній діяльності правоохоронних органів цей процес вважається достатнім для того, щоб правники могли впевнено стверджувати, що, начебто реагуючи на порушення встановлених формальним законом прав учасників кримінального провадження, вони в повній мірі реалізують принцип справедливості у кримінальному процесі. Проте у кримінальному провадженні ці моральні негаразди можуть суттєво впливати на прийняття процесуальних рішень, моральний стан учасників кримінального провадження, тягнучи за собою вже проблеми суто процесуального характеру.

Безумовно, діюча правоохоронна система все ж таки намагається себе забезпечити моральними гарантіями, наприклад, робота суддів у моральному розумінні регулюється Кодексом професійної етики судді, який був затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року. Але порушення правил етичної поведінки, встановлених Кодексом честі, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їхньої вини. Тобто моральна відповідальність обмежується моральними санкціями [14].

Отак, можна говорити, що, по-перше, історія моральності кримінального процесу складається не тільки із зовнішніх чинників, які в межах специфічної часової форми релігійних, соціальних, правових і побутових поглядів та уявлень людей щодо справедливості сформували формальні норми кримінального процесу, але й із уявлень людини про моральність індивідуальну (совість, гідність, справедливість, чесність тощо). До того ж аналіз історичного генезису моральності кримінального процесу дає змогу визначитись з ефективністю, досконалістю, справедливістю чи

навпаки його історичної форми та визначити пріоритетні шляхи реформування чинного кримінального процесуального законодавства.

По друге – кримінальна процесуальна моральність це специфічний моральний зміст відносин між учасниками кримінального процесу, який сформувався у конкретному провадженні завдяки вимогам кримінальної процесуальної процедури та нормам загальнолюдської моралі, що проявляються завдяки особистим моральним якостям конкретного учасника цього провадження.

Кримінальна процесуальна моральність – це результат прояву норм моралі суспільної, якою керуються учасники кримінального процесу у відповідності до кримінального процесуального закону.

1.2. Формування основ моральності у кримінальному процесі: філософсько-правовий аналіз

Спостерігається стійка тенденція до падіння соціальної духовності. Духовність людини завжди є предметом прискіпливої уваги з боку цінителів морального соціального устрою. Невипадково майже всі нормативно-правові акти в галузі захисту прав людини основані саме на духовних підвалинах людського буття. Велику роль у розвитку духовності людини виконують різні ідеології, вірування, релігії, звичаї та обряди. Але згідно з загальноприйнятим розумінням, термін «духовність» завжди сприймається людьми, як щось позитивне, світле та добре. Відповідно до філософського словника, духовність (лат. *spiritualitas*, англ. *spirituality*) – це категорія, пов'язана з внутрішнім, психічним життям людини, її моральним світом. Також слово часто має відтінки оціночної категорії та пов'язується з релігією. Слово «духовність» використовується у таких науках, як філософія, етика, богослов'я на означення різних понять, так чи інакше дотичних до внутрішнього світу людини. Духовність – це ідеал, до якого прагнула й прагне людина у її власному розвитку, орієнтація на вищі, абсолютні

цінності, а також це є прояв зрілості психіки особистості [15]. Зазвичай, коли намагаються охарактеризувати особу, що допускає аморальні вчинки, кажуть «бездуховна особа» або «особа, у якої не має душі», «бездушна людина» тощо. Стосовно закону, то він завжди є формальним. Ось як тлумачний словник розглядає поняття формалізму. Формалізм – це дотримання зовнішньої форми в будь-чому на шкоду суті справи; формальне ставлення до будь-чого [16]. Тобто розуміємо так: якщо існують формальні норми, то їх потрібно виконувати. Але згідно з позицією М. Мазурик стосовно моральності, особа (в даному випадку учасник кримінального провадження) має і свою внутрішню свободу, яка опирається на норми моралі. Так, кожна особа відповідно до суспільної моралі повинна бути чесною, порядною, неупередженою, доброю. Але чи буде вона такою, реалізуючи власну свободу? Наприклад, у кримінальному процесуальному законі чітко прописані формальні норми, які, за ідеєю законодавця, повинні сприяти торжеству справедливості під час кримінального провадження, проте вони формальні, що означає тільки певну узагальнену їх форму, а ось що стосується питання правозастосування цієї норми конкретним учасником кримінального провадження, у конкретному випадку до конкретного учасника кримінального провадження, то закон хоча і регламентує цей механізм, але не до всіх норм. Багато норм кримінального процесуального закону застосовуються учасниками кримінального провадження на підставі внутрішнього переконання. А внутрішнє переконання – це також поняття більш моральне, ніж правове, хоча і повинно формуватися на підставі закону та матеріалів кримінального провадження. Отут і виникає актуальність наведеного вище постулату про філософію моральності, адже звертається увага на внутрішній моральний вибір особи, її внутрішню моральну свободу. Так, слідчий чи суддя, маючи процесуальну свободу, самостійність, на своє бачення застосовують встановлені законом норми до учасників кримінального провадження. І добре, якщо особа слідчого чи судді є

людиною високоморальною, тобто чесною, справедливою, порядною. Тоді вона буде намагатися приймати процесуальні рішення не за ознаками сухої формальності, заради виконання доручення, отримання добрих показників у своїй роботі, а шляхом аналізу кожної конкретної ситуації, характеристики кожного конкретного учасника кримінального провадження, враховуючи при цьому вимоги закону та засади Верховенства права. Але для того, щоб чітко розуміти, що таке моральність у кримінальному процесі, необхідно визначитись із самими термінами, якими визначаються ці філософські категорії. Адже існують поняття моралі та моральності і, незважаючи на високий рівень опрацювання проблем морального буття, все ж таки нерозв'язаним залишається питання співвідношення цих понять. На нашу думку, ці філософські категорії науковці розглядають як суто теоретичні й до того ж як такі, що мають тотожний характер. Звернемось до з'ясування ступеня тотожності слів-синонімів «моральність» (рос. нравственность), «мораль», «гуманізм», «етика». Словник російської мови С.І. Ожегова дає виразне, чітке тлумачення цих термінів, зокрема: «моральність» (рос. нравственность) – це певні правила, які визначають поведінку, духовні та душевні якості, необхідні людині в суспільстві, а також виконання правил поведінки [17, с. 409]. Не існує єдності думок з приводу співвідношення понять «моральність» і «мораль». Нерідко «моральність» трактується як синонім до слова «мораль», але з часу Гегеля прийнято розрізняти «мораль» (нім. moralität, англ. moral, morality) і «моральність» (нім. sittlichkeit, англ. morals, virtues), бо моральність є внутрішньою установкою людини, а мораль (поряд із законом) є тільки зовнішньою вимогою до поведінки індивіда. Саме з моральністю пов'язано розрізнення добра і зла за умови, що індивідумом визнаються ці категорії [2].

Мораль – це або правила моральності, чи сама моральність, або логічний повчальний висновок із будь-чого, чи настанова (рос. нравоучение) [17, с.351]. Мораль об'єктивна, представляє собою сукупність незмінних законів

природи, додержання яких сприяє розвитку вищої свідомості, а їх порушення викликає падіння життєвої енергії та деградацію людини [18]. А етика лише вивчає мораль, суспільні норми поведінки, звичаї) [17, с. 840].

Особливості релігійних етичних систем полягають у тому, що в релігіях, які містять персоніфікованого Бога, Бог є об'єктом моралі і базовими стають норми, імперативно оголошені як божественні. Етика суспільних відносин як система моральних зобов'язань відносно суспільства доповнюється (або підміняється) божественною етикою – системою моральних зобов'язань відносно Бога, і аж до того, що може вступати в конфлікт (іноді соціальний масовий) із суспільною мораллю.

Слід мати на увазі, що дослідження етики проводяться, головним чином, умоглядно, дослідником на власному прикладі, і тому часто рясніють генералізацією особистих принципів та обмежень етики в цілому.

Одним з основних недоліків сучасного стану етики як науки є практично повна відсутність методологічно коректних, об'єктивних досліджень етичного [19].

«Гуманізм» (гуманність) це людяність або прогресивний рух епохи відродження [17,с. 144]. Гуманізм – течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження, яка визнає людину найвищою цінністю у світі, де здійснюється повага до гідності та розуму людини, право на щастя в житті, вільний вияв природних почуттів і здібностей.

Гуманістичний світогляд протиставляється іншим світоглядам, для яких людина не стоїть на вершині піраміди цінностей: релігійному, де найголовнішою цінністю проголошується Бог, класовому, для якого найважливіші інтереси певного класу, імперському, для якого найпершою цінністю є інтереси імперії тощо.

Поняття гуманізму як суспільного явища вперше з'явилося в епоху Відродження. На той час людство накопичило досить вагомий надбання в культурі, мистецтві, природничих та суспільних науках. Це була епоха

заперечення норм життя середньовіччя з його жорстокістю людей один до одного, до природи, міждержавними війнами, переходу до нових стосунків. Таким чином, в історії людства з'явилась нова ідеологія, яка почала відстоювати найкращі сторони у стосунках між людьми, яка заперечувала нерівність людей у фінансовому, майновому та інших планах. Ідея гуманізму полягає в закріпленні норм людяності в суспільстві, в звільненні людини від рабського, феодального способу мислення. Надалі поняття гуманізму розповсюдилось і на міжнаціональні, міжрасові та міждержавні стосунки людей. Ідея гуманізму на той час не була новою. Багато тез, які відстоює гуманізм, втілювались у релігійних ученнях різних народів світу. Про це, наприклад, свідчать славнозвісні заповіді Біблії (не вбий, не вкради і т.д.). Першим носієм ідей гуманізму в ті часи був поет Петрарка [20].

Особливий інтерес стосовно визначення моральних пріоритетів кримінального провадження викликає феномен добра і зла. Тобто моральна складова будь-якого соціального починання завжди пофарбована у кольори радикальних пріоритетів, у даному випадку стоїть питання: що несе суспільству кримінальна процесуальна діяльність, добро чи зло? Щоб відповісти на це запитання, слід проаналізувати, що собою являють ці довічні антагонізми. Так, в енциклопедіях йдеться про те, що добро – категорія етики, якою позитивно оцінюють певну поведінку, явища чи події. Добро – благо, моральне, правильне, стверджувальне, позитивний початок, корисне. Протистоїть злу, поганому, руйнівному, негативному початку.

Людській волі властиве прагнення добра, краси, щастя. Кожна людина гостро відчуває природне бажання добра, яке б зробило її по-справжньому щасливою. З цього приводу Святий Августин у своїх Сповідях писав, що Людина завжди має своєю ціллю добро [21].

Зло – це щось погане, протилежне добру, це все те, що викликає в нас незадоволення, огиду, або взагалі оцінюється нами негативно і протиставляється благу. Зло буває чотирьох видів: фізичне, моральне,

соціальне і метафізичне. Фізичне зло – це все, що заподіює страждання, наприклад, хвороба; моральне зло – порушення велінь етичного закону, викликає осуд. Моральне зло присутнє тоді, коли негативні явища й процеси дійсності постають як наслідок свідомого волевизначення суб'єкта. Отже, це те зло, яке обирає людина [22]. Можна виділити два основних його види: 1) перший постає як активне самоствердження за рахунок інших, 2) другий виражається у небажанні чинити опір зовнішньому впливу, власним “злим” схильностям і потягам. Ці види морального зла визначають ворожість та розпущеність. Спільною та визначальною для обох є санкція людської волі. Якщо розпущеність, виявляючись у підпорядкуванні зовнішнім обставинам та власним нахилам, призводить до перетворення суб'єктом себе на пасивний предмет, то ворожість – навпаки. Варто також зазначити той факт, якщо людина не чинить опору своїм слабкостям, оскільки фізично або психічно не здатна їм протистояти, – мова не йде про моральне зло. Це стає злом лиш тоді, коли людина свідомо потурає цим слабкостям та самоутверджується. Ворожість розкривається в пануванні суб'єкта над людьми та навколишнім світом, реалізується у таких почуттях, як гнів, ненависть, у такій особистій якості, як агресивність, що виявляється у прагненні до жорстокості, руйнації та насилля; соціальне зло – невідповідність громадської і державної організації ідеї справедливості, наприклад, нерівномірний розподіл благ між класами; метафізичне зло – недосконалість, витікає з природи буття взагалі і природи людини зокрема [23]. Досить часто люди ставлять питання: законодавство добре? Тут виникає необхідність з'ясувати, що ж таке добре, а що таке погане. Згідно з філософією Ф. Ніцше, добре – це щось високе, знатне, погане – це щось таке незмінне, те, що дозволяє ворогу отримати перемогу над вами [24]. Тобто тут відчувається фундація суб'єктивізму, начебто особа сама вирішує, що для неї є добре, а що погане. На нашу думку, добре – це інструментарій вираження людиною свого ставлення до чого, яке вона висловлює, керуючись загальноприйнятими нормами

суспільної моралі. Якщо це закон, то він повинен захищати більшість і відповідати тим загальноприйнятим у цивілізованому світі нормам, якими керується більшість людства. Якщо це якась річ, то вона повинна відповідати вимогам свого прямого призначення тощо.

Погане розуміємо так: це коли той же закон або річ не відповідають вимогам доброго, окрім того ще і спричиняють злі, негативні наслідки для людини. Щодо закону, то з'ясувати добрий цей закон чи поганий, або будь-яка норма цього закону, можна лише оцінивши наслідки його правозастосування (безпосередня оцінка), або за формальними ознаками, які суперечать сталим загальноприйнятим у цивілізованому світі стандартам (формальна оцінка). Наприклад, коли виникли питання стосовно введення в дію чинного кримінального процесуального законодавства, серед практичних фахівців та вчених в галузі права виник спір стосовно доцільності цього нормативно-правового акта. Для розв'язання спору закон було направлено на розгляд до авторитетної у всьому світі інстанції – «Венеціанської комісії», яка в цілому надала позитивний висновок щодо цього закону. Так, його можна вважати добрим законом і таким, що здатний регулювати в Україні кримінальні процесуальні відносини. Таким чином, вбачається, що терміни «мораль» та «моральність» хоча й визначають схожі соціальні явища, але мають різний значеннєвий відтінок, тому словами-синонімами бути не можуть.

Аналіз наукових філософських праць дає підстави для визначення моральності з позицій лінгвістичної інтерпретації. Так, у російській мові слово «моральність» використовують у двох значеннях: «нравственность» (рос.) та «моральность» (рос.). «Нравственность» (рос.) – це те саме, що і «мораль». Термін «нравственность» (рос.) найчастіше використовують як показник моральної діяльності (вчинок). Під «моральностью» (рос.) розуміють вияв моральної свідомості у практиці поведінки, функціонування моралі в соціумі. Відповідно до цього «нравственность» (рос.) – це соціальна

реальність, втілення об'єктивного духу в інститутах сім'ї, громадянського суспільства та держави [25, с.193-194]. Розкриваючи сутність «моральности» (рос.), автори хрестоматії з філософії права визначають, що суть «моральности» (рос.) висвітлює засада «дивись на себе у своїй практичній діяльності як на вільну істоту». «Моральность» (рос.) доповнює практичну діяльність суб'єктивністю. Відповідно до зазначеного джерела «моральность» (рос.) закликає до високого етичного усвідомлення обов'язку: щоб суб'єктивне як образ мислення та як намір відповідало тому, що, власне, є заповіддю, і щоб те, що є обов'язком, виконувалося не через деяку схильність, або як зобов'язання, або заради франтівства, а через переконання в тому, що це обов'язок [26, с.201]. Г. Гегель визначає «моральность» (рос.) як щось суто вольове, що визначає внутрішню свідомість людини. Він вважає, що особа є високоморальною тільки тоді, коли керується рефлексованою волею. Тобто «моральность» (рос.) – це не що інше, як якість людини, вироблена вимогами ззовні [27, с.240-241]. На підтвердження цієї думки слід навести точку зору автора праці «Реализация принципов нравственности (морали) в деятельности следователя», який вважає, що існують різні погляди на співвідношення таких понять, як «моральність» і «мораль». Так, Г. Гегель розрізняв суб'єктивну мораль, що знаходиться у свідомості індивіда, й об'єктивну моральність як норму громадського життя, порядок, прийнятий суспільством. Звідси виникає трактування моралі як категорії суб'єктивної, а моральності – як об'єктивної, досить важливої, істотно необхідної, що дозволяє наблизити суспільство до правопорядку, державності, зблизити мораль та право [28]. І. Кант визначає «моральность» (рос.) як одне з основних понять етики, що впливає з концепції автономної моралі. На думку І. Канта, дія є моральною лише в тому разі, якщо під час її вчинення воля керується тільки моральним законом – категоричним імперативом, тобто дія виконується лише заради самого морального закону [29, с.303]. Отже, щоб визначитись, яку категорію слід застосовувати до

кримінальних процесуальних відносин, доцільно більш детально проаналізувати сутність таких категорій, як «моральність» (рос. нравственность) і «мораль». Автори Філософського енциклопедичного словника за редакцією Л.Ф. Ільчова, П.Н. Федосєєва, С.М. Ковальова та В.Г. Панова трактують поняття «моральність» як нерозривну єдність двох складових, а саме «моральності» та «моралі». Так, «моральність» (рос. нравственность) у словнику визначають як внутрішню настанову індивіда діяти згідно із власним сумлінням та вільною волею, а «мораль» – як зовнішню вимогу до поведінки індивіда поряд із законом. Тобто «мораль» – це синонім «моральності», й визначається як специфічний тип регуляції стосунків між людьми, спрямований на їх гуманізацію, це сукупність загальноприйнятих у певному соціальному організмі норм поведінки [30]. Більш-менш схоже тлумачення цих категорій спостерігаємо у працях Г. Гегеля, де він зазначає, що моральність набуває значення самообізнаної свободи, яка стала природою [31, с. 245]. Моральність для Г. Гегеля об'єктивна, безпосередня, заглиблена в суще й передбачає підпорядкованість індивіда суспільству. Мораль, навпаки, є суб'єктивною, прагне належного і представляє інтереси вільного індивіда [31, с.114]. Автори «Філософського словника студента» за загальною редакцією В.Ф. Беркова та Ю.А. Харіна визначають «моральність» і «мораль» поняттями, які є абсолютно тотожними [25, с. 193]. Розглядаючи у своїй монографії «Очерки по философии права» роль права в системі соціально-історичних цінностей культури, Г.В. Гребеньков зазначає, що моральність сходиться до звичаїв – певних правил, що мають загальнообов'язковий характер. Далі вчений зауважує, що моральна засада, виражена в різноманітних традиціях, становить першооснову буття права, також як і мораль [32, с. 68, 71]. Отже, простежується певна тотожність між моральністю та мораллю. Автори підручника «Філософія права» В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов, визначаючи ознаки розмежування моральності й моралі, наголошують, що природна моральність

– це система заборон і приписів, які стоять на варті таких універсальних цінностей буття, як життя, воля і гідність кожної людини, незалежно від її становища всередині системи соціальної ієрархії. Тобто з вищенаведеного випливає, що природна моральність – це категорія, обумовлена нормами заборон. Але автори згаданого підручника, розкриваючи відмінності між природною моральністю та позитивною мораллю, зазначають: «Якщо позитивна мораль передбачає обмеженість соціальної активності суб'єкта характером його суспільних ролей, його становищем у внутрішньогруповій ієрархії, то природна моральність – це переважно надрольова або понадрільова поведінка, що виходить за межі гетерономних залежностей у сфері справжньої автономії духу, де в людини є можливість за будь-яких обставин поводитися як цілісний суб'єкт, як носій родової сутності. Якщо в позитивній моралі індивід – це підпорядкований елемент соціальної системи, активність якого детермінована станом тієї спільності, до якої він належить, то в природній моральності він виступає як вільний від корпоративних пристрастей суб'єкт, який має мужність користуватися власним розумом, довіряє своїй інтуїції та своїм моральним почуттям» [31, с.118].

Таким чином, із наведеного вище вбачається певна неузгодженість щодо того самого явища. З одного боку, моральність – це свобода об'єктивна (продиктована соціальними заборонами, обмеженнями, об'єктивними вимогами тощо), а з другого – вона ніби є явищем суб'єктивним, тобто поведінкою, продиктованою автономією духу.

Визначившись зі змістовою стороною поняття моральність та з її філософсько-правовою сутністю, слід зробити висновки щодо можливості практичного застосування моральності стосовно кримінальних процесуальних відносин і норм кримінального процесуального законодавства. Але з розглянутого вище, зокрема, випливає, що вчені, які вивчають проблеми моральності кримінального процесу, чомусь не звертають уваги на практичну значущість форм її існування, тобто на те, що

вона має такі два види: а) об'єктивна – свобода, яка диктується ззовні (мораль); б) суб'єктивна – внутрішня свобода суб'єкта (моральність). Тобто можна подумати, наче всі вчені, які у своїх працях розглядають питання моральності у кримінальному процесі, переважно посилаються на моральність об'єктивну, тобто вже закріплену в законі. Наприклад, у чинному законодавстві України ці норми закладено: у ст. 63 Конституції та ч. 3 ст. 18, ч. 8 ст. 224 КПК України (звільнення близьких родичів від обов'язку давати показання свідків); у ч.ч. 4, 5 ст. 236 КПК (слідчий, прокурор під час обшуку зобов'язані забезпечити схоронність майна особи, яка обшукується тощо); у ч. 2 ст. 241 КПК (йдеться про заборону проводити освідування оголеної людини особами протилежної статі); у ч. 4 ст. 240 КПК (проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдветься шкода). Зокрема, моральні норми також враховано під час встановлення обов'язків вжити заходів щодо піклування про дітей, щодо охорони майна ув'язненого, щодо охорони професійної таємниці захисника тощо. Звідси випливає, що в науці кримінального процесу увагу приділяють здебільшого нормам об'єктивної моралі, а на норми моральності, які виражають суб'єктивну свободу індивіда (характеризують морально-етичний клімат кримінальних процесуальних відносин), належно не зважають. Певна річ, таких норм у законі не закладено. Наприклад, у чинному КПК України не зазначено, що посадові особи, які за своїми моральними якостями характеризуються як аморальні (корисливі, боязкі, розпусні, підступні, владолюбні, чванливі, підступні, хамуваті тощо), окрім підстав відводу учасників процесу, не можуть здійснювати кримінальне провадження. Також чинний КПК України не містить санкцій до посадових осіб, які допускають прояви аморальності під час кримінального провадження.

Ступінь моральності кримінальних процесуальних норм визначається, згідно з висловленим вище, наявністю в них потенціалу, за яким можна судити про них як про справедливі, ефективні, етичні, добрі та доцільні. Адже кожна кримінальна процесуальна норма, перш ніж стати нормою будь-якого закону, формується вченими, фахівцями права, проходить певну апробацію на практиці, а вже потім вивчається народом України в особі депутатського корпусу і ним допускається до закону. Так, за своєю суттю, вона повинна містити в собі всі найкращі здобутки правотворчості та правозастосування, які має суспільство на момент набрання нормою чинності. Але це можливо в ідеальному суспільстві, тобто там, де існує повна гармонія між населенням та його вождями, між людиною праці та особою, яка дала їй роботу, між владою всіх рівнів та народом, що обрав цю владу.

Отже, філософський аналіз моральності кримінальних процесуальних відносин дозволяє зробити такі висновки. По-перше, моральність має два види: а) мораль як свобода об'єктивна, що диктує індивіду закріплені в соціумі норми, за порушення яких настає санкція; б) моральність як свобода суб'єктивна, що виявляється в характері індивіда. По-друге, розмежування поняття моральності на мораль та власне моральність дозволяє з'ясувати, чи не порушує слідчий чи прокурор елементарних норм суспільної моралі під час кримінальних процесуальних відносин з іншими учасниками кримінального провадження. По-третє, здійснене дослідження дозволяє чітко визначити проблеми моральності кримінального процесу та напрями їх вирішення.

1.3. Взаємозв'язок суб'єктивної моральності учасників кримінального провадження з кримінальною процесуальною моральністю

Вище ми вже надали визначення поняттям моралі та моральності. Уже було зазначено, що мораль – це явище завжди об'єктивне, вироблене

поколіннями людей на підставі звичаїв, традицій, оснований на цінностях добра, справедливості, істини. Будь-яке відхилення від норм сталої моралі завжди знаходило серед людей осуд та протидію. Так, людина повинна формувати власний світогляд та будувати свої відносини з оточуючими і суспільством, керуючись нормами загальноприйнятої моралі. У цьому випадку і плоди законотворчої діяльності людини аж ніяк не повинні бути суперечити нормам суспільної моралі. Тобто всі норми будь-якого нормативно-правового акту повинні відповідати нормам суспільної моралі. Отже, суб'єктивна мораль учасників кримінального провадження – це перш за все регулятор суб'єктивної моральності будь-якої людини. Мораль – це такий собі еталон методів поведінки людини з оточуючими, у цьому разі не є виключенням і відносини між учасниками кримінального процесу.

Особливого значення кримінальна процесуальна моральність набуває під час прийняття учасниками кримінального провадження відповідних кримінальних процесуальних рішень. Відстежити рівень кримінальної процесуальної моральності можна в контексті тих обставин, які у кримінальному процесуальному законі зветься відводами. Але це лише невелика частина контексту, який висвітлює моральну сторону кримінальних процесуальних відносин. Чинний кримінальний процесуальний закон містить багато норм, які декларують кримінальну процесуальну діяльність чи порядок прийняття кримінальних процесуальних рішень і які не містять чітко встановлених правил морального змісту, порушення яких тягнуло б за собою можливість оскарження процесуальних дій чи прийнятих процесуальних рішень. Отже, говорячи про кримінальну процесуальну моральність, варто мати на увазі ту специфічну моральну «атмосферу», яка формується навколо учасників кримінального провадження. Адже в цьому випадку учасники мають діяти лише в межах кримінального процесуального закону, який приписує виконувати чітку кримінальну процедуру. Будь-які відхилення від

вимог кримінального процесуального закону в цьому випадку вважаються порушенням і тягнуть за собою певні правові санкції.

Особливу зацікавленість викликає питання зв'язку між мораллю учасників кримінального процесу та кримінально процесуальною моральністю. Зв'язок між мораллю учасників кримінального провадження і кримінально процесуальною моральністю, у нашому розумінні, можна охарактеризувати, як взаємно формуючу моральну складову, що створює навколо кримінального процесу гідні умови реалізації процедури кримінального провадження. Адже кожна людина, усвідомлюючи своє місце в суспільстві або конкретній соціальній групі, спостерігає, що в них діють певні соціальні норми (правила), які так чи інакше встановлюють порядок відносин людини із навколишнім світом, порядок виконання нею певних функцій, обов'язків і, зрештою, порядок оцінки її поведінки з оточенням. Причому більшість норм існує об'єктивно, тобто незалежно від того, хоче цього індивід або ні.

Долучившись до сфери суспільних відносин, людина зобов'язана дотримуватися норм гідної поведінки.

Людина, будучи учасником кримінального процесу, повинна діяти морально, не зважаючи на процедуру кримінального провадження і ті жорсткі норми кримінального процесуального закону, які або обмежують свободу учасників кримінального провадження, або, навпаки, надають їм певні преференції чи владні повноваження. Як зазначається в науковій літературі, особливо важливо, щоб найголовніші моральні принципи знайшли втілення в загальноюридичних та галузевих принципах права. А це значить, що у кримінальному процесуальному законі поряд із засадами кримінального провадження повинні бути вписані і норми моральності (добро, гідність, справедливість, людяність, ввічливість, толерантність, неупередженість тощо). Наприклад, у сфері судочинства реалізуються як загальноюридичні моральні принципи: гуманізм, справедливість,

толерантність, рівність людей перед законом і судом, поваги честі і гідності особи тощо, так і знаходять реалізацію певні менш загальні засади: незалежність та неупередженість суду, недоторканність особистого життя, неприпустимість примушування до свідчень проти самого себе, членів своєї сім'ї і своїх близьких родичів [33].

Однак у суспільстві нерідко мають місце випадки недотримання зазначених норм, що спричиняє правопорушення та злочини. Досить часто причиною таких негативних явищ стає моральний аспект: небажання індивіда жити в рамках норм моралі. Не лишається осторонь від цього феномену також сфера правових відносин, зокрема сфера кримінального процесуального регулювання. О. Поповченко з цього приводу зазначає, що будь-яка форма діяльності супроводжується певним рівнем і характером спілкування її учасників, який базується на загальних закономірностях людського спілкування. До того ж поведінка кожної людини визначається головними мотиваційними лініями особи, але будь-яка конкретна діяльність реалізує ситуативний мотив, тобто такий мотив, що виникає за цих конкретних обставин. Інтереси покладаються в основу мотивації діяльності, визначають її цілі, а також цінності й орієнтації, притаманні певній особистості, групі осіб, професії. При цьому спрацьовують усі закономірності етики як філософської науки про мораль, що визначає і опосередковує певні суспільні відносини, зв'язки людей.

Моральність, як суспільний інститут, що виконує функцію регулятора поведінки людини, як форма суспільної свідомості, як сукупність принципів, правил, норм, котрими люди керуються у своїй поведінці, виступає критерієм оцінки допустимості дій кожного юриста.

Етичні принципи визначають моральний характер установлених законом процесуальних дій і відносин усіх учасників кримінального судочинства. У судовій практиці віддзеркалюються такі реалії, як звичаї і традиції народу, життєвий досвід суддів, прокурорів, адвокатів, їх внутрішні

переконання про добро і справедливість, моральні обов'язки і відповідальність.

З правосуддям завжди були пов'язані уявлення про високі принципи моралі: справедливість, правду, гуманізм. Саме вони, разом із загальною процесуальною культурою, здатні справляти виховний морально-психологічний вплив на громадян.

Механізм морального впливу в кримінальному процесі відрізняється від правового регулювання. Моральні вимоги звернені до совісті осіб, які беруть у ньому участь, і пов'язані з почуттям справедливості як засобом саморегулювання поведінки цих осіб. Кримінально-процесуальні відносини часто потребують додаткового регулювання, оскільки його суб'єктам доводиться визначати морально припустиму ціну, яку слід сплатити задля досягнення певного блага, і в такому випадку все залежить від ієрархії цінностей, від місця, що посідає та або інша цінність у суспільній та індивідуальній свідомості. З цієї позиції невідповідність індивідуальних моральних поглядів владного суб'єкта суспільним ідеалам і субординації цінностей призводить до дій, що порушують інтереси особи й суспільства, які в цьому випадку мають бути дотримані, навіть на шкоду іншим цінностям. До того ж вплив моралі в кримінальному процесі здійснюється не тільки шляхом використання моральних критеріїв оцінки правових норм та інститутів, а й на інших рівнях: генетичному – вплив моралі на розвиток і удосконалювання правового регулювання; понятійному – використання в правовій нормі категорій етики; функціональному – взаємодоповнення права й моралі в регулюванні самих відносин.

В кримінальному судочинстві утворюється складна система взаємодії норм права і моралі. Вона є природною, оскільки кримінальному суду природно притаманна моральна сила. Справедливість є вищою духовною цінністю суспільства. Вона є публічним немайновим благом, дефіцит якого може призвести до руйнації суспільства і держави. Вона є істиною в праві.

При визначенні мети кримінального процесу ця категорія повинна виконувати багато в чому роль морального імперативу.

Поняття совість, чесність, моральність повинні враховуватися і при аналізі змісту й удосконаленні кожного з інститутів кримінального процесу. Яскраво моральний зміст кримінального процесу можна побачити в його принципах. Гуманізм, справедливість, повага до людини, бережне ставлення до її імені і прав – це ті моральні принципи та ідеали, які визначають сутність правосуддя, мету і весь порядок кримінального процесу, який являє собою систему гарантій охорони особи і досягнення завдань правосуддя. Водночас категорії «мораль», «моральні засади», «моральні вірування», «моральні позиції» чи «моральні переконання» вживаються і в розрізняльному значенні, коли іноді потрібно критично поставитися до фундаментальних принципів заради їх кращої реконструкції та удосконалення впливу. Це має місце у випадку, коли необхідно навести обмежене, але суттєве обґрунтування певній дії, а моральні питання, пов'язані з нею, неясні чи спірні. Цінність же сучасної системи права полягає в тому, що його норми не лише закріплюють суспільні відносини, які вже склалися, а є інструментом перебудови цих відносин у напрямку посилення гуманізму. Це цілком стосується реформування кримінально-процесуального права України, яке є орієнтованим на загальнолюдські цінності.

Саме гуманізація кримінально-процесуального законодавства і практики його застосування, використання загальнолюдських цінностей і досягнень світової цивілізації є найістотнішими рисами сучасної кримінально-процесуальної політики нашої держави [34]. Спираючись на думку О. Поповченка, варто зазначити, що основним здобутком моральності кримінального процесу повинна стати не стільки критика чогось аморального чи низькоетичного у відносинах між учасниками кримінального провадження, а пошук правових важелів реалізації норм суспільної моралі у відносинах між учасниками кримінального процесу.

Спільність цих понять виражається також у тому, що здебільшого норми моральності визначають норми кримінального процесуального права. Наприклад, у ст. 2 КПК України закладено засаду справедливості, яка висуває вимогу щодо притягнення до кримінальної відповідальності кожного, хто вчинив злочин, і недопущення покарання невинного.

Стаття 15 КПК України забороняє розголошувати інформацію про приватне життя учасників кримінального провадження, а у ч. 6 ст. 22 КПК України закладено засаду неупередженості та об'єктивності дослідження обставин кримінального правопорушення. Такий зміст кримінальних процесуальних норм істотно наповнює процес моральністю й, безумовно, позитивно впливає на кримінальні процесуальні відносини. Корисність моральності кримінальних процесуальних відносин особливо відчувається в тому разі, якщо високоморальними якостями наділені конкретні посадові особи, на яких покладено обов'язок здійснювати кримінальне провадження (особи, що здійснюють досудове провадження та судовий розгляд).

Зокрема, говорячи про взаємозв'язок суб'єктивної моральності учасників кримінального процесу із кримінальною процесуальною моральністю, слід зазначити що етичні норми це найбільш важливі моральні імперативи, які виражають суспільні та групові вимоги й приписи до поведінки людини та її взаємовідносин з іншими людьми. Моральні норми можуть виступати і як у формі звичаїв, традицій, дозволів і заборон, різних кодексів честі. Напевно, це результат того, що суто правових норм було б недостатньо для досягнення бажаного результату, адже суспільству необхідні ще й високоморальні виконавці зазначених норм. Наприклад, у діяльності поліції, прокуратури й суду керуються не тільки кримінальним процесуальним законодавством, законами України «Про Національну поліцію» [35], «Про прокуратуру» [36], «Про судоустрій і статус суддів» [37] тощо, але й різними професійними кодексами честі та етики. Відсутність моральних важелів у кримінальному провадженні часто призводить до

деформації кримінальних процесуальних відносин і в результаті - до конфліктних ситуацій. Але ж нормативно-закріплених методів подолання таких негативних явищ під час кримінального провадження кримінальний процесуальний закон не передбачає, адже вказані вище вади підлягають лише моральному осуду і не підлягають правовим санкціям.

Враховуючи викладене у розділі, можна зауважити наступне:

- співвідношення норм моральності і норм права на загальному рівні можна визначити як два взаємно наповнюючих джерела. Адже норми права були сформовані під впливом суспільної моральності, право в свою чергу охороняє суспільну моральність та наповнює її елементами обов'язковості;

- суб'єктивна моральність виникає на підставі впливу об'єктивної моралі;

- моральність у кримінальному процесі характеризується рівнем моральних відносин між учасниками кримінального провадження та впливає на формування кримінальних процесуальних норм;

- історія моральності кримінального процесу тісно пов'язана з історією формування релігійних, соціальних, правових і побутових поглядів та уявлень людей щодо справедливості механізму провадження кримінального переслідування в різних історичних формах кримінального процесу;

- аналіз історії моральності кримінального процесу дає змогу визначитись із ефективністю, досконалістю, справедливістю чи, навпаки, тої або іншої історичної форми кримінального процесу;

- кримінальна процесуальна моральність це специфічний моральний зміст відносин між учасниками кримінального процесу, який сформувався у конкретному провадженні завдяки вимогам кримінальної процесуальної процедури та нормам загальнолюдської моралі, що проявляються завдяки особистим моральним якостям конкретного учасника цього провадження.

Кримінальна процесуальна моральність – це результат прояву норм моралі суспільної, якою керуються учасники кримінального процесу у відповідності до кримінального процесуального закону.

- філософський аналіз моральності кримінальних процесуальних відносин дозволяє стверджувати, що моральність має два види. Перший вид - мораль як свобода об'єктивна, що диктується індивіду закріпленими в соціумі нормами, за порушення яких настають моральні санкції. Другий вид - моральність як свобода суб'єктивна, що визначається характеристикою окремого індивіда.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поняття моралі і моральності, що в них спільного та чим ці поняття різняться?
2. Поняття етики. Різниця між поняттями «мораль», «моральність», етика.
3. Аморальність, гуманізм, добро та зло та їх ознаки.
4. Поняття справедливості та її вплив на кримінальні процесуальні відносини.
5. Поняття моральності кримінального провадження, та його ознаки.
6. Історія розвитку морально-правових відносин у кримінальному провадженні України.
7. Аналіз норм чинного КПК України, які містять моральну складову і яким чином вони впливають на кримінальне провадження.
8. Взаємозв'язок суб'єктивної моралі учасників кримінального провадження з кримінально-процесуальною моральністю.
9. Що таке механізм морального впливу в кримінальному процесі?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Що собою представляє така філософська категорія, як мораль?

1. Мораль – це історично змінюваний, професійний звід правил і норм поведінки людей, сформульований ними на основі їхнього духовного досвіду відносин;
2. Мораль – це специфічна форма виховного впливу на людину;
3. Мораль – це звичай;
4. Мораль – це внутрішнє переконання людини.

2. Що собою представляє така філософська категорія, як етика?

1. Етика – це умовне визначення моралі;
2. Етика – це форма діяльності людини;
3. Етика – це форма розвитку людства;
4. Етика – це загальні, фундаментальні, незмінні принципи, які виражають найважливіші цінності і переконання особистості і суспільства.

3. Як співвідносяться між собою такі філософські категорії, як добро і зло?

1. Зло визначає добро;
2. Добро та зло це дві протилежні форми існування людського суспільства;
3. Добро та зло завжди співвідносяться один до одного, як позитивна норма та негативна патологія;
4. Добра та зла взагалі не існує.

4. Відмінність права від моралі.

1. Право завжди є результатом волевиявлення пануючої частини суспільства а мораль це явище загальносуспільне.
2. Право відрізняється від моралі тим, що воно змінюється.
3. Право і мораль це в загальному несумісні категорії.
4. Право передбачає зовнішній примус а мораль примушує із середини завдяки совісті, яка базується на почуттях боргу.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ №1

1. Мораль. Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org»Мораль
2. Моральність. Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org»Моральність
- 3 16. Про походження моральності. URL: referaty.com.ua/ukr/details/19750/
4. Скрипник А.П. Педагогический словарь. URL: enc-dic.com»Педагогический словарь»Amoralnost-58?
5. Аширова Л.М. Проблемы реализации принципа справедливости в уголовном процессе : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Аширова Луиза Мунавировна. – М.: РГБ, 2007. – 261 с.
6. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. Общие черты судебной этики / А.Ф. Кони. URL: vivovoco.rsl.ru/.../BIO/KONI/AFKONI_E.HTM.
7. Ярмиш О.Н., Мартиненко О.А., Кобзін Д.А. та ін. Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: Соціологічний та історико-правовий аналіз: навч. посіб. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ; Харківська правозахисна група, 2005. 212 с.
8. Право і моральність як соціальні цінності / П.Г. Давидов, І.О. Хрімлі. URL: iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/2_2005/articles/...
9. Прогресс нравственности. URL: http://www.truemoral.ru/moral_pr.php.
10. Принцип моральності в цивільному праві – Цивільне право Цивільне право. URL: pidruchniki.com»...pravo/printsip...tsivilnomu_pravi
11. Громов Н.А. Уголовный процесс России: учебное пособие М.: Юристъ, 1998. – 552 с.
12. Билль о правах. URL: <http://referats.urist-center.ru/.../content-466.html>.
13. Сірий М. Кримінально-процесуальний кодекс перехідного періоду. Дзеркало тижня. 2004. № 12(487). 27 березня-2 квітня 2004.

14. Кодекс професійної етики судді. URL: <http://koa.court.gov.ua/sud1090/link/code>
15. Духовність. Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org»Духовність
16. Формалізм – Академічний тлумачний словник української. URL: <http://sum.in.ua/s/formalizm>
17. Словарь русского языка [авт.-сост. С.И. Ожегов]. – 5-е изд., стереотип.; около 53000 слов. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. 900 с.
18. Соотношение понятий этика мораль нравственность. URL: <http://bukvasha.ru/referat/14656>
19. Етика. URL: uk.wikipedia.org»Етика Вікіпедія
20. Гуманізм – Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org»Гуманізм
21. Добро – Вікіпедіяук. URL: wikipedia.org»Добро
22. Малахов В. Етика. К.: Либідь, 1996. – С.96
23. Зло – Вікіпедіяук. URL: wikipedia.org»Зло
24. Фрідріх Ніцше (1844-1900), Генеалогія моралі, Трактат. URL: pidruchniki.com»1292052237686/filosofiya/fridrih_...
25. Философский словарь студента [ред.-сост. В.Ф. Беркова, Ю.А. Харина]. Мн.: ТетраСистемс, 2003. 352 с.
26. Панов Н.И. та ін. Философия права. Хрестоматия: учебное пособие [для студ. высш. учеб. заведений]. К.: Издательский дом «Ин Юре», 2002. 692 с.
27. Гегель Г. Работы разных лет: в 2 т. / [под общ. ред. А.В. Гулыги]. М.: Мысль, 1971. Т. 2. 630 с.
28. Реализация принципов нравственности (морали) в деятельности следователя. URL: diplomnie.com/publ/46-1-0-8321.
29. Философский энциклопедический словарь [авт.-сост. С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др.]. 2-е изд. М.: Советская энциклопедия. 1989. 815 с.

30. Философский энциклопедический словарь [авт.-сост. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. М.: Советская энциклопедия. 1983. – 840 с. URL: – www.rubricon.com/fes_1.asp.

31. Бачинін В.А. та ін. Філософія права: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів]. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 472 с.

32. Гребеньков Г.В. Очерки по философии права: монография. Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2009. – 216 с.

33. Моральні засади кримінального процесу - Кримінальний. URL: pidruchniki.com...pravo...kriminalnogo_protsesu

34. Поповченко О. Моральні засади участі нотаріуса в кримінально-процесуальних відносинах. URL: yurradnik.com.ua/.../men03_2011_c108_Retro..

35. «Про Національну поліцію». Закон України від 10.11.2015 № 766-VIII. URL: – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>

36. «Про прокуратуру». Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII – зі змінами та доповненнями від 24.12.15. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>

37. «Про судоустрій і статус суддів» Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI – із змінами та доповненнями від 24.12.2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

ТЕМА2. МОРАЛЬНІСТЬ У ЗАСАДАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Морально-правові підстави формування основних засад кримінального провадження

2.2. Аналіз відповідності конституційних та спеціальних засад чинного кримінального процесуального законодавства нормам загальнолюдської моралі

2.1. Морально-правові підстави формування основних засад кримінального провадження

Видатний російський адвокат А.Ф. Коні писав, що «небезпеки, які загрожують винесенню справедливого вироку, можуть виходити не тільки з особистих якостей судді – вони можуть перебувати поза суддею, впливаючи згубним для правосуддя чином на спокій рішення та його незалежність від сторонніх особистих міркувань.

Наказ, що йде від можновладців, можливість усунути суддю від справи або зовсім позбавити його звичної діяльності, й наполегливі, впливові прохання і наполягання здатні призвести до постійної тривоги судді за своє становище взагалі, побоювання наслідків свого майбутнього рішення та страх із приводу того, що вже прийнято. Слід висувати високі вимоги не лише до знань та умінь судді, а й до його рис характеру, і чекати від нього героїзму не варто. Звідси виникає необхідність відгородити його від умов, що створюють підстави для розвитку в ньому легкодухості і вимушеної догідливості. Звідси незмінюваність судді, що дає чесній (тій, що звикла відповідально виконувати свої обов'язки) людині можливість спокійно й бездоганно здійснювати свою судову діяльність. Становище, за якого суддя може зовсім не боятися про свій завтрашній день, а думати лише про завтрашній день засудженого ним обвинуваченого, характеризується відомими словами «la Cour rend arrêts et pas des services» (Суд виносить

вирок, виконуючи свій службовий обов'язок), є однією з найкращих запорук правильності вироків» [1].

Такий витяг із геніальної праці відомого правника наводимо не випадково, адже саме в ньому вбачаємо глибокий зміст моральності не тільки особистості судді, але й усіх тих осіб, на яких покладено обов'язок здійснювати кримінальне провадження. Отже, буде йтися про морально-правові підстави формування основних засад (принципів) кримінального провадження. А саме про ті загальновідомі моральні цінності (справедливість, свобода, чесність, відкритість, доброта, людяність тощо), які дають підстави законодавцю створити певну правову фундацію щодо організації всього кримінального провадження.

Чому будемо говорити саме про морально-правові підстави, а не виключно тільки про правові? Тому, що згідно з теорією, право - це обумовлена природою людини і суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості, та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу [2]. У самому понятті права закладено моральні чинники, які втілені у закон завдяки формальним вимогам, порушення яких, вже саме по собі, призводить не тільки до моральних, але і до правових санкцій. І тому можна зробити висновок, що засади кримінального процесу побудовані на моральних соціальних цінностях, втілених у закон.

Розвиваючи тему засад кримінального провадження, варто детальніше розібратися у походженні самого права. Відповідно до теорії природного права, що теж має давню історію (Арістотель, Цицерон, Томас Гоббс, Джон Локк, Жан Жак Руссо), походження права тісно пов'язане з ідеалами добра, справедливості, розуму, властивими людині за природою. Волевстановлене право, з позицій цієї теорії, лише закріплює та створює гарантії для дії природного права. Однією з таких гарантій є діяльність держави, створеної в

результаті договору між людьми [3]. Ці всі категорії відносяться до моральності, і вони лежать в основі права. Отже, визначитись у сутності права, зокрема кримінального процесуального, можна лише зазирнувши у витoki людських відносин, тобто право природне, яке основане на нормах моральності. Виходячи з цього, можна сказати, що засади кримінального процесуального закону теж повинні ґрунтуватися на праві природному, а відтак – на нормах моральності.

Засади кримінального процесу – це загальні керівні положення, які встановлюють найбільш суттєві риси певного виду державної правоохоронної діяльності. У правовій державі судочинство має спиратися на демократичні засади. Демократичність цих засад полягає в тому, що закріплені в нормах права вони забезпечують здійснення правосуддя тільки судом на засадах рівності громадян перед законом і судом, одноособовість і колегіальність розгляду справ, незалежність суддів та підкорення їх лише законові, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, державною мовою процесу тощо. Реальні процесуальні права учасників правовідносин, надійні гарантії їх реалізації, доступність процесу дозволяють кожній зацікавленій людині реалізувати право на звернення до суду за захистом і на судовий захист, надане Конституцією України. Отже, у засадах відображено демократичні риси й загальну спрямованість права [4].

Якщо розглянути поняття основних засад кримінального провадження України крізь призму моральності, то помітимо певну невизначеність стосовно цієї категорії, адже демократизм, законність, рівність усіх перед законом та судом, мова процесу, публічність, гласність тощо – то ці терміни, на перший погляд, аж ніяк не пов'язані з поняттям моральності. Але це лише на перший погляд. Якщо глибше проаналізувати сутність цієї термінології, то відразу стає зрозумілим зв'язок сутності цих термінів із соціальною моральністю. Наприклад, рівність усіх перед законом та судом – це не що інше, як реалізація справедливості. Законність – це також результат

намагання суспільства встановити якісь однакові для всіх правила співіснування. Так, законність передбачає реалізацію тієї ж справедливості, те ж саме можна сказати і про інші засади кримінального процесу. Але зрозумілим залишається той факт, що засади кримінального провадження все ж таки є продуктом моральності, уведеної у закон. Інколи таке розуміння засад визначає формальність їх сутності, тобто суто правове значення. Але метою будь-якої з існуючих засад є все ж таки досягнення завдань кримінального процесу, які реалізують справедливість, а відтак – і моральність. Таким чином, можна стверджувати, що засади кримінального провадження, хоча і є нормами кримінального процесуального права, але їх метою є досягнення справедливості, людяності, рівноправності та добра в суспільстві.

Аналіз засади кримінального процесу щодо визначення рівня їх відповідності суспільній моралі.

Конституція України (ст. 129) визначає такі основні засади процесу:

- законність;
- рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- забезпечення доведеності вини;
- змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості;
- підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- забезпечення обвинуваченому права на захист;
- гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- забезпечення апеляційного й касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;
- обов'язковість рішень суду [5].

У кримінальному процесуальному кодексі України засади кримінального провадження визначені у ст.7. До того ж засади

кримінального процесу тісно взаємопов'язані між собою й у сукупності становлять єдину систему. Кожна з них відіграє самостійну роль, характеризує галузь законодавства загалом, але між ними наявні взаємозв'язки та взаємодія, визначені єдністю мети й завдань кримінального провадження. Дія однієї засади обумовлює дію інших. Кожна із засад не може існувати відокремлено від системи в цілому. Зміст окремих засад розкривається з огляду на зміст засад іншої галузі права. За наявною класифікацією в засадах процесу втілено засади формування та існування власне права як специфічного соціального явища. Цього разу нас цікавить питання виникнення тих моральних підстав, які саме формують чинні засади кримінального процесу. Отже, розглянемо їх більш детально.

«Верховенство права» (ст. 8 КПК України) передбачає, що у кримінальному провадженні людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість держави. Цей принцип у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Як зазначає В.Г. Гончаренко, провідною ідеєю верховенства права є встановлення і регулювання відносин у суспільстві на основі непорушного дотримання природних прав людини та прийнятих у всьому світі критеріїв справедливості [6, с.5]. І така думка вченого є правильною, адже справедливість – це один з елементів моральності. Тільки справедливе застосування права в змозі переконати суспільство, що його застосування було правильним та ефективним. Якщо верховенство права підміняти доцільністю, то, звісно, тут виникають сумніви. Так, засада верховенства права досить наближена до світових еталонів соціальних відносин між людьми і враховує найцінніші здобутки суспільства у галузі правозастосування.

«Законність» – це засада (ст.ст. 68, 129 Конституції України), яка включає два основні елементи: умови суспільного та державного життя, за яких можлива належна реалізація правових приписів, що містить

законодавство; вимога суворого дотримання законів, що передбачає застосування державного примусу в разі їх порушення [7, с. 76].

Сутність цієї засади полягає в тому, що, по-перше, суд у своїй діяльності під час розгляду матеріалів кримінального провадження має правильно та неухильно застосовувати правові норми до конкретних правовідносин, по-друге, вся діяльність суду підпорядкована чинному законодавству та здійснюється у визначеній законом процесуальній формі, тобто однаково для всіх.

Якщо міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, які регламентовано в національному законодавстві, то застосовують правила міжнародного договору.

Законність характеризується поєднанням двох ознак: *зовнішньої* (формальної) – обов'язком виконувати розпорядження законів і підзаконних правових актів державними органами, посадовими особами, громадянами й різними об'єднаннями; *внутрішньої* (сутнісної) – наявністю науково обґрунтованих і відповідних праву законів, якістю законів [8]. Саме у другій ознаці, на нашу думку, започатковано втілення моральних підвалин засад законності, адже закон повинен бути перш за все справедливим. Важливо не тільки дотримуватися законів, а й створювати справедливі, тобто правові, закони. Правові закони повинні бути нормативним підґрунтям законності. Законність є не самоціллю, її призначення – дотримання законів в ім'я торжества свободи, справедливості. Щоб у державі існувала «правозаконність», чинні закони, насамперед Конституція, повинні адекватно відображати правові засади і загальнолюдські цінності. Недопустимо протиставляти законність та доцільність. Це означає, що не можна відкидати закон, не виконувати його, керуючись міркуваннями життєвої доцільності (місцевої, індивідуальної та ін.), тому що такі міркування враховують у законі, тому що закони самі по собі вже володіють

вищою суспільною доцільністю. Доцільність закону означає необхідність обрання суворо в межах закону найоптимальніших (таких, що відповідають цілям і завданням суспільства) варіантів здійснення правотворчої діяльності й діяльності з реалізації права. Наприклад, під час визначення кримінального покарання суддя, керуючись законом, призначає той захід покарання, який є найдоцільнішим у певному випадку, з огляду на тяжкість злочину, особу злочинця. У будь-якому разі слід дотримуватися закону, однак у межах закону можна застосувати той захід, що є найдоцільнішим у кожному конкретному випадку.

«Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом» - це засада, передбачена ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак [9], що також відображено у ст. 129 Конституції України та у ст. 9 КПК України [10].

Відповідно до зазначених нормативно-правових актів України всім суб'єктам правовідносин гарантовано доступність судового захисту їх прав, свобод і законних інтересів незалежним та неупередженим судом. Відмова від звернення до суду за захистом порушеного права не є чинною. Правова рівність полягає в тому, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Під рівністю громадян перед судом слід розуміти те, що всі вони несуть відповідальність перед судами, які належать до єдиної судової системи, не маючи при цьому жодних переваг і не зазнаючи жодних обмежень.

Проблема полягає в тому, що на сьогодні засада рівності всіх перед законом та судом не має конкретних гарантій справедливості, по-перше, через відсутність механізму попередження суддівської упередженості, по-друге, немає чіткої гарантії, що особа, яка користується імунітетом від кримінального переслідування, буде рівною перед законом і судом, як і інші люди.

Проте, засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом не підлягає сумніву, а наголошується лише на недосконалості механізму її справедливого виконання, що саме й характеризує рівень моральності змісту цієї засади.

«Повага до людської гідності» – це засада, яка досить зрозуміло вказує на моральну складову її змісту, адже гідність людини – це найвища цінність морального буття людини, і посягання на гідність з морального боку викликає неабияку стурбованість суспільства. Ця засада майже цілком призначена для захисту у кримінальному провадженні моральних норм кримінальних процесуальних відносин. Відбувається це, наприклад, шляхом законодавчого врегулювання порядку проведення слідчого експерименту, у ході якого заборонено відтворювати обстановку та обставини події, що розслідується, якщо відтворення може загрожувати життю та здоров'ю учасників слідчого експерименту тощо. Право на повагу до гідності людини в теорії визначається, як можливість усвідомлювати себе у якості особистості, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, державних органів та їх посадових і службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей і етичних принципів були належним чином обґрунтовані. Гідність людини – це сукупність моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги та для усвідомлення своєї суспільної цінності. Це може бути повага до високих моральних якостей у самому собі, внутрішня самооцінка суспільного значення власних здібностей

та якостей [11]. Частина 3 статті 11 КПК України декларує, що кожен має право захищати усіма способами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження. У даному випадку ми спостерігаємо суто моральне право будь-якої особи захищати свою гідність під час кримінального провадження, і не обов'язково кримінальними процесуальними способами, а будь-якими, які не заборонені законом, вони можуть бути різними, в тому числі і способами суто морального характеру, наприклад, громадський осуд, присоромлення, сперечання тощо.

«Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність» ст. 12 КПК України задекларована на основі ст. 29 Конституції України, п.п. 1, 2 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та норм інших міжнародних договорів за участі України. Конституція України встановила: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» (ч. 1 ст. 29). Поняття «свобода і особиста недоторканність» при цьому означає не свободу загалом, яка охоплює сукупність особистих, політичних та інших конституційних свобод, а свободу від фізичного або психічного примусу, свободу дій і прийняття рішень у дозволених правовими і моральними нормами межах, можливість розпоряджатися собою і не знаходитися під контролем неособистих, зовнішніх чинників, свободу (вільне) пересування в просторі. Обмеження права особи на свободу і особисту недоторканність, насамперед, є обмеженням свободи дій і пересування особи внаслідок прямого фізичного або психічного примусу [12]. Моральний зміст цієї засади передбачає те, що суспільство засуджує будь-які прояви утискання свободи людини та її особистої недоторканності. А в разі протиправного порушення цих прав особи на свободу та особисту недоторканність, вона має право захищати себе від таких зазіхань. У кримінальному процесуальному законі порядок захисту цих важливих прав

учасників кримінального провадження чітко регламентується нормами КПК України. Такі дії можна вчиняти лише на підставі мотивованої ухвали слідчого судді чи суду. У даному разі важливе значення мають моральні норми реалізації цієї засади. Так, під час обрання запобіжного заходу слідчий суддя чи суд повинні враховувати обставини, які зазначені у ст. 178 КПК України. Це і вагомість наявних доказів про вчинення кримінального правопорушення, і вік та стан здоров'я підозрюваного чи обвинуваченого, і його репутація в суспільстві тощо.

«Недоторканність житла, чи іншого володіння особи» (ст.13 КПК України) – це дуже важлива засада з позицій реалізації високої моральності всього кримінального провадження, адже власне володіння є тим місцем, де особа реалізує своє право на особисте життя, отак несанкціоноване вторгнення в житло може викликати моральні страждання та утискання особи. Тому у кримінальному провадженні підставою для вторгнення до володіння особи може бути тільки рішення суду, що також не позбавлене морального забарвлення.

Звісно, якщо особа вчинила кримінальне правопорушення і є про це беззаперечні докази, то слідчий суддя буде вирішувати питання щодо проникнення до житла чи іншого володіння підозрюваного. Але це те, що стосується суто правової площини. Якщо ж брати площину моральну, то вона буде характеризуватися відповідними якостями, тобто толерантністю, людяністю, справедливістю, необхідністю та порядністю осіб, які здійснюють проникнення до житла або іншого володіння особи.

Засада «Таємниця спілкування» (ст. 14 КПК та ст. 32 Конституції України) передбачає, що кожній особі гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування. Втручатися у таємницю спілкування можна лише в разі розслідування стосовно особи злочину, який характеризується як тяжкий чи особливо тяжкий, і в разі, якщо в інший спосіб встановити обставини

вчинення злочину неможливо. Використовувати отриману інформацію можна тільки для вирішення завдань кримінального провадження. У цьому закладено моральну складову, яка супроводжує весь шлях кримінального провадження. Про моральність цієї засади у своїй роботі згадує В.В. Назаров. Учений, акцентуючи увагу на моральному контексті цієї засади, у якості прикладу наводить закони України про «Службу безпеки України», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де містяться заборони на розголошення відомостей особистого, інтимного характеру, відомостей, які містять адвокатську таємницю. При цьому В.В. Назаров робить власний висновок, що саме ці заборони містять моральну складову. Адже моральним і законним є збирання лише тих доказів, які стосуються розслідування конкретного кримінального правопорушення. Таким чином, у протоколах слідчих (розшукових) дій не слід з моральної точки зору фіксувати інформацію, яка містить відомості особистого життя громадян, його подробиць, якщо це не стосується кримінального провадження [13, с. 115,117-118].

«Недоторканість права власності» (ст. 16 КПК України). Стаття 41 Конституції України передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

У зазначеній засаді можна виділити моральну складову, яка і формує уяву суспільства про справедливість чи навпаки дій посадових осіб стосовно обмеження або взагалі позбавлення особи на право власності. Таким чином, обмеження чи позбавлення особи права на власність може мати місце в разі, коли це вкрай необхідно для відшкодування завданої злочином шкоди або у

випадках, коли власність може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі тощо. У цьому випадку намагання позбавити особу власності будуть обґрунтовані не тільки у правовому, але і у моральному розумінні.

«Презумція невинуватості та забезпечення доведеності вини» (ст.17 КПК та ст. 129 Конституції України) означає, що особу вважають невинуватою у вчиненні злочину й не можуть піддати кримінальному покаранню доти, доки її вини не буде доведено в передбаченому законом порядку й встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції). Конкретним формулюванням цієї засади є норма кримінального процесуального закону, згідно з якою ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й у відповідності до закону (ст. 17 КПК України) [14]. Юридичний зміст цієї засади становлять такі положення:

а) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 62 Конституції);

б) підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом (ч. 3 ст. 62 Конституції);

в) усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ч. 3 ст. 62 Конституції);

г) висновок про винність особи у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на припущеннях;

ґ) поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну й моральну шкоду, завдану безпідставним

засудженням (ч. 4 ст. 62 Конституції). Узагалі цю засаду можна охарактеризувати як засаду презумпції невинуватості [15, с. 60].

На думку Б. Свиридова, засаду презумпції невинуватості у кримінальному процесі України подано як систему нормативних правил, що реалізується в його стадіях, окремих процесуальних діях і відповідних правовідносинах учасників. Вона насамперед спрямована до органів держави, що здійснюють кримінальний процес. Особи, які здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд, згідно з вимогами закону повинні виходити із припущення про невинуватість підозрюваного або обвинуваченого до того часу, поки на підставі зібраних доказів вони не дійдуть вірогідного висновку щодо винуватості й не сформулюють його у відповідному процесуальному акті – обвинувальному акті або вирокі. Презумпція невинуватості покладає на слідчого також обов'язок зберігати таємницю слідства, не допускати невинуватого ускладнення досудового провадження, хибності в оцінці доказів тощо [16].

Одним із моральних критеріїв цієї важливої засади є насамперед захист певної репутації людини (добропорядності), її духовного та фізичного існування. На думку В.В. Крижанівського, жодна із сумнівних обставин не може бути покладена в основу обвинувальних тез у кримінальній справі, тобто існує вимога повної та безумовної доведеності обвинувачення. Ця вимога має на меті охорону законних інтересів обвинуваченого та є гарантією встановлення істини у справі [17].

«Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї» означає, що особа, яка є учасником кримінального провадження (підозрюваний, обвинувачений, свідок), має право відмовитися свідчити проти себе, осіб, які є для неї родичами чи близькими людьми. Якщо проаналізувати дану засаду, то моральну складову становить слово «свобода» – можливість чинити вибір відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об'єктивної дійсності. Відсутність вибору, варіантів

розходження (розгортання) події рівносильна відсутністю свободи, неволі, рабству [18]. А.Є. Кобрін, описуючи свободу як складову цієї засади, зазначає, що свобода в контексті свободи особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі полягає у юридичній можливості погодитися чи відмовитися від дачі свідчень без негативних наслідків. Тобто це не є імперативом, це диспозитивність, що надає свідку право сказати: «Так» чи «Ні». Таким чином, свобода в контексті свободи особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі полягає у юридичній можливості погодитися чи відмовитися від дачі свідчень без негативних наслідків (юридичної відповідальності) [19]. У даному випадку моральність цієї засади проявляється у тому, що держава гарантує особі свободу, якою вона має розпорядитися за власним бажанням. Ця норма кримінального процесуального закону ніякого примусу не вчиняє, вона лише надає право скористатися вибором. У цьому, на нашу думку, і проявляється моральність зазначеної вище засади.

«Заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення». Ця засада ґрунтується перш за все на такій моральній складовій, як справедливість. Адже не справедливо притягати особу два рази та більше за вчинене нею одне і те ж кримінальне правопорушення. Така засада, безумовно, ґрунтується на загальноприйнятому соціальному розумінні справедливості. Так, у статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, прийнятого 22 листопада 1984 р., закріплено право не бути притягненим до суду або покаранням двічі.

«Забезпечення права на захист» (ст. 20 КПК України). Сутність цієї засади полягає в тому, що кожна особа може особисто захищатися від обвинувачення у вчиненні злочину. Водночас Конституцією гарантовано, що

кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, таку допомогу надають безкоштовно. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Закон зобов'язує особу, яка здійснює кримінальне провадження до першого допиту обвинуваченого роз'яснити йому право мати захисника. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура (ст. 59 Конституції України). Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. У цьому випадку участь захисника забезпечується з моменту набуття особою статусу підозрюваного.

Процесуалісти наголошують на важливості морально-етичних аспектів участі захисника у кримінальному процесуальному доказуванні, спираючись при цьому на міжнародно-правові стандарти його участі у кримінальному провадженні. Зазначається, що захисник, здійснюючи свої повноваження, повинен неухильно дотримуватися етичних правил, мораль серед регуляторів суспільних відносин посідає визначальне місце. Цього разу особливу увагу приділено недопустимості розголошення захисником відомостей, які він отримав від підзахисного під час виконання своїх обов'язків[20].

«Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень». Правосуддя є однією із форм державної діяльності, яку здійснюють виключно суди шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях цивільних, кримінальних, адміністративних і господарських справ у встановленому законом порядку. Цю засаду закріплено в ст. 124 Конституції України, ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

У частині 1 ст. 124 Конституції зазначено, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими

особами не допускаються. Не допускається також створення надзвичайних та особливих судів (ч. 5 ст. 125 Конституції України). Навіть в умовах запровадження на території надзвичайного стану правосуддя здійснюють суди, утворені відповідно до Конституції України. Заборонено на такій території утворювати позасудові органи або інші суди, а також спрощувати форми процесу в чинних судах [8]. На нашу думку, цього разу зазначена засада будь-якого поглибленого тлумачення не потребує, адже достатньо зрозуміло, що винести вирок особі може лише суд. Доступ до правосуддя – це не тільки правова гарантія особи отримати справедливе рішення з питань, які виникли у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, це і вимога моральна, адже люди звертаються до правоохоронного органу задля встановлення справедливості, зокрема суд повинен бути неупередженим та безстороннім, а отже і незалежним.

Під справедливим розглядом та вирішенням справи в розумні строки слід розуміти процесуальну (процедурну) справедливість, яка передбачає розгляд обвинувачення відповідно до встановлених законом судових процесуальних процедур [21, с.54-55]. Звідси можна зробити висновок, що суд – це орган справедливого вирішення спорів у кримінальному провадженні. А відтак, якщо він призначений встановлювати справедливість, він, звісно, повинен бути доступним для кожної особи, не зважаючи на громадянство, расу, рід занять, вік та інші ознаки.

Моральність обов'язковості судового рішення полягає у тому, що будь-хто (чи то фізичні, чи то юридичні особи), не зважаючи ні на що, повинні виконувати рішення суду. У цьому також є складова справедливості. З позицій моральності не можливо пояснити, чому для одної особи рішення суду обов'язкові, а для другої – ні. Тому ця засада унеможливорює несправедливість у кримінальному провадженні стосовно виконання судових рішень.

«Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості» (ст. 22 КПК України), суть цієї засади полягає в тому, що в судовому засіданні ведуть між собою процесуальний спір дві сторони: у кримінальному провадженні – сторона обвинувачення та сторона захисту. Кожна зі сторін відстоює свою правову позицію за допомогою тих засобів, які передбачено процесуальним законом. Так, якщо провести аналогію з цивільним процесом, то там кожна зі сторін має довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. У кримінальному процесі суд, прокурор та слідчий не мають права перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого. Змагальність забезпечує рівні процесуальні можливості учасників процесу щодо подання доказів, їх дослідження й подання клопотань, а отже виступає гарантією всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи і винесення законного, обґрунтованого та справедливого рішення.

Щодо морального аспекту, то ця проблема вирішується шляхом звичайної взаємодії між учасниками кримінального провадження, а саме: слідчий і прокурор мають діяти лише так, як встановлено законом, а сторона захисту так, щоб це не суперечило закону. Звісно, у цьому випадку (з моральної точки зору) сторону захисту ставлять у нерівні умови щодо збирання доказів, а задеклароване у вищезазначеній нормі право сторони захисту збирати докази компенсується можливостями у цьому напрямку сторони обвинувачення. А це означає, що сторона захисту з метою збирання доказів звертається з клопотанням до сторони обвинувачення, щоб та провела певні слідчі дії і добула для сторони захисту виправдувальні докази.

Із цього приводу слушною є думка А. Давлетова, який вважає, що змагальність, як і будь-яка інша засада, – це явище якісне. Неможливо бути наполовину принциповим. Змагальність або є повною мірою, або її взагалі немає [22].

«Безпосередність дослідження показань, речей і документів» (ст. 23 КПК України). Безпосередність дослідження доказів означає звернену до суду вимогу закону особисто дослідити в судовому засіданні всі зібрані у кримінальному провадженні докази шляхом допиту обвинувачених, потерпілих, свідків, експерта, огляду речових доказів, оголошення документів, відтворення звукозапису й демонстрації відеозапису.

Правило про безпосередність дослідження всіх доказів у кримінальному провадженні покликане забезпечити пряме, вільне від суб'єктивного впливу осіб, які провадили досудове розслідування, сприйняття учасниками судового провадження (перш за все судом) всіх обставин кримінального провадження. Безпосереднє дослідження всіх доказів у судовому засіданні є важливою умовою їх одностайного сприйняття судом та іншими учасниками судового провадження, засобом усунення сумнівів і неясностей. Дослідження доказів у кримінальному судочинстві може здійснюватися тільки в усній формі. Факт дослідження має бути відображений у протоколі й журналі судового засідання. Не суперечить усності судового розгляду можливість його учасників користуватися нотатками, коли показання стосуються розрахунків чи інших даних, які важко зберегти в пам'яті (ч. 12 ст. 352 КПК), адже в цьому разі показання даються усно [23]. Говорячи про моральність зазначеної засади, слід звернути увагу на правило дослідження, яке зобов'язує проводити вільне від суб'єктивного впливу осіб, які провадили досудове розслідування, сприйняття учасниками судового розгляду (перш за все судом) всіх обставин кримінального провадження. Саме у вільності дослідження учасниками судового провадження доказів міститься той стрижень моральності, який не можливо охопити нормами кримінального процесуального закону. Він забезпечує реалізацію природного права людини (учасника судового засідання) на власний розсуд оцінювати надані йому докази судом.

«Забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності» (ст. 224 КПК України). Право людини на захист свого життя і здоров'я, честі та гідності, своїх прав і свобод є основоположним. Згідно з п. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що був прийнятий 16 грудня 1966 р. і ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р., кожна держава зобов'язана забезпечити будь-якій особі, що перебуває у межах її території та під її юрисдикцією, ефективний засіб правового захисту у випадку порушення її прав і свобод.

Право на захист повинно бути забезпечено державою, її компетентними судовими, виконавчими чи законодавчими органами влади. Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи громадянина України захищаються судом. Суть такого захисту полягає в тому, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади.

Положення статей 21 та 22 Конституції України гарантують, що держава зобов'язана забезпечити кожному можливість відстоювати свою точку зору, свої права у суперечці з будь-якими органами і службовими особами, у тому числі тими, які здійснюють розслідування в кримінальних справах.

Вбачається, що реалізація інституту оскарження дій чи бездіяльності та рішень осіб, які ведуть процес, є ключовою. Верховенство права особи є засадою, яка має свій безпосередній прояв і під час оскарження дій чи бездіяльності. Право особи виступає вирішальним фактором у боротьбі з порушенням принципів кримінального судочинства, зокрема, засади законності. Скарга, що детально обґрунтована, тобто така, яка вказує на реальне порушення закону, а не вигадане, є спонукальною причиною для початку діяльності відповідного державного органу з метою виправлення зазначених у ній недоліків та порушень[24]. Саме з цього можна зробити висновок, що ця засада запроваджена для того, щоб учасник кримінального

провадження, права якого в ході досудового розслідування чи суду були порушені, міг вільно звернутись до вищої інстанції та оскаржити ті дії посадових осіб, які призвели до порушення. Моральний аспект тут полягає у вільності доступу будь-якого учасника кримінального провадження до вищої інстанції за пошуком справедливого розгляду дій чи бездіяльності правоохоронних органів в ході кримінального провадження. Моральний аспект має місце також і в тому, що держава, надаючи можливість оскаржити рішення посадової особи під час кримінального провадження, надає учаснику цього провадження, права та інтереси якого були порушені, шанс реалізувати свою претензію стосовно винесеного рішення. Адже без такого шансу особа не буде впевнена у правильності прийнятого рішення, а отже не визнає справедливим будь-яке рішення суду. Теж саме стосується і суспільства, яке прискіпливо спостерігає за діяльністю правоохоронної системи та, зокрема, конкретного правоохоронного органу чи суду.

Діяльність судів апеляційної та касаційної інстанції має важливе значення для виконання завдань суду щодо захисту прав і законних інтересів громадян та організацій, зміцнення законності та правопорядку, утвердження засади справедливості, забезпечення розвитку демократії. Моральність завжди передбачає людяність, тобто держава повинна в будь-якому разі надати учасникові кримінального провадження можливість скористатися правом оскарження судового рішення, навіть якщо він помилково втратив таке право з точки зору закону.

«Публічність» (ст. 25 КПК України). Прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити

всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Засадою публічності пояснюється вимога поєднання ініціативи й активності в процесуальній діяльності прокурора та слідчого під час кримінального провадження. До засобів забезпечення цієї активності належать владні повноваження, процесуальні обов'язки, дискреційні повноваження та власна процесуальна ініціатива. Відповідно до вимог закону на осіб, які ведуть досудове кримінальне провадження, покладається обов'язок вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК).

До правового змісту принципу публічності входить покладання державою на прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування, інших службових осіб органів державної влади обов'язку неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, вимог інших актів законодавства (ч. 1 ст. 9 КПК); виконувати процесуальні дії або приймати процесуальні рішення у розумні строки (ч. 1 ст. 28 КПК); збирати докази (ч. 2 ст. 93 КПК); відповідно до їхньої компетенції проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії; скласти обвинувальний акт та передати його до суду (ст. 291 КПК); закрити кримінальне провадження за наявності на те підстав (ст. 283-284 КПК) тощо [25]. До морального змісту входить обов'язок держави у будь-якому випадку захистити людину від протиправних посягань на її гідність, здоров'я, життя чи майно. Моральність цієї засади проявляється ще і в тому, що суспільство, прагнучи

справедливості, завжди не байдуже ставилося до забезпечення власної безпеки. Тож кожний факт якихось діянь, що посягають на сталі цінності людини, повинен бути засуджений, а ті, хто його вчинив, - відповісти перед суспільством за вчинене. Вже потім суспільство буде вирішувати, чи покарати правопорушника, чи ні. У цьому і проявляється моральність вказаної засади. Вчинити так, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї провини, жоден невиний не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необгрунтованому процесуальному примусу, щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, - у цьому і є головний моральний чинник завдань кримінального провадження. «Диспозитивність» (ст. 26 КПК України). Частина перша вказаної статті наголошує на тому, що сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених законом. Тобто саме слово «вільними» асоціюється зі словом «свобода». Свобода – це категорія моральності, адже моральність людини завжди проявляється завдяки свободі її свідомості та почуттів. Згідно з енциклопедією, «свобода» - це можливість чинити вибір відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об'єктивної дійсності. Відсутність вибору, варіантів розходження події рівносильна відсутністю свободи, неволі, рабству. Свобода є одним з проявів випадковості, керованої свободою волі [26]. Відтак чинне кримінальне процесуальне законодавство надає сторонам кримінального провадження свободу у прийнятті рішення. Свобода в цьому випадку є не тільки правом вибору за законом, але і правом вибору за совістю та внутрішнім переконанням, що, безумовно, характеризує цю засаду як морально мотивуючу. Згідно з цією засадою в особи, що є стороною кримінального провадження, виникає власна мотивація чинити за своїм бажанням. Тобто вчинки особи будуть залежати не тільки від закону, але й від совісті, гідності, уподобань особи.

«Гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами» (ст. 27 КПК України).

У статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) проголошено, що «кожна людина під час визначення її громадянських прав та обов'язків або в разі висунення проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд її справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Судове рішення оголошують прилюдно, але преса й відвідувачі можуть не допускатися в залу засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини з метою збереження моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх, або захист конфіденційності особистого життя сторін, або в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках привселюдність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя» [27]. В Україні гласність проголошено у ст. 129 Конституції, ст. 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»: серед засад процесу проголошено гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.

Важливе значення для забезпечення високої моральності розгляду матеріалів кримінального провадження в суді має порядок фіксування судового процесу, адже цей захід дозволяє забезпечувати відкритість та прозорість прийнятих судом рішень, сприяє реалізації прав учасників процесу на оскарження протизаконних дій суду та інших учасників судового розгляду тощо.

«Розумність строків» (ст.28 КПК України). Такими вважаються строки, які є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Ці строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. У КПК визначено осіб, які забезпечують проведення

кримінального провадження у розумні строки. Виконання обов'язку проведення досудового розслідування у розумні строки покладається на прокурора та слідчого суддю (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – на суд. У КПК чітко визначаються критерії розумності строків кримінального провадження:

- 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачених та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо;
- 2) поведінка учасників кримінального провадження;
- 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Надається перевага особам, які тримаються під вартою та неповнолітнім особам у питанні невідкладності і першочерговості здійснення кримінального провадження. Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий наділяються правом на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК [28]. Моральна складова в цьому питанні полягає у тому, що посадова особа може виконати справу швидше, а може і ні. Тут все залежить від внутрішніх моральних якостей слідчого, прокурора, слідчого судді чи судді. Так, вказана засада унеможлиблює недоброякісність з боку посадової особи і надає право сторонам вимагати провести ту чи іншу дію скоріше, ніж це передбачено законом. Але це можливо лише тоді, коли у посадової особи дійсно є можливість це зробити, але вона цього не хоче. Не випадково, О.Г. Шило, наводячи щодо даної засади практику Європейського суду з прав людини, зазначає, що значна частина скарг, які надходять до Європейського суду, стосуються саме порушення розумного строку, невиправданого зволікання з вирішенням справи (12 % рішень Європейського Суду з прав людини щодо

України складають скарги на тривалі судові розгляди), адже здійснення правосуддя в розумний строк є важливою складовою принципу правової визначеності як одного з аспектів верховенства права, що охороняє стабільність суспільних відносин, оскільки учасники процесу повинні мати можливість передбачити, коли може закінчитися провадження по їхній справі. Недостатність передбачуваності викликає почуття розчарування та безпорадності і, як наслідок, – знижує авторитет судової влади [29, с.176].

«Мова, якою здійснюється кримінальне провадження» (ст. 29 КПК України). Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) України передбачена окрема глава, в якій наведено перелік і в загальному вигляді визначено засади кримінального провадження. Серед такого переліку засад у п. 22 ч. 1 ст. 7 КПК України закріплено мову, якою здійснюється кримінальне провадження. Крім того, ст. 29 кодексу стосується тлумачення питання мови, якою здійснюється кримінальне провадження. Так, посадові особи органів, які здійснюють кримінальне провадження, складають процесуальні документи саме державною, українською мовою. Отже, разом з іншими засадами засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження, має наскрізний характер та проявляється на всіх стадіях кримінального провадження, проте на деяких стадіях і з певними категоріями учасників така засада проявляється з деякими особливостями через інший правовий статус учасників правовідносин. Зокрема, вони мають місце під час провадження за участі іноземців, коли в разі незнання ними мови судочинства обов'язковою є участь перекладача, захисника тощо. Цю засаду можна вважати передумовою змагальності процесу [30].

Моральність даної засади забезпечується наданням можливості громадянам України, які є учасниками кримінального провадження, розмовляти рідною мовою. Автори Науково-практичного коментаря до Кримінального процесуального кодексу зазначають з цього приводу, що сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні

документи і докази, викладені державною мовою. У разі необхідності, може бути здійснений переклад на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу.

Особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку[31]. Розмовляти рідною мовою – це, з моральної точки зору, явище природне, отож вказана засада реалізує природне право учасників кримінального провадження на користування під час кримінального провадження найбільш зручною та їм знайомою мовою. Окрім того, засада дає можливість учасникам кримінального провадження обирати мову самостійно, тобто надає право вибору, що, безумовно, характеризується як прояв моральності. З моральної точки зору, рідна мова для людини є головною [32]. У кримінальному провадженні кожне сказане слово має доказове значення, а отже є фактичним даним. І якщо людина не в змозі правильно розуміти суть кожного сказаного ним слова, то його показання можуть бути неправильно сприйняті в суді тощо. З моральної точки зору, право розмовляти у кримінальному провадженні на рідній мові досить позитивно впливає і на кримінальні процесуальні відносини.

2.2. Аналіз відповідності конституційних та спеціальних засад чинного кримінального процесуального законодавства нормам загальнолюдської моралі

Відповідність засад кримінального провадження нормам загальнолюдської моралі – це дуже важливе питання на сьогодні. Адже в суспільстві все більше і більше уваги приділяється справедливості у

кримінальному провадженні. Багато спорів точиться навколо чинного Кримінального процесуального кодексу, судової реформи, реформи органів прокуратури та поліції. Суспільство бажає бачити у правоохоронних органах не тільки інструмент покарання, але і допомоги, звертаючи таким чином особливу увагу на себе і на сутність законодавчої бази, яка формує фундамент їхньої практичної діяльності. У контексті цього питання заслуговує на увагу і засада верховенства права. Адже, відповідно до теорії, право – це обумовлена природою людини і суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості, та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу [33]. Із теорії видно, що право походить із природи людини і виражає свободу особистості. Адже люди самі створили право для регуляції власних відносин. Право зародилося досить давно, ще за часів стародавньої людини, тоді воно було більше природне, ніж формальне. Формалізувалося право із створенням державності ще в античні часи.

У сфері правосуддя норми права і моралі співпадають за своїми цілями. Тут повною мірою має реалізовуватись принцип: на добро відповідають добром, справедливістю - на зло. Але ж мета не виправдовує засобів. І в цьому аспекті важливо, щоб засоби досягнення благородної мети були не менш шляхетними. Адже право, як зазначалося ще в римських юридичних афоризмах, є мистецтвом добра і справедливості (*Jus est ars boni et aequi*). Воно, беззаперечно, має засновуватись на нормах моралі [34].

На сьогодні право відіграє головну роль у суспільних відносинах в будь-якій сфері людського буття. У системі кримінального провадження закріплено засаду верховенства права, яка на перше місце ставить право людини, а вже потім закон. Саме ця соціально-правова категорія визначає критерій справедливості законодавства, його ефективність, а отже й морально-етичні підвалини всіх засад кримінального процесу. Безумовно,

верховенство права характеризує, насамперед, рівень дотримання органами держави прав людини. О.В. Константи́й у своїй роботі досить доречно визначає важливість верховенства права не тільки як засобу реалізації засади, але і як форми існування суспільної моральності. На думку науковця, одним із виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає також інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством й історично обумовлені досягнутим культурним рівнем суспільства [35].

Сфера моральності кримінальних процесуальних відносин міцно пов'язана насамперед із верховенством права, що свідчить про тісний взаємозв'язок конституційних та спеціальних засад чинного кримінального процесуального законодавства з нормами загальнолюдської моралі. У цьому розумінні слід розглянути конкретні правові питання, що мають велике значення для учасників кримінального процесу, що постраждали від злочину. У контексті відповідності засад чинного кримінального провадження нормам загальнолюдської моралі слід провести аналіз інституту відшкодування шкоди завданої злочином. Проблема полягає не в процедурі призначення цього заходу забезпечення кримінального провадження, проблема в тому, що не завжди правоохоронним органам вдається розкрити злочин, а отже і визначити особу, яка повинна відшкодувати потерпілій стороні матеріальні збитки.

Відповідність засад чинного кримінального процесуального законодавства нормам загальнолюдської моралі побудована також на моральній основі. Адже якби ми говорили про відповідність засад закону, то в даному випадку бюрократична складова взяла б гору над природним правом людини. Якщо закон - це вже наслідок права, то право - це наслідок моралі, а звідси і внутрішньої моральності кожної особи, яка розділяє сталі соціальні цінності суспільства.

З цього варто зробити висновок, що засади кримінального провадження повинні відповідати нормам моралі того суспільства, в якому діє те чи інше право. Якщо цього не буде, то засади перетворяться на формальні приписи, що негативно відіб'ється на кримінальних процесуальних відносинах і сприятиме розповсюдженню в суспільстві правового нігілізму.

З огляду на викладене вище вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що:

- засади кримінального процесу тісно взаємопов'язані і в сукупності становлять єдину систему, яка характеризує рівень моральності самого процесу;

- пасивність суду характеризує його не тільки як гаранта правосуддя, але і як орган встановлення справедливості;

- з позицій справедливості шкоду, завдану злочином, повинна відшкодувати держава, адже вона є гарантом недоторканності особи та її майна;

- гл. 2 КПК України потрібно доповнити статтею, яка б поряд із загальними засадами кримінального провадження містила засади моральності;

- моральність участі у судовому розгляді державного обвинувача має проявлятися не тільки у якісному відборі прокурора, але і в характеристиці моральних якостей самого прокурора;

- з моральної точки зору всі судові засідання повинні бути відкритими для громадськості та ЗМІ. Адже відкритість судового засідання дає змогу громадськості аналізувати справедливість прийнятих судом рішень. Якщо провадження пов'язане із дослідженням фактів, які становлять державну таємницю, то громадськість повинна знати результат дослідження, все, що не пов'язане з державною таємницею, повинно досліджуватись відкрито;

- сфера моральності кримінальних процесуальних відносин щільно переплітається перш за все з верховенством права, що і вказує на тісний взаємозв'язок конституційних та спеціальних засад чинного кримінального процесуального законодавства із нормами загальнолюдської моралі.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розуміння моральності й аморальності у кримінальному провадженні. Співвідношення засад кримінального провадження з моральними нормами суспільства.

2. Моральна оцінка засад кримінального провадження.

3. Співвідношення засад кримінального провадження з положеннями конвенції з прав людини, іншими міжнародно-правовими актами, що складають систему міжнародно-правових стандартів прав людини.

4. Моральна характеристика таких засад кримінального провадження, як: верховенство права; законність; рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканість; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічність; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

5. Моральність обов'язковості рішень суду.
6. Участь народу у здійсненні правосуддя.
7. Аналіз відповідності конституційних та спеціальних засад чинного кримінального процесуального законодавства нормам соціальної моральності.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Поняття моральності й аморальності у кримінальному провадженні.

1. Моральність завжди базується на нормах суспільної моралі та нормах кримінального процесуального закону, аморальність завжди патологічна і є суто суб'єктивним, негативним явищем;
2. Моральність це те, що зветься добром, а аморальність – злом;
3. Моральність це явище, яке не має ні якого відношення до кримінального провадження, аморальність же завжди переслідується законом;
4. Ці поняття досить нестабільні і є оціночними.

2. Як відбувається моральна оцінка засад кримінального провадження?

1. За допомогою співставлення їх з нормами суспільної моралі, нормами Конституції України, нормами міжнародно-правових актів, які ратифіковані Верховною Радою України;
2. На підставі рішення судових органів України;
3. У кримінальному провадженні України це питання не є актуальним;
4. Моральну оцінку засадам кримінального провадження дає народ України у вигляді присяжних засідателів.

3. Засади кримінального провадження у моральному розумінні є:

1. Об'єднуючим, регулюючим початком моральності правовідносин в сфері кримінального провадження;

2. Тільки засобом підтримання законності у кримінальному провадженні;

3. Засобом оцінки діяльності учасників кримінального провадження;

4. Регулятором діяльності сторін у кримінальному провадженні.

4. Чим характеризується моральність такої засади кримінального провадження, як законність?

1. Наявністю науково-обґрунтованих і відповідних праву положень і їх якістю;

2. Наявністю положень соціальної або політичної доцільності;

3. Наявністю втіленою в закон волі пануючої частини суспільства;

4. Законність та моральність це абсолютно різні категорії.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ №2

1. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. Общие черты судебной этики / А.Ф. Кони. URL: vivovoco.rsl.ru/.../BIO/KONI/AFKONI_E.HTM.

2. Право вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org»Право

3. Крестовська М.Н. Теорія держави і права (2.5. Основні теорії походження права) / М.Н. Крестовська. URL: studies.in.ua/...prava/1509...pohodzhennya-prava.html

4. Засади судочинства та судова система. URL: <http://revolution.allbest.ru/law/>

5. Конституція України (Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI). URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html.

6. Гончаренко В.Г. Засади верховенства права та Законності кримінального провадження в плані Здійснення Захисту / В.Г. Гончаренко //Вісник Академії адвокатури України – №3. – 2013. – С.4-5. URL: засади

верховенства права та законності кримінального ... www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...

7. Коваль О.А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Коваль Олександр Анатолійович. К., 2005. 198 с.

8. Поняття законності. Принципи законності. Вимоги законності. Гарантії законності – Історія, теорія держави і права. URL: eferat.atlant.ws/?set=referat&mc...

9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2982-VI (2982-17) від 03.02.2011. URL: zakon.rada.gov.ua/2453-17.

10. Конституція України (Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI). URL: search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/Z960254K.html.

11. Право на повагу людської гідності – Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Право_на_повагу_людської_гідності

12. Стаття 12. Забезпечення права на свободу та особисту. URL: meo.info › ... › в Україні №1

13. Назаров В.В. Засада невторчання у приватне життя як засіб для захисту особи у кримінальному провадженні /Юридичний вісник №3, 2012, С.115,117-118. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

14. Лекція № 2. Принципи кримінального процесу. URL: arelyacia.org.ua/node/1668.

15. Халявкіна В.Ю. Гарантії діяльності муніципальної (місцевої) міліції в Україні. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наукових праць. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. № 4. С. 69-75.

16. Свиридов Б. Слідчий повинен поважати презумпцію невинуватості / Б. Свиридов // Правовий тиждень (Щотижнева інформаційно-правова

газета). 2008. № 36-37(109-110). – 9 вересня 2008 р. URL: legalweekly.com.ua/article/?uid=621.

17. Крижанівський В.В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Крижанівський Віктор В'ячеславович. К., 2007. 177 с. URL: – lib.ua-ru.net/diss/cont/244046.html.

18. Свобода – Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/Свобода

19. Кобрін А. Є. Свобода особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі. URL: ak.vzarabotke.com/?p=330

20. Обрізан Н.М. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К., 2008. 16 с. URL: dysertaciya.org.ua/disertaciya_1_723.html.

21. Деркач Н. Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень /Слово національної школи суддів України. №3. 2013. С.54-55. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_...

22. Давлетов А. Проблема состязательности решена в УПК РФ неудачно. Российская юстиция. 2003. № 8. С. 52-58.

23. Гетьман А. Науково-практичний коментар нового Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI., 2012 - перейти к содержанию учебника. URL: <http://textbooks.global/ugolovno-protsessualnoe-uchebnik/stattya-bezposerednist-doslidjennya-pokazan-50313.html>

24. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. URL: http://prigovorsuda.info/yuridisheskie_referati/351-oskarzhennya-rshen-dy-chi-bezdyalnost-pd-chas-dosudovogo-rozsliduvannya.html

25. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. URL: <http://pidruchniki.com/1008062249195/pravo/publichnist>

26. Свобода – Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Свобода

27. Лисак В. Судочинство: гласність чи права людини. Віче. URL: [scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/...](http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/...)

28. Бондаренко В. Процесуальні строки в кримінальному провадженні. URL: <http://www.okhtyrka.net/content/view/5488/200/>

29. Шило О. Г. Розумний строк провадження в кримінальному процесі України / Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Х. : Право, 2011. Вип. 21. 312 с.

30. Якімчук Б. Мова, якою здійснюється кримінальне провадження / Віче №2. 2013. URL: <http://www.viche.info/journal/3482/>

31. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. URL: http://pidruchniki.com/1642071149198/pravo/mova_yakoyu_zdiysnyuyetsya_kriminalne_provadzhennya

32. Рідна мова – Вікіпедія. Електронний ресурс. URL: [uk.wikipedia.org/wiki/Рідна мова](http://uk.wikipedia.org/wiki/Рідна_мова)

33. Право- вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Право

34. Кримінальний процес України. Загальна частина .Моральні засади кримінального процесу. URL: http://pidruchniki.com/1529052759206/pravo/moralni_zasadi_kriminalnogo_protseesu

35. Константи́й О.В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні. URL: www.scourt.gov.ua/.../EA724CB626C9EAB1C225762B0049C468.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

ТЕМА №3. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ

Вже досить тривалий час у наукових колах, серед фахівців у галузі права точиться жвава полеміка довкола реформування вітчизняного кримінального процесу. Багато думок висловлюють щодо необхідності подолання корупції, яка набула чималих масштабів. За словами Б. Кушнірука, тотальна корумпованість українських суддів, починаючи від певного місцевого суду й закінчуючи Верховним Судом України та Конституційним Судом України, стала вже настільки нестерпною, що не говорять і не пишуть про це лише байдужі. Водночас досить часто способи, що пропонують для «лікування» цієї «хвороби» українського суспільства, можуть не тільки не поліпшити ситуацію, а, навпаки, спричинити абсолютний колапс України як цілісної держави [1]. За даними Радника Президента України В. Журавського, українська держава в 2010 році посіла 134 місце з 178 країн, отримавши 2,4 бала й піднявшись на 12 позицій у порівнянні з 2009 роком [2]. За словами П. Пилипчука, корупція серед суддів України не така вже й велика біда, оскільки щороку за вчинення корупційних діянь, у тому числі й одержання хабарів, засуджують усього-на-всього 4-6 суддів серед семи тисяч осіб, а отже, це не той показник, щоб свідчити про суцільну корумпованість судової влади. Водночас П. Пилипчук зізнається, що такі злочини, як давання й одержання хабара далеко не всі розкривають, а за результатами кримінологічних досліджень латентна (прихована) складова таких злочинів перевищує 90%, що, так би мовити, зумовлено «інтимним характером» хабарництва серед суддів. Таким чином, П. Пилипчук доходить висновку, що деякі судді за одержання хабарів не притягуються до відповідальності. Це може свідчити про недоліки в роботі тих органів, які повинні здійснювати розкриття подібних злочинів. Підводячи підсумок, автор зазначає, що, на жаль, прокуратура, СБУ, органи внутрішніх справ не вміють розкривати злочини, пов'язані із хабарництвом [3]. На нашу думку, все ж таки погодитися із судженням П. Пилипчука не можна, адже причиною

того, що судді беруть хабарі, є аж ніяк не вади професійних якостей працівників оперативних підрозділів. Причина, на наш погляд, приховується в іншій площині, а саме в рівні суб'єктивної моральності конкретної людини, яку наділено владними повноваженнями. На думку І.А.Гетьман-П'ятковської, протистояти поширенню корупції серед суддівського корпусу України можна тільки шляхом прийняття закону, який би чітко визначав ступінь моральності кандидатів на посаду судді. Учена зазначає, що законодавство про статус суддів повинно ґрунтуватися на нормах міжнародних стандартів, зокрема Європейського суду з прав людини [4]. На підтвердження думки дослідниці слід навести висловлювання експерта Ради Європи з прав людини, професора Бірмінгемського університету (Великобританія) Д. Макбрайда про те, що судді, прокурори та адвокати повинні враховувати практику Європейського суду з прав людини під час тлумачення й застосування норм кримінальних процесуальних кодексів та інших законодавчих актів, які стосуються сфери кримінального процесу [5]. До того ж І.А. Гетьман-П'ятковська зауважує, що держава звертає недостатньо уваги на приведення морально-етичних вимог до суддів у відповідність до європейських стандартів. Авторка зазначає, що навіть у вимогах до судді Європейського суду з прав людини від України, затверджених Указом Президента України від 1 листопада 2007 року № 1043, відсутній основоположний критерій «мати високі моральні якості». Далі науковець робить аналіз чинного українського законодавства щодо добору суддів на предмет визначення рівня моральності кандидатів на цю посаду й визначає, що в Законі України «Про статус суддів» немає жодного слова про моральний імператив до судді. Отже, І.А. Гетьман-П'ятковська вважає, що законодавець від самого початку не мав на меті встановити для суддів національного правосуддя в Законі України «Про судоустрій України» таку імперативну вимогу, як мати високі моральні якості та бути особою високих моральних якостей. Авторка ставить запитання: чи є підстава припустити, що

правосуддя, яке є синонімом справедливості, може бути несправедливим ? [4]. З цього слід перейти до кримінального процесу та до риторичного твердження «кадри вирішують все». Якщо подивитись на порядок судового розгляду кримінальних проваджень у суді першої інстанції, то, згідно з ч.1 та ч. 2 ст. 31 КПК України, кримінальні провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років, професійний суддя розглядає одноособово. Одноособовість розгляду в суді має суттєві ризики щодо прийняття за його результатами упередженого рішення одноособовим суддею, якщо вище перелічені недоліки будуть притаманні моральним якостям судді. Строк позбавлення волі до 10 років є досить серйозним обмеження природного права людини на свободу. І якщо суддя через будь-які особисті мотиви вирішить позбавити обвинуваченого свободи, то судова упередженість поступиться праву подати апеляцію, але це не зупинить дію рішення щодо позбавлення волі засудженого на час розгляду апеляції. На нашу думку, у даному випадку було б правильно обвинуваченому надати право вимагати здійснення судового розгляду по кримінальних провадженнях цієї категорії колегіально.

Один з реформаторів кримінального процесуального закону, колишній заступник Глави Адміністрації Президента України з питань судової реформи А. Портнов зазначив, що слід обмежити практику нагородження суддів, яка, на його думку, може бути використана як подяка за домовленості щодо вирішення певних кримінальних справ. Натомість було запропоновано суттєво підвищити заробітну платню суддям з одночасним зобов'язанням декларувати свої видатки й доходи [6]. У цьому висловлюванні правника міститься, на нашу думку, ідея реалізації вимог чинного КПК України щодо недопущення схилення суддів до вчинків, які б могли розумітись як такі, що дають підставу відводити їх із кримінального провадження. Так, п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України вказує, що суддя може бути відведений, якщо існують сумніви у його неупередженості. У пропозиції

фахівців вбачається суто моральний фактор, що спонукає суддів бути зацікавленими у вирішенні матеріалів кримінального провадження.

Викладені вище думки фахівців дають підстави вважати, що в основу корупційних діянь суддів, слідчих тощо поряд із причинами та умовами корупції покладено також вади морально-етичного характеру. До речі, мабуть, правильно висловлюється із цього приводу Б. Кушнірук, вважаючи, що корупція судової системи є насамперед проблемою моральної деградації [1]. На нашу думку, у цьому висловлюванні приховується проблема морального характеру. Навіть Новомосковське районне управління юстиції кардинально викоринити корупцію серед суддів пропонує за допомогою ЗМІ, шляхом широкого висвітлення боротьби з корупцією у цій сфері, щоб кожен ганебний випадок ставав відомим широкому загалу [7]. Із висловленого випливає, що процес судового розгляду повинен бути не тільки формально публічним та характеризуватись публічним оголошенням судового рішення, але і таким, який дозволяє ЗМІ транслювати його для широкого загалу. Тобто у чинному КПК України треба чітко окреслити механізм присутності ЗМІ у судовому провадженні. Адже відкритість судового провадження тільки сприятиме моральності кримінальної процесуальної діяльності суду.

Продовжуючи дослідження, слід навести цікаве висловлювання стосовно сутності кримінального процесу. Зокрема, О.С. Олександров, І.А. Олександрова, В.І. Круглов зазначають, що тема про соціальне та правове призначення кримінального процесу має зворотній бік – у формі виправдання кримінального процесу. У зв'язку із цим автори нагадують про те, що ідеологічна сутність кримінального процесу виражає два протилежних інтереси: публічний і приватний – які перебувають у діалектичній єдності й боротьбі протилежностей. Публічний інтерес полягає в тому, щоб покарати винного, приватний інтерес характеризується створенням гарантій захисту прав та свобод особи, а інтереси державної та громадської безпеки вимагають активної наступальної діяльності публічної влади в боротьбі зі злочинністю.

Осмислений у вузькому розумінні публічний інтерес прагне заперечення формальних обмежень, вимагає стриманості в переслідуванні обвинуваченого й певного критицизму в розгляді й вирішенні кримінальних справ, вимагає швидше виправдання винного, ніж засудження невинного [8].

Із наведеного вище випливає, що, по-перше, вимоги, які ставлять до добору суддів, обов'язково тим чи іншим чином впливають і на процес прийняття ними справедливих процесуальних рішень. По-друге, причиною корупції серед суддів є не стільки наявність причин та умов вчинення корупційних діянь і недосконалість карального механізму держави, скільки низькі морально-етичні якості як самого суспільства (адже судді приходять до влади не «з іншої планети»), так і конкретної людини, яку залучають до кримінальних процесуальних відносин. По-третє, засобом подолання негативних явищ, спричинених низькими морально-етичними якостями вищезазначених учасників кримінального процесу, безумовно, є досконала система добору кандидатів на ці посади.

Але повернемося до проблеми судового розгляду у кримінальному провадженні, а саме до питання колегіального розгляду кримінальних проваджень. Так, у ч. 2 ст. 17 КПК України 1960 р. («Колегіальний і одноособовий розгляд справ») декларувалося, що кримінальні справи про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років, розглядаються в суді першої інстанції колегіально судом у складі трьох осіб, якщо підсудний заявив клопотання про такий розгляд. Тоді зміст тієї норми вимагав деякого уточнення, адже з позицій моральності вона викликала певні запитання. По-перше, вона чітко не визначала механізму реалізації обрання підсудним незалежного й безстороннього суду, що прописано у ст. 6 розділу першого Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9], а отже і процесуальні гарантії реалізації цього права. По-друге, ані глава 23 «Попередній розгляд справи суддею», ані глава 24 «Загальні положення судового розгляду» КПК

України 1960 р. чітко не підтверджували гарантії реалізації права підсудного на розгляд його справи судом колегіально. Самого ж механізму реалізації такого права в КПК України 1960 р., на жаль, не було. По-третє, якщо законодавець у ч. 2 ст.17 КПК України 1960 р. використовував альтернативну норму і чітко не визначав механізму її реалізації, то поставало цілком слушне запитання: чи не сприяли альтернативні норми без чіткого механізму їхньої реалізації та чітко визначених законом гарантій у кримінальному процесі вчиненню зловживань із боку державних органів і посадових осіб? Для відповіді на це запитання можна б було фіксувати волевиявлення підсудного щодо одноособового чи колегіального розгляду його кримінальної справи судом в обвинувальний висновок та у протокол такого волевиявлення ще під час провадження досудового слідства, на заключній його стадії, під час ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. При цьому підставою для такого волевиявлення була ч. 1 ст. 218 КПК України 1960 р., яка передбачала ознайомлення обвинуваченого з правом заявити клопотання про розгляд його справи в суді першої інстанції одноособово суддею чи колегіально судом у складі трьох осіб у випадках, передбачених законом [10]. Із цієї статті не було зрозуміло, які є гарантії реалізації права обвинуваченого на обрання ним складу суду. Згідно з ч. 2 ст. 31 чинного КПК України, законодавець врахував вищезазначений недолік і замінив альтернативне тлумачення на абсолютне, зазначивши, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів. На наш погляд, така норма є морально обґрунтованою, адже сприяє усуненню різних сумнівів стосовно складу суду. Вважаємо таку новелу стосовно чинного КПК України досить слушною з боку моральності. Адже в даному випадку держава надає гарантію обвинуваченому, що матеріали кримінального провадження відносно нього будуть розглянуті колегіально судом, а не за бажанням обвинуваченого.

Зокрема, Європейський суд з прав людини у кримінальній справі «Н. проти Нідерландів» зазначив, що вирішальне значення мають не суб'єктивні побоювання підозрюваного, хоч би які вони були зрозумілі, а те, чи можна вважати його побоювання з урахуванням конкретних обставин справи об'єктивно виправданими [5]. Інакше кажучи, Європейський суд цього разу звертає увагу на важливість об'єктивного, неупередженого підходу суддів до порядку розгляду кримінальних справ і прийняття процесуальних рішень із виключенням будь-якого суб'єктивного ставлення та двоякого тлумачення.

Гострою з боку моральності була і проблема визначення складу суду, що має право бути присутніми під час винесення вироку у нарадчій кімнаті. Тоді йшлося про невизначеність стосовно того, чи мали право народні засідателі бути присутніми у нарадчій кімнаті під час винесення вироків. Адже ч. 1 ст. 322 КПК України 1960 р. декларувала, що вирок постановляється в окремому приміщенні – нарадчій кімнаті. Під час наради й постановлення вироку в нарадчій кімнаті могли бути присутніми лише судді, які входили до складу суду в даній справі. Присутність у нарадчій кімнаті запасних суддів (поняття запасного судді у КПК України 1960 р. було відсутнє) або секретаря судового засідання та інших осіб не допускається. У п. 5 ст. 32 КПК України 1960 р. визначалося поняття судді в ході розгляду кримінальної справи колегіально, серед визначених суддів належало місце і народним засідателям, але словосполучення «лише судді, які входять до складу суду в даній справі» спричиняло певне непорозуміння стосовно участі народних засідателів як суддів у нарадчій кімнаті, бо ч. 1 ст. 32 КПК України 1960 р. чітко встановлювала, кого слід було вважати суддею. Згідно з цією нормою суддями вважалися не тільки безпосередньо професійні судді, але й народні засідателі. Частина ж 1 ст. 322 КПК України 1960 р. наголошувала, що в нарадчій кімнаті під час постановлення вироку могли бути присутні лише судді. Отже, постало слушне запитання: слово «лише» стосувалося професійних суддів чи і народних засідателів? Адже у тексті цієї правової

норми позиція законодавця була не зовсім зрозумілою. Наприклад, Т.В. Малярчук з цього приводу зазначав, що точність та ясність юридичних формулювань, їх адекватне відображення в тексті кримінального процесуального закону значною мірою визначає його ефективність, сприяє охороні прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному процесі [11]. Отже, з метою усунення непорозуміння щодо тлумачення ч. 1 ст. 322 КПК України 1960 р. слід було б виключити з її редакції слово «лише», що повинно було підсилити не тільки ефективність зазначеної норми, але і сприяло б підвищенню моральних основ діяльності суддів у складі колегії. Так, законодавець, врахувавши цей недолік у ч. 2 ст. 371 вже чинного КПК України «Порядок ухвалення судових рішень, їх форма», усунув таке непорозуміння та зазначив, що вирок ухвалюється в нарадчій кімнаті складом суду, який здійснював судовий розгляд. Склад суду визначається ст. 31 КПК. Згідно з ч. 3 до складу входять і присяжні засідателі. Але на цьому непорозуміння стосовно невизначеності норм чинного КПК України, що регламентують нараду суддів, все ж таки не вичерпуються. Так, згідно з ст. 391 КПК України, нарадою суду присяжних керує головуючий, який послідовно ставить на обговорення питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку (ст. 368 КПК), проводить відкрите голосування і веде підрахунок голосів. Але ця норма чітко не роз'яснює, де і в складі якого суду повинен відбуватися порядок наради і голосування в суді присяжних. Чи це нарадча кімната, в якій разом із професійним судом присутній і суд присяжних? Чи це якесь окреме приміщення, в якому відповідно до ст. 391 КПК України відбувається нарада тільки суду присяжних, але під керівництвом головуючого; чи інше місце в приміщенні суду? Законодавець знову ж таки, трактуючи зазначену норму, створює певні невизначеності та умови для оціночного трактування цієї норми чинного КПК України. Так, з метою приведення цієї норми до вимог елементарної визначеності та узгодженості із ст.ст. 31, 371 КПК України вважаємо за

необхідне внести доповнення до ч. 1 ст. 391 КПК України та викласти її у наступній редакції: «Нарадою суду присяжних під час голосування в нарадчій кімнаті керує головуючий..... тощо». На нашу думку, вказане доповнення ліквідує невизначеність стосовно того, в якому місці та в якому складі має діяти суд присяжних під час винесення вироку. Адже визначеність норм КПК України, що регулюють процедуру судового розгляду, надасть можливість чітко визначитись у механізмі судового розгляду, а отже і викоренить всі непорозуміння, які здатні негативно впливати на моральний бік судової процедури.

Наступним важливим питанням визначення моральності кримінального провадження, безумовно, виступає проблема обмеження участі у кримінальному процесі тих посадовців, які за своїми моральними якостями схильні до вияву ознак будь-якої упередженості стосовно особи обвинуваченого. Цього разу маємо на увазі прояви суто морального характеру, наприклад, це вияви особистої неприязні на підґрунті політичних уподобань, расизму, шовінізму, релігійної або будь-якої іншої соціальної нетерпимості. Скажімо, це виміри суто особистого почуття людини на рівні психології, наприклад, коли особа судді в пересічному житті виявилася не спроможною реалізувати себе на соціальному поприщі (не створила власної родини тощо). Так, мотивуючись низьким (з морального боку) почуттям елементарної заздрості до більш вдалої на цьому ґрунті особи обвинуваченого, користуючись своїм службовим становищем, намагається компенсувати власну соціально-біологічну неспроможність несправедливим рішенням, яке обтяжує санкцію останнього. Як правило, зрозумілою така упередженість посадової особи стає завдяки її вербальним та невербальним проявам. Це й інтонація спілкування з учасниками процесу, і зайва прискіпливість до фактів особистого життя обвинуваченого, які не мають ніякого відношення до матеріалів кримінального провадження, яке розглядається, зайва нервозність судді тощо. Таке негативне в моральному

плані ставлення посадової особи може проявлятися і у вигляді явної антипатії до певної категорії учасників кримінального провадження. Особливо небезпечним для реалізації завдань кримінального провадження в ході судового розгляду є той факт, коли судді, керуючись власними класовими чи політичними уподобаннями, виявляють неприязнь до інших учасників кримінального провадження, які мають іншу точку зору. З цього приводу слід навести висловлювання В. Кіпіані про те, що податківець, прокурор, суддя та будь-хто, в руках кого є каральний меч, повинен бути поза соціальною конкуренцією, інакше спокуса ув'язнити, арештувати тощо перемаже здоровий глузд [12]. Стосовно забезпечення високого рівня моральності роботи правоохоронців в поліетнічному суспільстві йдеться також у праці Р. Оуклі, який зазначає, що у світлі етнічного та культурного різноманіття роль поліції важко переоцінити. Виконуючи обов'язок щодо підтримання законності та правопорядку, поліція стоїть на варті стабільності суспільного ладу [13]. Тож вважаємо, що в системі кримінального провадження конче необхідно напрацювати механізм індивідуального добору суддів для кожного конкретного процесу, з урахуванням особистих поглядів та політичних чи інших соціальних уподобань судді, щоб максимально відмежувати справедливий судовий процес від елементів суб'єктивізму та соціальної упередженості. На жаль, ані КПК 1960 р., ані чинний КПК України не містять критеріїв допуску до участі у кримінальній справі тих учасників кримінального процесу, на яких покладено обов'язок здійснювати кримінальний процес, враховуючи зазначені вище критерії. У якості прикладу слід навести вимоги ст. 75 КПК України. Даною нормою передбачаються обставини, які виключають участь слідчого судді, судді або присяжного в кримінальному провадженні. У цьому випадку обставини носять формальний узагальнений характер. Але у п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України міститься норма, яка дає можливість створити механізм індивідуального добору суддів для кожного конкретного процесу,

враховуючи навіть індивідуальні політичні, соціальні погляди та особисті уподобання.

Певну зацікавленість у сфері морально-етичних критеріїв залучення до кримінального процесу особистості судді викликає здатність цієї посадової особи формувати власний суддівський розсуд у конкретному кримінальному провадженні. Так, на думку В.М. Мартишкіна, О.С. Гавіна й Т.О. Дементьєвої, розсуд – це головний елемент внутрішнього переконання судді. За допомогою розсуду суддя оцінює докази, керуючись при цьому законом і совістю. У зв'язку із цим важливо дотримуватись і моральних критеріїв суддівського розсуду, які не прописані у процесуальних нормах. Носієві судової влади необхідно використовувати свій розсуд розумно, справедливо, вмотивовано. Усунути небезпеку суб'єктивізму та свавілля в діяльності судді можливо шляхом введення суддівського розсуду в рамки певних як процедурних, так і матеріальних правових обмежень.

Процедурні обмеження, на думку науковців, визначаються порядком і межами проведення судового розгляду, дотриманням основних засад КПК України, конституційних вимог. Сутність зазначених обмежень полягає в тому, що суд має лише два завдання: здійснення правосуддя у встановленій формі та створення у зв'язку із цим необхідних умов для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і наданих їм прав.

Матеріальні обмеження розсуду визначаються межами пред'явленого обвинувачення, а під час виконання вироку – порядком вирішення питань, передбачених кримінально-процесуальним законом і в межах заявленого клопотання до суду.

Розглядаючи здатність формування справедливого розсуду суддею як одного з моральних критеріїв залучення судді до розгляду кримінальної справи, автори виділяють із суддівського розсуду три основні складові: здоровий розсуд, розумний розсуд і вмотивованість.

Здоровий розсуд як один із дієвих механізмів морального обмеження під час здійснення правосуддя визнає неприпустимим запровадження нововведень з метою нерозумного спрощення процесу, зокрема, таких як розгляд справи у службовому кабінеті, без мантиї, використання в тексті офіційних документів ненормативної лексики тощо. Неналежне застосування цього критерію в розсуді спричиняє скасування вироку.

Розумний розсуд як ведуче колесо у механізмі обмеження передбачає високий рівень і зрілість правосвідомості правозастосовника. Така свідомість насамперед ґрунтується на засаді справедливості. Справедливість – перша й основна істина, на яку може цілком сподіватися людина, що зіткнулася із судовою машиною. Основне завдання суду – зробити так, щоб судова система стала не жорнами, що перемелюють, а точним та вивіченим годинниковим механізмом, який дотримує в однаковій мірі права кожного учасника процесу. Важливо, щоб формально правильне застосування норм права не перетворилося на істотну несправедливість.

Вмотивованість – найважливіша властивість суддівського розсуду, його цілепоказчик, що допомагає в обранні варіантів вирішення кримінальної справи по суті [14].

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Моральність цілей, завдань діяльності судді і його процесуальних функцій.
2. Моральна характеристика діяльності слідчого судді на досудовій стадії.
3. Моральна характеристика повноважень суду при перевірці судових актів (апеляція й касація).
4. Кодекс честі судді.
5. Моральність здійснення одноосібного правосуддя суддею.
6. Моральність залучення до правосуддя інституту присяжних засідателів (участі народу в правосудді).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Моральною основою правосуддя є постулат про те, що:

1. Відмова у здійсненні правосуддя не допускається.
2. Кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється професійним суддею одноособово;
3. Кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення.
4. Суд передбачає участь народу в особі присяжних засідателів.

2. У чому проявляється моральність ідеї участі на досудовому провадженні слідчого судді?

1. У тому, що слідчий суддя виступає представником судової влади, і вище його у кримінальному провадженні учасників не має;
2. У тому, що слідчий суддя за своїми професійними якостями підготовлений краще за будь якого учасника кримінального провадження;
3. У тому, що до повноважень слідчого судді належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні;
4. У тому, що слідчий суддя обирається зборами суддів.

3. У чому проявляється моральність підготовчого провадження в суді?

1. У тому, що після виконання вимог, передбачених статтями 342 - 345 чинного КПК, головуючий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду;
2. У тому, що підготовче судове засідання відбувається за участю сторін;
3. У тому що зазначено у варіантах відповідей 1 і 2. .
4. У тому, що після отримання обвинувального акта тощо, не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання;

4. У чому проявляється моральність повноважень суду при перевірці судових актів (апеляція й касація)?

1. У тому, що коли розгляд апеляційної або касаційної скарги дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, в інтересах яких ці скарги не надійшли, суд зобов'язаний прийняти таке рішення;

2. У тому, що суди вищої інстанції переглядають судові рішення суду першої інстанції тільки в межах апеляційної або касаційної скарги

3. У тому, що суд касаційної інстанції не має права застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання;

4. Всі варіанти відповідей вказують на наявність моральних норм у повноваженні суду при перевірці судових актів.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ №3

1. Кушнірук Б. Шляхи подолання корумпованості «корпорації правосуддя». URL: [blogs.pravda.com.ua/Борис Кушнірук/47448da3dd003](http://blogs.pravda.com.ua/Борис%20Кушнірук/47448da3dd003).

2. Журавський В. Антикорупційне законодавство як тест на серйозність прагнення України до європейських цінностей. Урядовий кур'єр. 2011. № 51. 22 березня 2011 р.

3. Пилипчук П. Судді мають розуміти свою роль і місце в суспільстві / П. Пилипчук. URL: judges.org.ua/Forum/dig525.htm.

4 . Гетьман-П'ятковська І.А. Критерій моральності як імперативна вимога для обрання на посаду судді. Освіта регіону, політологія, психологія комунікації (Український науковий журнал). 2011. № 5. URL: www.social-science.com.ua/index.php?idd...

5. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. К.: К.І.С. 2010. 576 с.

6. Портнов А. Судова реформа забезпечить реалізацію прав громадян та зменшить рівень корупції серед суддів. Дзеркало тижня. 2010. № 21. 05 червня 2010 р. URL:

http://dt.ua/POLITICS/portnov_sudova_reforma_zabezpechit_realizatsiyu_prav_gr_omadyan_ta_zmenshit_riven_korupsiyi_sered_su-60346.html.

7. Протидія корупції у судовій системі: правові проблеми та шляхи їх подолання. URL: <http://www.novomoskovsk-rada.gov.ua/news/protidiya-korupsiyi-u-sudoviy-sistemi-pravovi-problemi-ta-shlyahi-yih-podolannya>

8. Александров А.С. та ін. Назначение уголовного судопроизводства и наказания. URL: <http://kalinovsky-k.narod.ru/>

9. Європейська конвенція з прав людини. К.: Фенікс, 2004. 40 с.

10. Вапнярчук В.В. Зразки кримінально-процесуальних документів: досудове провадження / [за наук. ред. проф. Ю.М. Грошового]. 3-є вид., доп. та перероб. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. 560 с.

11. Малярчук Т.В. Понятійний апарат кримінально-процесуального права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К., 2011. 17 с.

12. Кіпіані В. Влада Тьми і Темників. Хрестоматія з політичної цензури в Україні: 2001-2004. Харків, 2005. 308 с.

13. Оукли Р. Введение в Роттердамскую хартию: «Охрана правопорядка силами полиции в полиэтническом обществе» // Роттердамская хартия. Охрана правопорядка силами полиции в полиэтническом обществе / Робин Оукли: [пер. с англ. Общественная правозащитная организация «Гражданский контроль»]. Харьков, 2002. 30 с. (Серия «Права человека»).

14. Мартышкин В.Н. та ін. Правовые и нравственные критерии судебного усмотрения. Право и безопасность. 2009. № 3(32). Октябрь 2009. URL: www.dpr.ru/pravo/pravo_28_6.htm.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

ТЕМА 4. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Відповідно до ст. 4 Кодексу професійної етики та поведінки прокурора професійна діяльність прокурорів ґрунтується на принципах:

- верховенства права та законності;
- поваги до прав і свобод людини і громадянина, недопущення дискримінації;
- незалежності та самостійності;
- політичної нейтральності;
- презумпції невинуватості;
- справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури;
- прозорості службової діяльності, конфіденційності;
- утримання від виконання незаконних наказів та вказівок;
- недопущення конфлікту інтересів;
- компетентності та професіоналізму;
- добросовісності, зразковості поведінки та дисциплінованості;
- поваги до незалежності суддів [1].

Основні обов'язки, передбачені Європейськими інструкціями з питань етики та поведінки прокурорів, прийняті Конференцією Генеральних прокурорів в травні 2005 р. (Будапешт):

- здійснювати свої обов'язки відповідно до національного та міжнародного законодавства;
- справедливо, неупереджено та оперативно виконувати свої функції;
- поважати, захищати та підтримувати людську гідність та людські права;
- брати до уваги те, що вони діють від імені та в інтересах суспільства;
- намагатися знаходити справедливий баланс між загальними інтересами суспільства та інтересами та правами індивідуума [2].

Функції прокурора у кримінальному провадженні передбачені ст. 2 Закону «Про прокуратуру». Такі функції мають всього 4 напрями, а саме:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Якщо подивитись на функції прокурора з формальних позицій, то вони мають безумовний сенс та визначені на підставі Конституції України і основних завдань прокуратури. Якщо проаналізувати їх з позицій моральності, то взагалі, вони несуть високоморальну цінність, адже розроблені з урахуванням завдань кримінального провадження а отак і прагнень громадян України до справедливості. Інше питання, як ці функції будуть виконуватись і чи основною метою їх буде саме виконання справедливого закону. В цьому сенсі потрібно звертатись до особистості посадової особи, на яку покладено виконання цих функцій. В кримінальному процесі основним механізмом врегулювання різних проблемних питань стосовно участі прокурора виступає інститут відводу. Іншого на жаль не передбачено.

Щодо визначення морально-правових критеріїв залучення до кримінального процесу прокурора, то будь-яких докладних характеристик моральних якостей зазначених учасників кримінального процесу чинний кримінальний процесуальний закон також не передбачає. О.С. Кобліков, наприклад, розкриваючи морально-етичні вимоги до вищезазначеної категорії учасників кримінального процесу, наводить низку прикладів, що свідчать про недосконалість законодавства стосовно реалізації вимог

морально-етичного змісту, яким повинні відповідати державні службовці, що здійснюють кримінальний процес. На думку автора, законодавство про прокуратуру лише встановлює, що прокурорами може бути призначено громадян, які мають необхідні професійні й моральні якості. Посилаючись на емпіричні дослідження щодо бажаних якостей, якими повинен володіти правоохоронець, О.С. Кобліков зазначав, що необхідними виявилися такі якості, як людяність, неупередженість, почуття совісті, витримка, ерудиція. Серед небажаних згадували упередженість, підозрілість, владність, нетактовність. З переліку особистісних якостей, що містив близько 30 позицій, насамперед були обрані зібраність, почуття совісті, урівноваженість, людяність, дисциплінованість, увічливість, стриманість [3].

Повноваження прокурора у кримінальному провадженні перелічені у ч.2 ст.36 КПК України і налічують 21 пункт. Якщо подивитись на їх зміст, то більшість з них носять суто моральне забарвлення, адже механізм прийняття рішень прокурором стосовно їх реалізації та результатів виконання знаходиться в площині внутрішнього переконання, що безумовно є результатом суб'єктивного ставлення прокурора до конкретної процесуальної ситуації.

І.Є. Марочкін, П.М. Каркач, Ю.М. Грошевий, розкриваючи вимоги, що висувають до кандидатів на посади прокурорів і слідчих прокуратури, наголосили, що оскільки служба в органах прокуратури є одним із видів державної служби, то на прокурорів і слідчих прокуратури поширюються також окремі положення Закону України «Про державну службу в Україні». Однією з вимог до кандидатів на ці посади в українському законодавстві є вимога мати певні ділові та моральні якості. До моральних якостей автори зараховують такі, як високий рівень культури, правосвідомості, громадянської відповідальності, чесність, скромність, інтелект, об'єктивність, неупередженість, аналітичні здібності тощо. Здебільшого такі вимоги містить низка галузевих нормативних актів, а саме: Дисциплінарний

статут прокуратури, Положення про класні чини працівників прокуратури, наказ Генерального прокурора України № 2 від 25.02.2004 р. «Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України» [4].

В процесуальному плані засади кримінального процесу мають не аби яке значення для визначення діяльності прокурора. Засади кримінального провадження завжди були тим фундаментом, тою основою, яка визначає кримінальне провадження правильним, справедливим та законним. Прокурор здійснюючи свою діяльність, перш ніж прийняти процесуальне рішення чи здійснити якусь процесуальну діяльність повинен звернутися до вимог засад кримінального провадження. якщо ж самі засади (про що йшлося вище) носять не стільки формальний, скільки моральний характер, то і всі рішення і процесуальна діяльність, яка побудована на цих засадах повинна відповідати принципу справедливості а отак і моральним вимогам суспільства.

На жаль, жодного законодавчого закріплення морально-етичних вимог до цієї категорії учасників кримінального процесу чинне законодавство не містить. Наприклад, С. Подкопаєв із цього приводу зазначає, що Конституція України не містить моральних вимог, які висувають до прокурорів, слідчих тощо, а в законах лише наголошують на необхідності досягнення певного віку (25 років), наявності вищої юридичної освіти та стажу роботи в галузі права не менш як 3 роки, на володінні державною мовою, проживанні на території України впродовж останніх 10 років (ст. 127). Через це виникають певні проблеми регламентації вимог щодо етики суддівської, прокурорської, слідчої діяльності [5].

Відповідно до п. а ст. 13 Керівних принципів щодо ролі прокурорів, схвалених Восьмим конгресом ООН з питань запобігання злочинам і поводження з правопорушниками, прокурори повинні здійснювати свої функції неупереджено, вільно від будь-якої політичної, соціальної, релігійної, расової, культурної, гендерної чи будь-якої іншої дискримінації. Ці положення закріплені в Законі України «Про прокуратуру», чинному

Кримінальному кодексі України. В ч. 1 ст. 46 Закону України «Про прокуратуру» вказано, що прокурорами і слідчими призначаються громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові і моральні якості. У відповідності до ч. 2 ст. 6 вказаного закону органи прокуратури України здійснюють свої повноваження на підставі додержання Конституції України та чинних на території республіки законів, незалежно від будь-яких органів державної влади, посадових осіб, а також рішень громадських об'єднань чи їх органів. А ст. 7 конкретизує гарантії незалежності прокуратури у здійсненні повноважень. Крім того, прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог чинного Кримінального процесуального кодексу України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних підстав, забороняється (ч. 1 ст. 36). Одна з головних вимог до державного обвинувача – об'єктивність – принцип настільки юридичний, наскільки і етичний. За будь-яких обставин державний обвинувач повинен бути справедливим. Тільки тверда переконаність у винуватості обвинуваченого, заснована на об'єктивному, повному дослідженні всіх обставин справи, надає прокурору юридичне і моральне право наполягати на його засудженні. Вимога об'єктивності визначає не тільки правову позицію прокурора в судовому розгляді, але і його поведінку в процесі, зокрема, і ставлення до сторони захисту. Основні принципи і моральні норми, якими повинні керуватись працівники прокуратури узагальнені в Кодексі професійної етики та поведінки працівників прокуратури, затвердженого Всеукраїнською конференцією працівників прокуратури 28 листопада 2012 року. Зокрема, в ст. 4 Кодексу закріплено, що професійна діяльність працівників прокуратури ґрунтується на принципах: верховенства права та законності;

- поваги до прав і свобод людини і громадянина;
- незалежності та самостійності;
- політичної неупередженості та нейтральності;

- толерантності;
- рівності перед законом, презумпції невинуватості;
- справедливості та об'єктивності;
- професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури;
- конфіденційності;
- прозорості службової діяльності;
- утримання від виконання незаконних рішень чи доручень;
- недопущення конфлікту інтересів;
- компетентності та професіоналізму;
- зразковості поведінки та дисциплінованості.

Досить дієвими є норми Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури які тісно пов'язані засадами кримінального провадження. А саме, у розділі другому Кодексу зазначені оложення, які визначають моральні критерії діяльності прокурора у контексті основних засад коимінального провадження. Стаття 5. Дотримання принципів верховенства права та законності наголошує, що професійна діяльність працівника прокуратури має ґрунтуватися на неухильному дотриманні конституційних принципів верховенства права та законності, це означає, що при здійсненні своїх повноважень прокурор зобов'язаний діяти законно та в межах своєї компетенції своєчасно вживати вичерпних заходів до усунення порушень закону, від кого б вони не виходили.

Працівник прокуратури у кримінальному провадженні має бути переконаний, що всі проведені слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії та зібрані докази дають достатні підстави для звинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення. У процесуальній діяльності він не може використовувати докази, одержані незаконним шляхом.

У ст. 6. Повага до прав і свобод людини і громадянина зазначається, що при виконанні службових обов'язків працівник прокуратури має поважати права та свободи людини і громадянина відповідно до вітчизняних та

міжнародних правових норм, усвідомлюючи, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Працівник прокуратури повинен ставитися до громадян справедливо, уважно, доброзичливо та неупереджено згідно із загальнолюдськими принципами моралі.

Далі йдеться про загально моральні цінності, якими повинен бути наділений працівник прокуратури. У ст. 7 йдеться про незалежність та самостійність, політичну неупередженість та нейтральність, і толерантність прокурора.

Ст. 8 Кодексу розкриває взаємозв'язок якостей прокурора з такими засадами кримінального процесу як рівність перед законом та презумпцією невинуватості. Адже працівник прокуратури має дотримуватися принципів рівності всіх перед законом, не допускати жодних проявів дискримінації.

У процесі кримінального провадження він не повинен вчиняти дій, що можуть бути сприйняті як порушення принципу презумпції невинуватості, має враховувати всі обставини, незалежно від того, свідчать вони проти підозрюваного (обвинуваченого) чи на його користь, вживати заходів для гарантування права обвинуваченої особи на справедливий судовий розгляд.

Ст. 9. Zobov'язує бути прокурора справедливим та об'єктивним, адже працівник прокуратури має прагнути досягнення справедливого балансу між правами та свободами особи і загальними інтересами суспільства.

Він повинен дотримуватися пріоритету інтересів: представляючи інтереси держави у відносинах з іншими особами, зобов'язаний діяти виключно в інтересах держави.

У ст. 10 зазначається, що працівник прокуратури повинен постійно дбати про свою компетентність, професійну честь і гідність.

У разі поширення неправдивих відомостей, які принижують його честь, гідність і ділову репутацію, за необхідності вживати заходів до спростування

такої інформації, у тому числі в судовому порядку. Сприяти йому в цьому зобов'язані керівники відповідних прокуратур.

Своєю самовідданістю, неупередженістю, сумлінним виконанням службових обов'язків сприяти підвищенню авторитету прокуратури та зміцненню довіри громадян до неї.

Ст. 11 Кодексу розкриває роль конфіденційності і прозорості у службовій діяльності прокурорських робітників. А саме, працівник прокуратури зобов'язаний забезпечувати конфіденційність інформації, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень, крім тих випадків, коли законом передбачено право чи обов'язок розкривати таку інформацію. Особливу увагу приділяти питанням обмеження доступу до персональних даних громадян.

Водночас для забезпечення прозорості службової діяльності він не має права відмовляти фізичним чи юридичним особам у своєчасному наданні повної і достовірної інформації, у тому числі щодо його діяльності чи прийнятих ним рішень, якщо це передбачено законом.

Вважаємо, що норма, яка вказана у ст. 12 Кодексу, є втіленням дуже високого рівня моральності не тільки працівника прокуратури, але і будьякої пересічної людини, яка знаходиться у чийсь підпорядкуванні. Отак, щоб не допускати виконання незаконних рішень чи доручень. Працівник прокуратури повинен утримуватися від виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать законодавству або становлять загрозу охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам. Правомірність надання керівництвом рішень чи доручень працівник прокуратури оцінює самостійно.

У разі надходження таких рішень чи доручень працівник прокуратури повинен негайно в письмовій формі повідомити про це керівника відповідного органу чи установи прокуратури, а якщо такі рішення чи

доручення містять ознаки кримінального або корупційного правопорушення, він має повідомити про це в порядку, передбаченому законодавством.

Працівник прокуратури, незважаючи на особисті інтереси, повинен вживати всіх можливих заходів щодо недопущення конфлікту інтересів, не допускати вчинення дій чи бездіяльності, які можуть його спричинити або створити враження про наявність такого конфлікту, зазначено у ст. 13 цього Кодексу. Далі в Кодексі висвітлюються інші вимоги щодо морального обліку працівника прокуратури, зокрема під час виконання обов'язків в ході кримінального провадження. А це, професійність, зразковість поведінки та дисциплінованість, декларування майна та доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру. Недопущення проявів корупції. Запобігання одержанню неправомірної вигоди або дарунка (пожертви), вимоги до зовнішнього вигляду прокурора. Таким чином можна сказати, що Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури є втіленням вимог загальнолюдської моральності до працівника прокуратури.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Інститут відводу прокурора як морально-правовий інструмент вирішення проблемних питань його участі в кримінальному провадженні.
2. Моральна характеристика повноважень прокурора в кримінальному провадженні.
3. Міжнародно-правові та вітчизняні нормативно-правові акти стосовно моральних якостей прокурорів у кримінальному провадженні.
4. Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури.
5. Засади моральності, що містяться в законі України «Про прокуратуру».

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У чому проявляється моральність повноважень прокурора під час проведення досудового розслідування?

1. У тому, що тільки прокурор має право повідомляти особі про підозру;
2. У тому, що прокурор має повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;
3. У тому, що тільки прокурор є самостійним у своїй процесуальній діяльності;
4. Всі варіанти відповідей вказують на наявність моральних норм у повноваженні прокурора.

2. У чому проявляється моральність повноважень прокурора під час судового розгляду?

1. У тому, що у судовому провадженні з перегляду судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами можуть брати участь службові особи органів прокуратури вищого рівня;
2. У тому, що участь прокурора в суді є обов'язковою;
3. У тому, що прокурору надано право підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення;
4. Всі варіанти відповідей вказують на наявність моральних норм у повноваженні прокурора.

3. Як співвідносяться функція кримінального переслідування та повідомлення про підозру?

1. Як загальне до часткового;
2. Як часткове до загального;
3. Функція кримінального переслідування починається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань;

4. Функція кримінального переслідування починається з моменту повідомлення особі про підозру.

4. У чому проявляється моральність прокурорського нагляду у кримінальному провадженні?

1. Пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які самостійно неспроможні захистити свої майнові інтереси;
2. Повідомляти особі про підозру;
3. підтримувати державне обвинувачення в суді;
4. Призначати ревізії та перевірки.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ №4

1. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів. Затверджений всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 року. URL: http://cct.com.ua/2017/27.04.2017_3p.htm

2. Європейські інструкції з питань етики та поведінки прокурорів, запропоновані конференцією Генеральних прокурорів Європи, яка відбулася в Страсбурзі 24-26 січня 2005 року. URL: // www.uap.org.ua

3. Кобликов А.С. Юридическая этика. Нравственные начала осуществления правосудия. URL: www.kursach.com/biblio/.../07.htm - Беларусь.

4. Марочкін І.Є. та ін. Прокурорський нагляд в Україні. Вимоги, що пред'являються до кадрів органів прокуратури. URL: textbooks.net.ua/content/view/4505/39/ -.

5. Подкопаев С. Етичні засади суддівської поведінки: проблеми нормативного регулювання. Юридичний журнал. 2006. № 12 URL: justinian.com.ua/article.php?id=2486.

6. Денісова В.Г. Етичні норми в діяльності судді, прокурора, слідчого. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014, С.97-100. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7309/1/%D0%95%D0>

%A2%D0% 98%D0%A7 %D0%9D%D 0%86%20%D0% 9D%D0%9E%D0%A0
%D0%9C%D0%98%20%D0%92%20%D0%94%D0%86%D0%AF%D0%9B%D
0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86%20%D0%A1%D0%A3
%D0%94%D0%94%D0%86.pdf

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

ТЕМА5. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Формування моральних якостей слідчого – це складний процес перетворення вимог сучасного законодавства на переконання, звички, особистісні якості, навички та вміння особи, яка обрала для себе слідчу роботу. Рівень моральності слідчого найяскравіше виявляється у взаємовідносинах із іншими учасниками досудового слідства й оперативними працівниками під час досудового розслідування. Зasadничою основою використання засобів і методів слідчої роботи повинна бути повна недопустимість обману [1]. Наприкладі тактичної операції під час досудового розслідування О.В. Мельнік справедливо зазначає, що будь-який тактичний прийом може бути використан слідчим (прокурором) лише в тому разі, якщо він не суперечить відповідним вимогам – принципам допустимості. До них відноситься принцип відповідності кримінально-процесуальному закону, професійної етики та загальнолюдської моралі.

З метою посилення реалізації етичних засад у кримінально-процесуальному законі науковцем запропоновано доповнити КПК України новою статтею: «Загальні етичні вимоги досудового розслідування». Далі вчена вказує на важливість додержання норм загальнолюдської моралі обґрунтовуючи свою позицію вимогами міжнародно-правових актів чи інстанцій і при цьому звертає увагу на те, що Європейський суд з прав

людини вважає нелюдським поводження, якщо воно має умисний характер, застосовується щоразу протягом кількох годин поспіль і спричиняє якщо не реальні тілесні ушкодження, то принаймні сильні фізичні та душевні страждання. Отже, зазначає О.В. Мельник, посилаючись на практику Європейського Суду з прав людини, нелюдським вважається і душевне страждання що принижує гідність, або таке поводження, яке викликає у особи почуття страху, пригніченості та неповноцінності, яке здатне образити і принизити її та зламати фізичний і моральний опір [2, с.13]. Саме такі дії під час здійснення тактичних операцій слідчий не повинен вчиняти під час досудового розслідування [3, с.20-21].

Досліджуючи це положення, обґрунтовується важливість існування подібної норми в КПК України, оскільки це не дозволить звужувати існуючі права та свободи людини.

Особливої уваги заслуговують положення стосовно формування моральних якостей слідчого. Так, у юридичній літературі неодноразово зазначалося, що слідчий, який здійснює досудове розслідування у кримінальному провадженні, керується процесуальними, криміналістичними, моральними і психологічними правилами.

Моральні засади діяльності слідчого включають в себе допустимість процесуальних та оперативно-тактичних дій, прийомів і методів досудового розслідування з позиції моралі. Наприклад, моральні норми проведення слідчих дій визначені призначенням кримінального провадження, його засадами та окремими положеннями чинного КПК України, правилами, що визначають застосування заходів процесуального примусу.

Найважливішими моральними якостями слідчого є: високий рівень правосвідомості; чесність; принциповість; обов'язковість; сумлінність; старанність; дисциплінованість; громадянська мужність; об'єктивність; справедливість; гуманність; пильність; неупередженість; витримка; коректність; самостійність; сміливість у прийнятті рішень; незалежність у

судженнях тощо. Необхідно поряд з цим, також відзначити певні пізнавальні, конструктивні, комунікативні та психологічні якості, якими повинен володіти слідчий а саме здатність до аналізу та узагальнення інформації; вмінням прогнозувати; розвиннутою інтуїцією, спостережливістю; вмінням відрізнити головне від другорядного; наполегливістю в досягненні поставленої мети; гнучкістю розумових процесів; доброю пам'яттю; розумною критичністю до сприйняття інформації; інтелектуальністю; вмінням встановлювати психологічний контакт; здатністю визначити внутрішній світ людини, його психічний стан; вмінням слухати свідка, потерпілого та інших учасників досудового розслідування тощо. Отак, моральні та психологічні якості слідчого, що перелічені вище, здатні забезпечити успішне виконання різних слідчих дій: допиту, одночасного допиту двох і більше осіб, обшуку, слідчого експерименту, огляду місця події тощо. Наприклад, при провадженні допиту слідчий знаходиться в складних моральних і психологічних умовах. Необхідно пам'ятати, що кожен тактико-психологічні прийом допиту («припущення», «легенди», «викриття неправдивих показань», «форсований або уповільнений допит», «пред'явлення доказів» тощо) підлягає оцінці не тільки з точки зору законності (наприклад, «При отриманні зразків для порівняльного дослідження не повинні застосовуватися методи, небезпечні для життя і здоров'я людини або принижують його честь і гідність»), але і з позиції моралі та психології (наприклад, слідчий не повинен допускати при допиті брехні як про себе, так і про учасників слідчої дії). А. Ф. Коні, звертаючись до юристів, писав: «Не брешіть, тобто будьте щирі, і ви будете добре говорити, або, як говорить французьке судова приказка «Вам буде належати увагу (слух) суду» [4]. Тому правильно вважається що під час викриття неправди в ході допиту в жодному разі неприпустимо використовувати недозволені методи – оману, обман, шантаж та погрози, адже це спричиняє порушення законності провадження слідчої дії [5]. Зазначається, що впевненість посадової особи у

правильності оголошення про підозру – це одна з гарантій високоморального вчинку, адже впевненість – це не що інше, як внутрішнє переконання, яке ґрунтується на об'єктивності та законності розслідування (ч. 1 ст. 67 КПК України) [1]. Зокрема, слід звернути увагу також на той факт, що слідчий чи інший учасник кримінального процесу, на якого покладено обов'язок здійснювати кримінальне провадження, сам по собі не виникає, а ці учасники кримінального процесу спочатку формуються у стінах навчальних закладів, де разом із професійними навичками та знаннями будують і певні морально-етичні якості майбутнього правоохоронця. Отже сформована до моменту вступу до вищого навчального закладу система моральних цінностей людини підлягає корекції під впливом соціального середовища, навчально-виховного процесу. За умови правильної організації та змісту процесу навчання й виховання така корекція викликає моральне вдосконалення студента, курсанта, слухача тощо. Тому в системі підготовки слідчих у вищих навчальних закладах питання формування їх морально-етичної культури є надзвичайно важливим та актуальним [6].

Саме такі вимоги до слідчого ОВС встановлено наказом МВС України №686 від 09.08.2012 р. «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України» [7].

Характеризуючи імперативність моралі у професійній діяльності слідчого, зазначається, що імператив моралі (як внутрішній примус) має більшу силу від норм професійної етики, оскільки імператив моралі впливає із природного права, а професійна етика – із позитивного права. Особистість слідчого формується не тільки в професійному середовищі, але і є результатом еволюційного утворення, і відображається воно у повазі до права. Імперативність моралі у професійній етиці слідчого впливає із необхідності скеровувати свобідну волю громадянина на правомірну поведінку, законність та справедливість прийняття юридичних рішень. Імператив моралі (як внутрішній примус, внутрішній мотиваційний чинник)

має більшу силу від норм професійної етики, оскільки імператив моралі випливає із природного права, а професійна етика - із позитивного права.

Імперативність моралі відображена в етизації професійної діяльності слідчого, яка полягає у науково-моральному обґрунтуванні становлення особи слідчого як спеціаліста, його ефективних професійних задумів у застосуванні юридичних норм та особистої поведінки [8].

Якщо звести проблеми моральності слідчого до проблем вирішення процесуальних питань у кримінальному провадженні, то відразу ж постає питання щодо відводу осіб слідчого, прокурора, слідчого судді та судді. У процесуальному розумінні такі особи не мають ані морального, ані юридичного права виконувати обов'язки вищезазначених учасників кримінального провадження.

Невипадково Янковий М.О. зазначає з цього приводу, що докази у кримінальному провадженні збираються в основному шляхом проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Нерідко збирання доказів зачіпає права, свободи і законні інтереси осіб, які залучаються до сфери кримінального процесуального доказування і пов'язане із застосуванням заходів процесуального примусу. Застосування таких заходів складає теж немало проблем морального і правового характеру. Слідчий повинен усвідомлювати достатність підстав щодо застосування вказаних заходів, межі примусу, орієнтуючись на моральні цінності суспільства. Від правильного вирішення в кожній конкретній слідчій ситуації правових і етичних проблем залежить формування громадянської правосвідомості населення в Україні, правової активності громадян і посадових осіб, які беруть участь у розслідуванні. Необхідно відзначити, що закріплений КПК України порядок проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій підпорядкований вимозі всебічного, повного і об'єктивного розслідування злочину, справедливого вирішення кримінального провадження. Однак, крім

процесуальних норм, які визначають умови і порядок провадження слідчим дій, важливу роль відіграють моральні норми [9, с.163].

Особливої уваги набуває моральний аспект повідомлення особі про підозру. Повідомлення про підозру займає особливе місце в структурі досудового розслідування. Воно підводить підсумок проведеної до того часу роботи, зібраним доказам, у більшості визначає подальше спрямування кримінального провадження і є початковим моментом притягнення до кримінальної відповідальності.

Даний акт означає появу в кримінальному судочинстві нового учасника процесу - підозрюваного. Підозрюваний є центральною фігурою у кримінальному процесі, навколо якої концентруються процесуальні дії органів досудового розслідування, прокурора, суду та інших учасників процесу.

Теоретичні і практичні питання, пов'язані з повідомлення особи про підозру, є фактично новим інститутом в юридичній літературі. Разом з тим проблема обґрунтованості повідомлення особи про підозру на стадії досудового розслідування, суворого дотримання законності при реалізації цього є актуальною.

Порушення закону і помилки, що можуть бути допущені при повідомленні особи про підозру можуть призвести до істотних обмежень прав і свобод громадян.

Юридичне значення акту повідомлення особи про підозру складається також із того, що в стадії досудового розслідування настає новий етап, пов'язаний з тим, що в його процесі накопичено достатньо доказів для підозри у скоєнні злочину конкретної особи. Ця підозра вперше чітко сформульована в офіційному документі – повідомленні особи про підозру. В ній слідчий або прокурор дає першопочатковий висновок, про наявність і сутність кримінально-караного діяння, вчиненого конкретною особою.

Отже, повідомлення особи про підозру – це одне із важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором до закінчення розслідування у кримінальному провадженні. В ньому на основі доказів, зібраних у ході проведення досудового розслідування, конкретна особа набуває статусу підозрюваного.

Слідчий, складаючи повідомлення особи про підозру, викладає в ньому свою власну думку про винуватість особи, яка склалася у нього на підставі оцінки тих доказів, що є в провадженні на момент прийняття такого рішення. І наявність цього акта ще не означає офіційного визнання особи винуватою від імені держави. Висновок про винуватість хоч і є офіційним, але все ж таки це особиста (суб'єктивна) думка слідчого про наявність підстав покладення на певну особу кримінальної відповідальності згідно з конкретною кримінально-правовою нормою, що є результатом внутрішнього переконання, яке як відомо носить не тільки юридичне але і моральне забарвлення [10].

Моральність процесуальних висновків щодо оголошення про підозру до рішення суду, розповсюджується на ту посадову особу, яка прийняла таке рішення. Слід зазначити, що таке рішення будується на внутрішньому переконанні посадової особи, яке сформувалося на підставі вивчення матеріалів кримінального провадження та знанні закону. Але не малу частину у формуванні такого рішення, відіграють не тільки юридичні факти, які містяться у матеріалах кримінального провадження, проте і моральна складова свідомості посадової особи. Обґрунтованість повідомлення про підозру означає, що кожне положення, сформульоване в ній, ґрунтується на зібраних доказах, що і формує певний мотив до прийняття рішення щодо оголошення про підозру. Під вмотивованістю повідомлення про підозру слід розуміти таку систему та форму викладення фактів, які приводять до логічного переконання у правильності висновку. Кваліфікації кримінального правопорушення має передувати виклад усіх основних та кваліфікуючих

ознак складу кримінального правопорушення, з яких, за правилами логіки, з необхідністю випливає сформульований висновок.

Вимогам щодо юридичної чіткості формулювання повідомлення про підозру відповідатиме в разі, коли висновок є лаконічним, чітко сформульованим і не містить у собі логічного протиріччя; фактичні обставини справи викладені за допомогою тих юридичних понять і тих юридичних формулювань, які використовує законодавець стосовно конкретного складу кримінального правопорушення [11].

Підозрюваний, відповідно до принципу презумпції невинуватості, вважається невинуватим до того часу, доки його винуватість не доведена у встановленому законом порядку.

Таким чином, з огляду на вищезазначене можна зробити цілком слушний висновок, що імплементація норм моралі у норми кримінального процесуального права, які регламентують кримінальні процесуальні відносини, є однією із фундаментальних заборук підрозділу прозорого та справедливого кримінального провадження.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Формування моральних якостей слідчого.
2. Що таке імперативність моралі у професійній діяльності слідчого.
3. Моральні основи оголошення про підозру.
5. Моральність процесуальних висновків щодо оголошення про підозру до рішення суду.
6. Моральність вільної оцінки доказів.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У чому проявляється моральність цілей і завдань досудового розслідування?

1. У можливості покарання винної особи;
2. У розкриття кримінального правопорушення;
3. У відшуканні фактичних даних, що здатні сприяти встановити в суді особи, яка винна у вчиненні кримінального правопорушення;
4. У профілактиці злочинів.

2. У чому проявляється моральність слідчих (розшукових) та слідчих негласних (розшукових) дій.

1. У їх цілях та завданнях;
2. У їх репресивних властивостях;
3. У їх ефективності;
4. В тому, що вони носять офіційний характер.

3. Моральна характеристика інших процесуальних дій.

1. Інші процесуальні дії завжди носять превентивний характер.
2. Інші процесуальні дії завжди провадяться державними органами та посадовими особами;
3. Інші процесуальні дії сприяють захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження;
4. Інші процесуальні дії не мають репресивних властивостей.

4. Моральність відносин слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження проявляється:

1. У строгому слідуванні вимогам кримінального процесуального закону;
2. У прояві принциповості;
3. У прояві великодушності;

4. В організації досудового розслідування на підставі засад кримінального провадження та керуючись почуттям справедливості, неупередженості і поважання людської гідності.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ №5

1. Етика в кримінальному судочинстві. URL: www.referatcentral.org.ua/jurisprudence_load.php?

2. Мельник О.В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України :автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К. 2006. – 20 с.

3. Шульга А.О. Роль моральності у реалізації прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства / А.О. Шульга// Дотримання прав людини в діяльності МВС /Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2009. – С.19-22

4. Моральні якості слідчого. URL: https://stud.com.ua/31128/etika_ta_estetika/moralni_yakosti_slidchogo

5. Швець О.Л. Проблеми викриття неправди під час розслідування злочинів, що вчиняються на залізничному транспорті. Держава і право в умовах судової реформи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених, 8 квітня 2011 р. Донецьк. 2011. 300 с.

6. Діуліна В.В. Соціально-педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутнього керівника у сфері управлінської діяльності: дис. канд. юрид. наук: 13.00.05/ Діуліна Віра В'ячеславівна. Харків. 2003. – 187 с.

7. «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України»: Наказ МВС України № №686 від 09.08. 2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>]

8. Парасюк В.М. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю: 12.00.12. філософія права. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. 2008. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/177185>

9. Янковий М.О. Морально-етичні засади тактики слідчих (розшукових) дій в світлі вимог нового КПК України. Юридичний бюлетень. №.2. 2016. С.161-168

10. Повідомлення про підозру, Поняття, зміст та значення URL:

https://pidruchniki.com/1728092461586/pravo/povidomlennya_pro_pidozru].

11. Зміст та значення повідомлення про підозру. URL: https://pidruchniki.com/1972082259162/pravo/zmist_znachennya_povidomlennya_pro_pidozru

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

ТЕМА6. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХИСНИКА І ОСІБ, ЯКІ ПРЕДСТАВЛЯЮТЬ ІНТЕРЕСИ ІНШИХ УЧАСНИКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Чинне кримінальне процесуальне законодавство хоча постійно й зазнає деяких змін та доповнень, проте на сьогодні ще потребує певної демократизації. Одним з інститутів сфери кримінального процесу, що виступає «лакмусовим папірцем» у цьому напрямі, є інститут захисту у кримінальному провадженні. Частина 2 статті 63 Конституції України наголошує, що підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Зокрема, у п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції наголошено на забезпеченні обвинуваченому права на захист, а ст. 59 Конституції декларує право кожного на правову допомогу й те, що у передбачених законом випадках ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх

прав. Крім того, зазначено, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [1].

На сьогодні темі захисту в кримінальному процесі науковці та правники-практики приділяють дедалі більшу увагу. Тому розглянемо її більш детально. Ст. 45 КПК України визначає, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

Аналіз ч. 2 ст. 45 КПК України наводить на думку, що правовий статус захисника (здебільшого) визначається належністю до адвокатського звання (адвокат, що є членом відповідного адвокатського об'єднання, та адвокат, який не є членом адвокатського об'єднання) [1]. Раніше ж, відповідно до ст. 44 КПК України 1960 р., до участі в якості захисників допускалися особи, які були іншими фахівцями в галузі права, що за законом мали право на надання правової допомоги. Але ця норма, попри її актуальність, все ж таки викликала неоднозначне сприйняття правниками і була досить дискусійною. Так, Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 24 жовтня 2003 р. «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному процесі» у п. 5 рекомендувала практичним співробітникам у кримінальному процесі з'ясовувати, яким саме законом іншим фахівцям в галузі права надано право брати участь у кримінальному процесі як захисникам. Відповідно до цієї Постанови Пленум Верховного

Суду України визнавав правильною практику тих судів, які за відсутності спеціального закону не допускають таких фахівців до здійснення захисту в кримінальних справах [2].

У даному випадку пріоритет щодо здійснення захисту у кримінальному провадженні було віддано виключно адвокатам. Норма колишнього кримінального процесуального закону виявилася не ефективною.

Сьогодні здійснювати захист підозрюваного та обвинуваченого дозволено лише адвокатам, відомості про яких внесені до Єдиного реєстру адвокатів України. Але проаналізуємо дещо іншу сторону адвокатської зацікавленості, розглянувши певну практику надання адвокатської допомоги підозрюваним, обвинуваченим та підсудним у кримінальному процесі України. Усе було б добре, якщо б послуги адвокатської допомоги у кримінальному провадженні здійснювались лише на безоплатній основі, адже не є таємницею, що адвокати-захисники, які залучені до процесу за призначенням, тобто безоплатно, суто на моральному рівні, не бажають повноцінно здійснювати захист у кримінальному провадженні, що створює умови для порушення законних прав підозрюваних, обвинувачених та підсудних. Так, хоча ст. 49 КПК України і декларує безоплатне призначення захисника малозабезпеченій особі через адвокатське об'єднання, але не гарантує сумлінного виконання адвокатом-захисником своїх обов'язків на безоплатній основі [3]. І це є вже є суто моральною стороною кримінального провадження. Зокрема, ст. 12 Закону України «Про адвокатуру» передбачає оплату праці адвоката на підставі угоди між фізичною особою та адвокатом, а голова адвокатського об'єднання не може примушувати адвокатів працювати безоплатно [4]. Мабуть, з моральних міркувань розробники змін до КПК 1960 р. 21 червня 2002 р. внесли в кримінальний процес України альтернативу щодо вибору захисника, продекларувавши можливість участі у кримінальному процесі і захисників з числа інших фахівців у галузі права,

що, певна річ, викликало занепокоєння ліцензованих адвокатів стосовно втрати певних доходів від власної адвокатської діяльності (також суто моральний фактор). Зважаючи на такі зміни до КПК 1960 р., підзахисний елемент міг мати певну альтернативу, запросивши для участі у якості захисника, наприклад, свого знайомого юриста (іншого фахівця в галузі права) за меншу платню або взагалі безоплатно, який би міг виконувати свої обов'язки сумлінно та якісно. Отак редакція ст. 45 чинного КПК з морального боку викликає певні питання, адже довести факт пріоритету адвокатської правової допомоги над правовою допомогою іншого фахівця в галузі права практично не можливо. А якщо такі аргументи і знайдуться, то вони будуть носити тільки дискусійний характер, що ніяк не сприяє моральності кримінально-процесуальних відносин.

Вважається, що надання зацікавленим учасникам кримінального провадження можливості реалізовувати засаду диспозитивності стосовно права вибору собі захисника за власним бажанням і є тим моральним чинником, який здатний суттєво розширити моральність кримінальних процесуальних відносин.

З позицій моральності слід зазначити, що саме розширення права учасників кримінального провадження обирати собі захисника, зокрема і не з числа адвокатів, здатне суттєво зміцнити засаду забезпечення права на захист.

Наступним слушним питанням стосовно визначення морально-правових критеріїв залучення до кримінального провадження учасників, які захищають та представляють інтереси інших осіб, є проблема реалізації інституту представництва неповнолітніх свідків та потерпілих.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає участь у кримінальному провадженні законних представників неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, свідка і потерпілого. Участь законного представника є додатковою процесуальною гарантією прав і законних

інтересів зазначених осіб. Так, згідно з ст. 489 КПК України неповнолітній обвинувачений викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді чи до суду, як правило, через його батьків або інших законних представників. Інший порядок виклику допускається лише у випадку, коли це обумовлено обставинами кримінального провадження. Відповідно до ст. 491 КПК України в разі, коли неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо його визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, у разі необхідності – лікаря. Слідчий повинен роз'яснити їм право ставити запитання неповнолітньому.

На відміну від законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого тощо, законний представник неповнолітнього свідка чи потерпілого обов'язково бере участь у процесуальних діях за участю педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. До початку допиту неповнолітнього, законному представникові роз'яснюють його обов'язок бути присутнім при допиті, а також право викладати свої зауваження та з дозволу слідчого ставити свідкові запитання, які разом із зауваженнями законного представника заносять до протоколу [5].

Розглядаючи участь законного представника неповнолітнього у кримінальному провадженні з позицій моральності, слід наголосити на проблемі забезпечення ефективності представництва. Зокрема, цілком справедливо зазначається, що представником потерпілого за угодою може бути особа, яка здатна надати юридичну допомогу потерпілому. Найчастіше цією особою є адвокат. Як цілком справедливо зазначають деякі науковці, що представником потерпілого з правників може бути тільки адвокат [6], адже адвокат – це компетентний юрист-професіонал, який здійснює кримінальне процесуальне представництво. Саме адвокат може якнайкраще надати юридичну допомогу та сприяти здійсненню правосуддя у кримінальному

провадженні. Безумовно, є можливість участі і представника, але чи в змозі батьки чи опікуни з попечителями реалізувати бажання допомогти неповнолітньому правильно викласти свою позицію? Нехай навіть буде залучений педагог, чи психолог, чи лікар, але вони, не маючи досвіду юридичного оформлення певних показань, навряд чи зможуть так допомогти потерпілому, як адвокат. Якщо ж останньому бракуватиме досвіду чи педагога, чи психолога, чи лікаря, він зможе скористатися своїм правом запросити цих фахівців до участі у кримінальному провадженні, при чому зробить це досить професійно. Однак адвокати поки що занадто рідко представляють інтереси потерпілих, це можна пояснити тим, що, з одного боку, потерпілі не знають про своє законне право запросити адвоката у якості представника своїх прав і законних інтересів, порушених злочином, а з другого – не всі потерпілі мають змогу оплатити послуги адвоката. Досі не вирішеним залишається питання моменту допуску представника потерпілого до участі у провадженні. Науковці наголошують, що підставою для участі представника повинен бути договір доручення, укладений ним із потерпілим, а законні представники потерпілого мають право брати участь у справі як разом із потерпілим, так і замість нього. Але, на їхню думку, такі пропозиції не здатні з'ясувати питання щодо моменту допуску представника потерпілого до участі у справі. На думку вчених, розв'язання цього питання в законі мало б важливе значення для слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів. З точки зору дослідників, моментом допуску представника потерпілого до участі кримінальному провадженні може бути початок першого допиту особи потерпілого. Після винесення постанови про визнання особи потерпілою та роз'яснення їй процесуальних прав у неї має бути усвідомлене бажання запросити до початку допиту представника для обстоювання її інтересів [7]. Вважаємо цю думку слушною, адже тільки після винесення законної постанови чи ухвали суду у кримінальному провадженні виникають нові учасники. Отже, доходимо чіткого висновку, що участь законного

представника у кримінальному провадженні є обов'язковою нормою, принаймні таке рішення слідчий приймає, як правило, за волею заінтересованої особи. Це саме стосується і представників неповнолітніх потерпілих та свідків.

Досить цікавим у світлі обговорюваної теми є питання участі представників неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого під час їх допиту. С.В. Тетюєв з цього приводу окреслює проблему суто психологічного характеру – сором'язливість неповнолітніх перед своїми батьками, опікунами або піклувальниками та замкнутість під час надання показань. Аналіз практичної діяльності у сфері допиту неповнолітніх свідчить, що допитувані особи у присутності батьків розгублюються, відчують сором, страх. З позицій моральності введення особи у стан страху завжди знаходить осуд громадськості. Сором та страх хоча і є категоріями психології, але причини та наслідки страху можуть мати і суто моральну оцінку. Тому психологічні фактори у кримінальному провадженні досить суттєво впливають і на моральний стан всього провадження. Наприклад, коли дитина, йдучи на допит, заздалегідь уже боїться слідчого, бо отримала інформацію про те, що особа слідчого грубо поводить з свідками чи іншими учасниками кримінального провадження. У цьому випадку негативні моральні якості слідчого здатні негативно вплинути і на побудову відносин між ним і особою, яка допитується.

Нерідко присутні батьки намагаються перешкодити ходу слідства своїм впливом на допитуваного. Зазначається на необхідності врахування того факту, що присутність батьків може відволікати неповнолітнього від запитань, спонукає його спостерігати за реакцією батьків, а отже, відповідати на запитання слідчого залежно від ситуації. Крім того, не всі батьки мають авторитет у своїй дитини (наприклад, батьки не беруть участі в її вихованні, зловживають спиртними напоями, не працюють, нерідко ведуть аморальний спосіб життя). Отож, участь таких законних представників у допиті

неповнолітнього позбавлена будь-якого сенсу [8]. Але не можна категорично заявляти про абсурдність участі законних представників у допиті неповнолітніх. І це саме так. Психіка кожної дитини має суто індивідуальні риси, відокремлені від психічних особливостей інших дітей. На психічний розвиток дитини впливають різні фактори, серед яких визначальну роль відіграють відмінні відокремлені фактори родинного виховання. А це повинно аналізуватись з боку моральності. Адже слідчий, знаючи про такі особливості неповнолітніх, вже на моральному рівні повинен відчувати певну відповідальність за отримання об'єктивних даних. Так, з моральної точки зору слідчий чи прокурор зобов'язаний обрати таку тактику провадження слідчих дій, щоб з моральної точки зору проведені дії не викликали осуду чи сумнівів. Саме тому слід підтримати вітчизняного законодавця, який у ст. 491 КПК України «Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря в допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого» дає можливість викликати під час допиту неповнолітніх їх законних представників. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд або захисник, попередньо ознайомившись із особливостями психіки неповнолітнього, вже визначає доцільність участі законних представників у проведенні допиту. Але може виникнути запитання: чи не дає це підстав для зловживань із боку зазначених вище осіб? На нашу думку, це є можливим через те, що під час провадження слідчої дії з підозрюваним, обвинуваченим неповнолітнім участь законних представників може відбуватися лише на розсуд слідчого, прокурора, слідчого судді або за клопотанням захисника, які, на жаль, відносяться або до сторони обвинувачення, або не є зацікавленими в справі, що з морального та правового боку може викликати сумніви в об'єктивності проведення слідчої дії. До того ж ч. 2 ст. 491 КПК України передбачає участь законних представників неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого за клопотанням захисника, а, як відомо, клопотання може бути задовільнене, а може бути і відхилене [9]. Так, питання морального боку об'єктивності

допиту неповнолітнього учасника кримінального провадження постає досить актуально, адже існуючий порядок цієї процесуальної процедури викладений таким чином, що надає можливість маніпулювання з боку сторони обвинувачення.

З огляду на це слід наголосити, що врахування законодавцем у своїй законотворчій діяльності вищенаведених зауважень та пропозицій сприяло б наближенню чинного кримінального процесуального законодавства України до загальноновизнаних цивілізованим світом стандартів кримінального процесу та підвищило б моральність кримінальних процесуальних відносин у сфері допиту неповнолітніх учасників кримінального провадження.

Якщо розглянути це питання з позицій моральності, то стане очевидним, що психологія участі неповнолітніх у кримінальному провадженні зводиться до того, що цій категорії учасників кримінального провадження потрібне звичайне людське поводження, а те, що деталі цього поводження продиктовані психологічними аспектами, тільки свідчить про важливість моральності кримінального провадження.

Роль захисника у кримінальному процесі значно зростає, бо він отримує можливість впливати не тільки на процес дотримання законних прав підозрюваних, обвинувачених та засуджених, але і сприяти їх захисту в ході допитів свідків та потерпілих.

Отже, по-перше, захисник, здійснюючи процесуальний захист, повинен звертати увагу також на стан дотримання органами, які здійснюють розслідування чи судочинство, засади свободи від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів не тільки підозрюваних, обвинувачених і підсудних, але й потерпілих та свідків. Для цього захисникові слід вимагати від суб'єкта доказування щоразу перед викликом свідків чи потерпілих на допит ужиття заходів щодо їх ознайомлення з положеннями ст. 63 Конституції України та ст. 66 КПК України. Застосування зазначених пропозицій має значно підвищити роль захисника в реалізації

конституційних прав учасників кримінального процесу у кожному конкретному кримінальному провадженні, отак і моральний рівень всього кримінального провадження.

ПИТННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Моральність цілей, завдань і функцій захисника.
2. Моральність прав і обов'язків адвоката на досудовій стадії кримінального провадження.
3. Моральна характеристика позицій адвоката в співвідношенні з різними позиціями підзахисного.
4. Поводження адвоката в суді першої інстанції, його права й обов'язки.
5. Принцип незалежності захисника.
6. Моральність оплати послуг захисника підзахисним.
7. Роль моральності стосовно участі адвоката в якості захисника чи представника малолітньої чи неповнолітньої особи.
7. Роль адвокатської таємниці в забезпеченні моральності відносин захисника з підзахисним і іншими учасниками кримінального провадження.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У чому проявляється моральність цілей, завдань і функцій захисника?

1. У тому, що захисник зобов'язаний використовувати всі засоби захисту, передбачені кримінальним процесуальним законом з метою захисту підозрюваного або обвинуваченого від кримінального переслідування;
2. У тому, що захисником може бути лише адвокат;
3. У тому, що захисник може брати участь у змагальному процесі кримінального провадження на рівні з державними органами та посадовими особами;

4. Усі відповіді характеризують моральність захисту.

2. У чому проявляється моральність загальних правил участі захисника у кримінальному провадженні?

1. У тому, що захисник зобов'язаний здійснювати захист підзахисного;

2. У тому, що підзахисний може за своїм бажанням змінити захисника;

3. У тому, що захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу;

4. У тому, що чинний КПК передбачає відвід захисника.

3. У чому проявляється співвідношення норм чинного КПК з нормами загальнолюдської моральності у обов'язках захисника?

1. У тому, що захисник зобов'язаний надати підозрюваному чи обвинуваченому обов'язкову правову допомогу;

2. У тому, що захисник зобов'язаний допомагати підозрюваному чи обвинуваченому безкоштовно;

3. У тому, що захисник не має права відмовитись від захисту, якщо його обрав підзахисний;

4. У тому, що захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю.

4. У чому проявляється моральність залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії.

1. У тому, що підозрюваний чи обвинувачений мають право самі обрати і запросити захисника;

2. У тому, що захисник має ті ж самі права, що і підозрюваний чи обвинувачений;

3. У тому, що захисник не зобов'язаний здійснювати захист підозрюваного чи обвинуваченого, якщо він захищав підзахисного під час окремої процесуальної дії;

4. У тому, що відмова підзахисним від захисника повинна відбуватися за участю захисника.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ №6

1. Конституція України (Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI). URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html.

2. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 24 жовтня 2003 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973-2004). Офіційне видання / [за заг. ред. В.Т. Маляренка]. К., 2004. 336 с.

3. Титов А.М. Черняк С.Ю. До питання про реалізацію права на участь захисників у кримінальних справах за призначенням. Питання реформування кримінального судочинства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25 листопада 2005 р. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2005. 516 с.

4. Про адвокатуру: Закон України від 19 грудня 1992 року // Голос України. 1993. 29 січня.

5. Особи, які захищають та представляють в доказуванні інтереси інших осіб. URL: www.pravo.vuzlib.net/book_z1754_page_46.html.

6. Гізатова С.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі та роль адвоката-захисника в його реалізації. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наукових праць. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС. 2009. № 3. С. 139-143.

7. Правове становище потерпілого за кримінальним правом України: представники потерпілого у кримінальному процесі. URL: ua.textreferat.com/referat-6945-2.html.

8. Тетюев С.В. Проблемы участия законного представителя в допросе несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого на предварительном расследовании. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 95-летию Башкирского государственного университета. Уфа: РИО БашГУ, 2004. Ч. 1. URL:www.kalinovsky-k.narod.ru/.../tetuev.htm.

9. Сердюк В. Зміни до КПК: Узаконено право свідка на захист. URL: <http://www.human-rights.unian.net/ukr/detail/194443>.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

ТЕМА 7. МОРАЛЬНІСТЬ, ЯК ОДНА З ГОЛОВНИХ ВИМОГ СУСПІЛЬСТВА ТА ЗАКОНУ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ З СУБ'ЄКТАМИ, ЯКІ МАЮТЬ І ВІДСТОЮЮТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВЛАСНІ ІНТЕРЕСИ

Моральність є важливою складовою будь-якого соціального буття. Суспільство, перш ніж ухвалити певні правила буття, завжди замислювалося над тим, чи будуть вони гідними та придатними для суспільства. Воно здійснювало аналіз кожного рішення, кожного явища або об'єкту. При цьому спочатку завжди були норми моральні, які проявлялися у звичаях, традиціях, обрядах. Потім, коли такі соціальні правила були визнані сталими в суспільстві, воно зводило їх до закону. Суспільний аналіз завжди був більш практичним та досконалим, бо суспільство обирає собі такі норми, щоб вони були справедливими і дієвими для всіх верств населення. Закон – це соціальний продукт пануючої частини суспільства, отож в законах не завжди можуть бути закладені норми суспільної моралі, адже закони приймаються з метою забезпечення пануючій частині суспільства можливості вигідно та зручно регулювати соціальними відносинами. Але якщо закон буде

відображати тільки інтереси пануючої частини суспільства, то така сутність закону рано чи пізно призведе до конфлікту. Тож законодавець завжди намагається формально привести норми закону до вимог суспільної моралі. Адже якщо норми моралі – це внутрішній регулятор поведінки, то норми права впливають на суспільство ззовні, накладаючи на порушників певні санкції за порушення норм законодавства[1]. Невипадково енциклопедія містить розуміння юридичної моралі саме у тому контексті, що мораль і право тісно переплітаються. Моральні норми суспільства, які домінують у державі, втілюються в законодавчих актах. І моральні, і правові норми є соціальними. Спільним для них є те, що обидва види слугують для регулювання і оцінки вчинків індивіда. До відмінностей можна віднести: 1) право розробляється державою, мораль – суспільством; 2) право закріплене в державних актах, мораль – ні; 3) за порушення норми права передбачаються санкції держави, за порушення норми моралі – суспільний осуд та критика [2]. Постає питання, чому моральність є однією з головних вимог, а не головною? Відповідь вбачається у самому понятті юридичної моралі. Адже мораль лише показник прийнятності тих чи інших норм суспільного буття, за невиконання яких або їх порушення настає відповідальність у вигляді суспільного осуду, не пов'язаного із юридичними санкціями. За порушення ж норм права завжди настають санкції юридичні, з негативними наслідками для порушника норм права. Тому стверджувати, що тільки моральність є головною вимогою суспільства і закону в ході кримінального провадження, було б не досить правильно, адже право хоча і побудовано на нормах суспільної моралі, але у тандемі з моральністю створює атмосферу верховенства права. Тобто у кримінальному провадженні тільки одна моральність буде неефективною без права, а право несправедливим без моральності.

Важливе значення моральність має під час застосування тактичних прийомів провадження слідчих (розшукових) дій на досудовому слідстві.

Наприклад, під час допиту підозрюваного слідчим чи прокурором, що намагаються стимулювати підозрюваного давати правдиві показання. Безумовно, не йдеться про насилля, шантаж, погрози, бо такі дії вважаються не тільки аморальними, але і кримінальним правопорушенням. Обставини кримінального провадження встановлюються лише дозволеними методами. Інша справа, коли особа, яка провадить розслідування, намагається переконати підозрюваного, обвинуваченого дати правдиві показання з метою допомогти суспільству позбутися небезпечних виявів, усунути причини та умови вчинення злочинів у майбутньому, забезпечити спокій і безпеку. На нашу думку, цього разу досить моральним буде намагання слідчого, не застосовуючи заборонених законом методів, схилити допитувану особу до надання правдивих показань. Така тактика носить суто моральний характер, адже у підозрюваного є право не давати правдиві показання, і якщо слідчий зможе без обману, шантажу чи погроз переконати підозрюваного давати правдиві показання, то тут можна говорити не тільки про психологічну усвідомленість слідчого, але і про моральність його дій. Для цього держава повинна розробити умови, які мають ефективно сприяти намаганням слідчого чи судді переконати допитувану особу дати саме правдиві показання, так би мовити, укласти з нею законну угоду про надання правдивих показань. Так, в Австрії з січня 1998 року межу кримінального покарання зменшують злочинцям, які дали згоду співпрацювати з органами кримінального переслідування й допомагати розслідуванню злочинів. При цьому, відповідно до законодавства, у разі загрози засудження до довічного позбавлення волі розмір санкції злочинцю може бути зменшений навіть до одного року позбавлення волі, тобто нижче від найнижчої межі в системі санкцій, пов'язаних із позбавленням волі за тяжкі злочини [3]. Приклад доцільності використання судового компромісу під час розслідування тяжких насильницьких злочинів проти особи наведено суддею Магістрального суду Східного округу м. Нью-Йорк А. Ліндсі, яка пояснила, що у 80-ті роки ХХ

століття розслідували справу про організовану злочинну діяльність Гатті та його підопічного Гравани, яким було вчинено на замовлення свого патрона більш ніж двадцять убивств. Після затримання Гравани за підозрою у причетності до вбивств, учинених на замовлення, йому запропонували дати показання проти Гатті в обмін на суттєве зниження міри відповідальності, а саме нижче від найнижчої межі покарань за тяжкі насильницькі злочини. Гравана скористався такою пропозицією та правом, завдяки чому Гатті було заарештовано й засуджено до довічного позбавлення волі. Гравану ж було засуджено до 6 років позбавлення волі із застосуванням до нього закону про захист учасників кримінального процесу [4].

Вважаємо, що і в Україні в боротьбі з організованою злочинністю (насамперед із особливо тяжкими злочинами) слід застосовувати всі допустимі законом і моральними нормами заходи. На нашу думку, у вітчизняному кримінальному законодавстві такий захід існує, і передбачений він ст. 69 КК України, де в ч. 1 зазначено, що за наявності декількох обставин, які пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може за особливо тяжкий, тяжкий або злочин середньої тяжкості призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого, виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин. Оголошення цієї норми перед допитом підозрюваного та обвинуваченого могло б стимулювати їх до надання правдивих показань і, на нашу думку, суттєво підвищити ефективність розкриття подібних злочинів. На особливу увагу заслуговує можливість використання для розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів норм, передбачених ст. 31 та ст. 255 КК України, які передбачають звільнення від кримінальної відповідальності співучасників злочину, якщо вони добровільно відмовилися від його вчинення, та звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які входили

до злочинної організації з метою вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо вони добровільно заявили про створення злочинної організації або участь у ній, а також сприяли її викриттю. Наявність у Кримінальному кодексі України зазначених норм, на наш погляд, створює потенційну можливість щодо психологічного стимулювання співучасників вищезазначених видів злочинів до надання правдивих показань на допитах, а також надання показань щодо їх підготовки чи вчинення. Для цього під час допиту вказаних осіб у протоколі доцільно роз'яснювати не тільки традиційно наявний перелік їх прав, але й положення п. 1 ст. 69, ст. 31 та ч. 2 ст. 255 КК України. Ураховуючи таку можливість, до ч. 4 ст. 469 КПК були внесення доповнення у вигляді пунктів 1-3, які дозволили укладати угоду про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим і за вчинення особливо тяжких злочинів. Така новела суттєво підвищила рівень не тільки ефективності самого кримінального провадження але і моральних чинників розслідування особливо тяжких злочинів проти особи. Моральність тут проявляється у наданні підозрюваному права вибору. Адже право вибору відноситься до категорії моральності, тому що воно реалізує принцип справедливості.

Стосовно тактики розслідування за участю підозрюваного чи обвинуваченого, то не можна назвати позитивним з позицій моральності той факт, коли слідчі реалізують інформацію, що спирається лише на оперативні дані. Для отримання позитивного результату допитувати підозрюваних слід лише тоді, коли вже є фактичні дані про їх причетність, наприклад, до вбивства, зібрані процесуальним шляхом [5].

Отже, слід зазначити, що розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів потребує від слідчого великої мобілізації теоретичних знань та свого практичного досвіду, особливо у сфері проведення допитів підозрюваних й обвинувачених. Це обумовлено тим, що під час розслідування злочинів, які вчиняють за участю ОЗУ, загальної тактики

проведення допитів інколи буває недостатньо, а отже, для їх повного розкриття ще необхідно бути також досвідченим психологом і застосовувати ці здібності, але при цьому не порушуючи моральності, насамперед засади справедливості.

Стаття 42 КПК України «Підозрюваний, обвинувачений» в основному врахувала всі вимоги як міжнародних правових інстанцій, так і норм моральності у вигляді справедливості. Реалізуючи справедливість у кримінальному провадженні, законодавець дозволив підозрюваному та обвинуваченому збирати докази, брати участь у проведенні всіх процесуальних дій, а обвинуваченому – під час судового розгляду брати участь у провадженні допиту свідків, що відповідає ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року) [6].

Одним із критеріїв рівня моральності поведіння держави з потерпілими від злочинів, безумовно, є встановлений законом механізм їх захисту та механізм відшкодування шкоди. У цьому аспекті розглянемо три види шкоди: моральну, фізичну або майнову. На думку О.В. Крикунова, цивільний позов потерпілого про компенсацію моральної шкоди є єдиним адекватним засобом судового захисту від негативних психологічних наслідків злочину з метою пом'якшення чи усунення заподіяних страждань. Тому вважаємо доречним одночасний аналіз придатності таких засобів захисту, як пред'явлення відповідного цивільного позову прокурором та відшкодування завданої злочином шкоди з ініціативи суду. Саме зміст поведінкової реакції потерпілого є показником наявності чи відсутності моральної шкоди. Лише реальна шкода є підставою для застосування будь-якого засобу правопоновлення. До того ж нез'ясованість волі потерпілого органічно унеможлиблює компенсацію моральної шкоди з ініціативи зазначених суб'єктів процесу, адже їм не відомі форма та розмір стягнення, достатнього для загладження страждань.

З огляду на це О.В. Крикунов висловлює точку зору, що до кримінального процесуального законодавства України доцільно повернути таку репресивну функцію суду, як ініціативу про порушення цивільного позову (непозовна форма) [7]. Якщо згадати моральність, то вона завжди буде присутньою в разі намагання компенсувати (відшкодувати) шкоду, завдану потерпілому кримінальним правопорушенням.

З моральної точки зору інститут компенсації (відшкодування) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням є елементом справедливості у кримінальному провадженні. Згадуючи зазначений вище вислів О.В. Крикунова стосовно психологічних наслідків злочину, слід зауважити на тому, що будь-яке кримінальне правопорушення, дійсно, негативно впливає на психіку потерпілого, отже він потребує захисту від злочинних проявів, зокрема компенсації (відшкодування) завданої йому шкоди. Бо це є природним бажанням будь-якої людини отримати назад те, що було нею втрачене. І якщо не відбувається справедливого повернення втраченого, людина починає говорити про несправедливість втрати.

У випадку кримінального провадження кожний потерпілий, отримавши моральну травму від завданої кримінальним правопорушенням шкоди, намагається повернути втрачене або якимсь чином компенсувати втрату.

Чинний кримінальний процесуальний закон у гл. 9 КПК України передбачив таку можливість, задекларувавши цивільний позов у кримінальному провадженні. Так, механізм цивільного позову призваний реалізувати справедливість завдяки кримінальному провадженню. І це є конче моральним проявом держави по відношенню до жертв кримінальних правопорушень. Якби законодавець не вніс такої норми до КПК України, безумовно, серед суспільства та правників такий недолік викликав би шквал обурення та критики, і насамперед осуд відбувався б під моральними гаслами. Тому це в повній мірі доводить, що компенсація (відшкодування)

шкоди, завданої злочином, є актом прояву моральності кримінального провадження. Для позовного способу захисту характерним є пред'явлення цивільного позову. Цей факт обумовлює виникнення певного виду кримінальних процесуальних відносин, в яких безпосередню участь беруть цивільний позивач (здебільшого потерпілий) та відповідач (здебільшого обвинувачений). Суд, спираючись на досліджені в судовому засіданні докази, у своєму вирокі вирішує питання про задоволення чи відмову в задоволенні вимоги цивільного позивача, або про задоволення цієї вимоги в частині [8].

З позицій моральності практика усунення суду від ініціювання цивільного позову є абсолютно правильною та справедливою. Отже, з вищевикладеного випливає, що моральність кримінальних процесуальних відносин між потерпілим, позивачем та відповідачем багато в чому залежить не тільки від вимог чинного законодавства, але й від моральності.

Іншою цікавою проблемою в зазначеній сфері є порядок відшкодування шкоди юридичним особам, адже з позицій моральності вирішення цього питання інколи спричиняють певні непорозуміння. І. Новицький із цього приводу зазначає, що тут позивачами виступають юридичні особи, які є власниками майна або розпоряджаються закріпленим за ними державним чи колективним майном, якщо вони зазнали від злочину матеріальної шкоди. На практиці право пред'явити цивільний позов у кримінальній справі іноді помилково визнають за юридичними особами, які не зазнали від злочину матеріальної шкоди, а отже не є потерпілими. Наприклад, один із суддів задовольнив позов установи, стягнувши із засудженого 350 грн. на відшкодування вартості викрадених з її складу речей. За матеріалами справи, однак, можна побачити, що речі перебували у власності гр. Б. і на збереження установі не передавалися. Від'їжджаючи у відпустку, Б. самовільно залишив ці речі на складі установи, тому остання не несла матеріальної відповідальності за збереження цих речей і внаслідок їх викрадення не зазнала матеріальної шкоди. Пред'явити цивільний позов

цього разу міг лише гр. Б. Правом пред'явлення позову про відшкодування шкоди володіють лише ті організації, установи та підприємства, які мають цивільну правоздатність, а наявність останньої залежить від того, чи є ця організація (установа, підприємство) юридичною особою (користується правами юридичної особи) або ні. Не може бути, зокрема, пред'явлено позов про відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями працівників однієї організації іншій організації. Наприклад, водій К., керуючи автомобілем, який належить державній організації, порушив правила дорожнього руху й зіткнувся з іншим автомобілем, який також належить організації. У результаті дорожньо-транспортної пригоди постраждали люди, тобто водій учинив злочин, передбачений ст. 286 КК України. У такому разі питання про відшкодування матеріальної шкоди має вирішувати господарський суд, оскільки обидві сторони цивільно-правового спору є юридичними особами. Далі І. Новицький наводить ознаки суто людського фактора, що спричиняє процесуальні помилки або службові зловживання, що своєю чергою впливає на моральність правовідносин між державними органами й посадовими особами та потерпілим, позивачем чи відповідачем. На думку фахівця, подача позовної заяви не означає автоматичного визнання особи, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, цивільним позивачем у кримінальному процесі. У разі подання цивільного позову слідчий зобов'язаний скласти мотивовану постанову про визнання потерпілого цивільним позивачем або про відмову в цьому. У випадках подання заяви особою, яка не володіє процесуальною правосуб'єктністю цивільного позивача у кримінальному процесі, їй повинно бути відмовлено у визнанні цивільним позивачем, а в разі помилкового визнання цивільним позивачем винесена постанова (ухвала) підлягає скасуванню.

Особливого значення щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, набуває практика виконання рішень Європейського суду з прав людини, адже цей суд не користується

національним правом, його основна мета – це досягнення справедливості, тому джерелом права для нього є Конвенція з основних прав людини та протоколи до неї [9]. Європейський Суд неодноразово виносив рішення стосовно відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Приймаючи рішення стосовно відшкодування матеріальної шкоди, Європейський суд з прав людини часто користується таким терміном, як «виплата справедливої компенсації». Цей термін вказує на моральну складову рішень Європейського суду, що безумовно підтверджує соціальну направленість правотворчої та правосудної діяльності цього міжнародного судового органу [10].

Зацікавленість з боку моральності відносин між цивільним позивачем та державою викликає норма права, яка регламентує відшкодування шкоди потерпілому від кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України і яка реально не діє, хоча прописана у двох законах: кримінальному процесуальному та цивільному (1177, 1207 ЦК та ч. 3 ст.127 КПК України). Подібна ситуація не могла негативно не відбитися на свідомості українського суспільства. Вважаємо, що дана проблема характеризує основні вади морального розвитку системи кримінального провадження. Адже зміна моральних цінностей у суспільстві відбилася і на моральності кримінальних процесуальних відносин .

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Моральні основи поведження з підозрюваним на стадії досудового розслідування.
2. Моральні основи поведження з обвинуваченим в стадії судового розгляду.
3. Моральні основи поведження з потерпілим у кримінальному провадженні.

4. Моральні основи залучення до кримінального провадження у якості потерпілого юридичної особи.

5. Співвідношення та відмінності правового статусу потерпілого – фізичної особи та потерпілого юридичної особи: морально-правовий аналіз.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У чому проявляється моральність правового статусу потерпілого в стадії судового розгляду?

1. У тому, що він має право брати участь у судовому провадженні;
2. У тому, що він має право висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому тощо.
3. Брати участь у безпосередній перевірці доказів;
4. Знайомитись з судовими рішеннями.

2. У чому проявляється моральність правового статусу потерпілого у кримінальному провадженні?

1. У тому, що він має право брати участь у судовому провадженні;
2. Брати участь у безпосередній перевірці доказів;
3. Отримувати копії матеріалів, які стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення;
4. У тому, що на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення.

3. Чи визначений чинним КПК механізм збирання підозрюваним чи обвинуваченим доказів?

1. Не визначений а лише формально продекларований;
2. Визначений, адже підозрюваний, обвинувачений як і інші учасники кримінального провадження є суб'єктом доказування;
3. Ця норма є відсилочною та діє за аналогією з іншими нормами, які передбачають порядок збирання доказів у кримінальному провадженні;

4. Порядок збирання доказів підозрюваним чи обвинуваченим визначається іншими нормативно-правовими актами.

4. Чи зобов'язаний з позицій закону та моральних підвалин підозрюваний та обвинувачений давати правдиві показання відносно себе?

1. Ні в якому разі не зобов'язаний;
2. Зобов'язаний якщо на цьому буде наставати суд;
3. Зобов'язаний тільки за законом;
4. Не зобов'язаний тільки коли на це погодиться слідчий.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ №7

1. Норми моралі, як регулятор суспільної поведінки. URL: <http://svitohlyad.com.ua/novyny-i-suspilstvo/normy-morali-yak-rehulyator-suspilnoji-povedinky/>

2. Мораль. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C>

3. Борьба с организованной преступностью в Австрии // Борьба с преступностью за рубежом. 1999. № 7. С. 16-23.

4. Досудове утримання під вартою та використання застави: матеріали міжнародного семінару. – Донецьк, 1999.

5. Чередниченко В.І. На контролі у міністра: [повісті]: у 2 т. Дніпропетровськ: Пороги. 2000. Т. 2. – 375 с.

6. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод: Принята 4 ноября 1950 года // Права человека: сборник универсальных и региональных международных документов / [сост. Л.Н. Шестаков]. – М. 1990. С. 85-117.

7. Крикунов О.В. Позиція цивільного позову потерпілого про компенсацію моральної шкоди у системі кримінально-процесуальних засобів право поновлення. URL:www.lawyer.org.ua/?d=355&i...r.

8. Гузела М. Проблеми відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінальному судочинстві: реальність та перспективи. URL:guzela69@yahoo.com 02.06.2004, 12:12.

9. Європейський суд з прав людини – Вікіпедія. URL:https://uk.wikipedia.org/.../Європейський_суд_...

10. Войтенко Ю.А.Решение ЕСПЧ – исполнение в Украине. URL:http://3222.ua/ru/article/rshennya_spl_-_vikonannya_v_ukran.htm

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

ТЕМА8. МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ КРИТЕРІЇ ЗАЛУЧЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ УЧАСНИКІВ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУ

Особами, які сприяють кримінальному судочинству, є свідок, заявник, поняті, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник, заставодавець, поручитель тощо. Ці учасники кримінального процесу сприяють кримінальному судочинству завдяки виконанню завдань, що покладає на них закон [1]. Одним із критеріїв наявності моральних засад залучення до кримінального процесу свідків є гарантія безпеки їхнього життя та здоров'я, недопущення посягання на них із боку злочинців та інших осіб, зацікавлених у результатах розгляду матеріалів кримінального провадження. Забезпечення безпеки свідків під час досудового розслідування сприяє виконанню завдань кримінального процесу та відповідає вимогам загальнолюдської моралі.

Загальновідомо, що вплив правопорушників на свідків (шляхом погроз, шантажу тощо), зокрема, під час розслідування особливо небезпечних кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними угрупованнями, останнім часом набув чималих масштабів. Так, у ході аналізу практики розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, була виявлена певна особливість: 69% правопорушень, учинених зазначеними структурами, мали публічний характер, тобто їх учиняли у громадських місцях у присутності достатньої кількості очевидців, але більшість із цих очевидців так і не погодилися давати свідчення або зовсім уникали спілкування зі слідчими. Вважаємо, що однією з причин такого стану речей є недостатня захищеність свідків і взагалі громадян [2]. Моральність такої ситуації полягає у тому, що у суспільстві панує думка, що держава не здатна виконувати функцію захисника своїх громадян від злочинних посягань, особливо це стосується захисту свідків [3]. Звісно, аспект моральності в даному випадку має велике значення, адже він формує уяву громадян України щодо ефективності правоохоронної системи, в даному випадку системи кримінального провадження; негативна оцінка викликає небажання громадян співпрацювати з правоохоронною системою. Інститут захисту свідків вже сам по собі сприяє тому, що кримінальне провадження є явищем моральним, тому що держава справедливо піклується про кожного учасника кримінального процесу. І відповідно потерпілий, відчуваючи турботу за свою долю як учасника кримінального провадження з боку держави, зробить вибір на користь держави і надасть необхідні показання.

Яскравим прикладом морального аспекту дієвості правоохоронних органів України щодо захисту свідків є розслідування вбивства одного з ватажків організованого злочинного угруповання в Автономній Республіці Крим, яке сталося ще в 1995 році. Це вбивство вчиняли на очах у багатьох очевидців, але свідків майже не знайшлося, а ті, що спочатку погодилися

давати свідчення, потім просто втікали [4]. Це підтверджує недостатність ужитих державою заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. З метою виправлення такої негативної ситуації, а також для посилення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, 13 січня 2000 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», у тому числі й до кримінального процесуального законодавства. Так, до КПК України 1960 р. були введені статті: 52¹ «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі»; 52² «Права і обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи безпеки»; 52³ «Нерозголошення відомостей про особу, щодо якої здійснюються заходи безпеки»; 52⁴ «Порядок скасування заходів безпеки»; 52⁵ «Оскарження рішень про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування» та 69¹ «Права свідка». Безумовно, заходи безпеки, запропоновані в зазначеному законі, мали суттєве значення для підвищення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Протягом тривалого часу (та і до сьогодні) Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» часто змінювався, але суттєвого прогресу щодо ефективності захисту свідків так і не відбулося, окрім тих положень, що регламентують дистанційні слідчі дії [5].

Таким чином, пропозиції щодо вдосконалення безпеки свідків, потерпілих та інших осіб залишаються актуальними і на сьогодні. Так, із матеріалів узагальнення судової практики застосування кримінального процесуального законодавства України, яке передбачає захист прав потерпілого, випливає, що свідки та потерпілі в державі не мають гідного захисту [6]. Вищезазначене свідчить, що з практичного та теоретичного напрямів в Україні назріла нагальна потреба в удосконаленні захисту осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. За кордоном цій проблемі приділяють особливу увагу [7].

Залишається невирішеним питання і щодо надання обов'язкової адвокатської допомоги потерпілому. Наприклад, у переліку статей чинного КПК України відсутні норми, які б передбачали обов'язкове надання правової допомоги свідку або потерпілому від тяжкого злочину, тобто законодавчо не закріплено обов'язок держави за необхідності надати таким учасникам кримінального процесу адвокатську допомогу або підтримку, як це заведено, скажімо, у кримінальному процесуальному законодавстві Німеччини, і про необхідність якої згадували вище через узагальнення судової практики. Наприклад, у США діє багато організацій, які надають допомогу потерпілим у формі юридичних послуг, фінансування тимчасового місця проживання, де потерпілим приділяють особливу увагу та піклуються про них. У США налічують більш ніж 2000 програм захисту осіб, потерпілих від злочинів, 1422 програми підтримує міністерство юстиції. Відповідно до Закону «Про жертви злочинів» на здійснення цих програм із федерального фонду виділено 35 мільйонів доларів. Фінансується більше 70% усіх агентств, які здійснюють надання допомоги потерпілим від насильницьких злочинів [8]. У державній програмі США з профілактики насильства зазначено, що одним із пріоритетних напрямів цієї програми є співробітництво із засобами масової інформації, за допомогою яких і здійснюється активна пропаганда, спрямована на зменшення насильства в державі [9]. У даний час у чинному КПК України, зокрема у ст.ст. 56, 58 та п. 2 ч.1 ст. 66, закріплені права потерпілого і свідка на адвокатську допомогу, але така допомога є не безкоштовною, а тому може обмежувати можливості потерпілих і свідків під час провадження за тяжкими злочинами.

Слід зазначити, що досить ефективним та уніфікованим заходом у напрямі підвищення реальної безпеки свідків може виявитися запропонована ідея щодо надання в суді показань замість свідків слідчим, який провадив досудове слідство у кримінальній справі [10]. Але, згідно із ч. 7 ст. 97 КПК України, забороняється використовувати такі показання у якості джерел

доказів. Вважаємо таке обмеження з позицій кримінального процесуального права правильним, адже поєднувати в одній особі одного учасника процесуальні функції декількох учасників кримінального провадження заборонено.

Іншою проблемою, суто морального характеру, є питання забезпечення свідка та потерпілого по кримінальних провадженнях, які були розпочаті за фактами вчинення особливо тяжких злочинів, можливістю отримувати постійну правову та морально-психологічну підтримку як на досудовому розслідуванні, так і в суді. З цього приводу Л.А. Юренко зазначає, що на практиці повною мірою не забезпечуються проголошена Конституцією України засада змагальності сторін та засада рівності учасників судового розгляду з боку підозрюваного, особливо коли розглядають справу про злочин, скоєний ОЗУ, завжди виступає адвокат, а потерпілий і свідок, окрім прокурора, як правило, не мають свого представника. Чинним законодавством хоча і передбачена участь представника потерпілого, але, як ми вже зазначали вище, не в обов'язковому порядку. Натомість підозрюваному в особливо тяжкому злочині допомога захисника є обов'язковою і безкоштовною. Вказана вада законодавства була об'єктом розгляду ще в 90-х роках минулого століття [11].

Крім того, для підвищення рівня правової освіти громадян щодо нетерпимості до насильницької злочинності та пропаганди з боку держави заходів, які сприяють захисту учасників кримінального провадження, доцільно проводити серед населення широке роз'яснення у засобах масової інформації норм, які регламентують захист учасників кримінального процесу, з моральної точки зору це буде справедливо, адже така інформація хоча і є публічною, але регламентована специфічними засобами опублікування (кодекси, закони, постанови, пленуми): опубліковані в специфічних джерелах. Коли ж вони будуть опубліковані в доступний для громадськості засіб, наприклад по телебаченню, радіо, соціальних мережах

Інтернет, то в разі стануть доступнішими для широкого кола громадян. Згідно з засадами кримінального провадження, такий метод вписується у кримінальне провадження, адже сприяє гласності та відкритості судового процесу. До речі, в пункті 3.6 рекомендацій Міжнародного науково-практичного семінару «Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні» також йдеться про необхідність здійснення заходів щодо посилення співробітництва населення із правоохоронними органами за допомогою засобів масової інформації [12].

Особливої уваги потребує проблема участі у кримінальному провадженні понятих. На наш погляд, інститут понятих у межах інтеграції вітчизняного законодавства до стандартів розвиненого суспільства є не зовсім логічним та доцільним. Згідно з КПК України поняті – це абсолютно сторонні люди, інформацію про яких слідчий отримує, як правило, під час провадження слідчої дії, а отже її достовірність може викликати сумнів у подальшому кримінальному провадженні. Разом з тим поняті – це особи, які несуть відповідальність тільки за розголошення відомостей досудового розслідування (без дозволу слідчого, прокурора). Такий недолік у законодавстві аж ніяк не сприяє усвідомленню морального початку кримінального провадження. Таке відбувається тому, що вказані учасники кримінального процесу так же само, як і свідки, потерпілі тощо беруть участь у провадженні слідчих дій, тому можуть бути носіями слідчої таємниці чи відомостей, які не підлягають розголошенню. У кримінальному процесуальному законодавстві Німеччини, Франції, Канади, Японії, США інститут понятих є взагалі відсутнім. Часто виявити понятих, що відповідають вимогам закону, на практиці буває досить проблематично, до того ж добір понятих нерідко потребує часу, що своєю чергою негативно позначається на своєчасності провадження слідчої дії. Зокрема, така практика зачіпає особисті інтереси осіб, у приміщенні яких провадиться слідча дія за участю понятих. Як правило, під час огляду місця події в житлі громадян

понятими найчастіше залучають сусідів найближчих квартир, сусідніх домоволодінь, осіб, яких за нетривалий час вивчити неможливо, тому серед них можуть виявитися особи, зацікавлені у справі, очевидці злочину, майбутні потенційні свідки чи навіть співучасники злочину. Виникає також проблема захисту прав і законних інтересів потерпілих (у житлі яких, наприклад, проводять огляд) у разі витоку інформації про їхній майновий стан, окремі сторони їхнього особистого життя, які б потерпілі хотіли приховати від сторонніх осіб і тих, які не несуть жодної відповідальності за розголошення таких відомостей. Крім цього, вітчизняна слідча практика не знає випадків притягнення понятих до кримінальної відповідальності за розголошення даних досудового розслідування. Судова практика свідчить, що найчисленніші процесуальні порушення при досудовому слідстві фіксуються саме тоді, коли в ньому беруть участь поняті: під час обшуку, виїмки, пред'явлення для впізнання. Із цього приводу суди виносили майже кожену десятку ухвалу (постанову). Наприклад, А.П. Гагаловська робить логічний висновок, що розглядуваний інститут є недоцільним у кримінальному процесі України [13]. На нашу думку, безумовно, правник має рацію, адже незабезпеченість участі понятих процесуальним механізмом захисту під час провадження процесуальних та слідчих дій не сприяє здійсненню завдань кримінального процесу [14]. Так, виникає нагальна потреба у визначенні в чинному КПК України норми, яка б регулювала процесуальний статус понятого. На нашу думку, слід вказати причини, які не дозволяють співробітнику ОВС бути понятим, чи родичу обвинуваченого або потерпілого. Наприклад, якщо співробітник ОВС не є співробітником того органу, який проводить досудове розслідування, чому б йому не дозволити бути понятим? Або якщо родич підозрюваного, обвинуваченого чи потерпілого займає нейтральну позицію відносно вчиненого правопорушення.

З позицій моральності порядок залучення понятих повинен відповідати також психологічним критеріям. Зокрема, В.В. Шарун зазначає, що тактичні прийоми, розраховані на залучення громадян як понятих, якнайтісніше пов'язані з положеннями науки психології, і до того ж необхідно брати до уваги наявність у них усвідомленого бажання виконувати громадянський обов'язок, а також їхні емоційні та морально-етичні якості [15]. На морально-етичному характері залучення понятих наголошує також О.Л. Булейко, яка зазначає, що ця діяльність пов'язана не тільки з проблемами правового або організаційного характеру, але й з проблемами морально-етичної необхідності. До найбільш суттєвих із них можна зарахувати, зокрема, проблеми участі понятих під час провадження слідчих дій, пов'язаних із нерозголошенням обставин особистого життя, які стали відомі понятому в ході слідчої дії, з отриманням інформації, що становить банківську або державну таємницю. Далі вчена зазначає, начебто її особисті емпіричні дослідження підтверджують, що інститут понятих жодним чином не відповідає вимогам забезпечення об'єктивності розслідування кримінальних справ. Необхідність формального виконання вимог закону за певних обставин спонукає органи розслідування на різноманітні порушення, наприклад, залучення у якості понятих осіб із сумнівною репутацією. Правник вважає, що факт існування інституту понятих відображає стійку недовіру законодавця до органів досудового слідства, не сприяє вирішенню завдань кримінального процесу, шкодить авторитету правоохоронних органів. Отже, О.Л. Булейко робить висновок, що інститут понятих кримінальному судочинству України не потрібен [16].

Іншими учасниками, які сприяють кримінальному провадженню, виступають експерт і спеціаліст. Залучення цих учасників до кримінального процесу також потребує наявності певних моральних засад та вироблення норм правовідносин. У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України призначення експертизи вважають одним із трьох

способів використання спеціальних знань, які використовуються під час кримінального провадження. Експертиза є способом збирання доказів, а саме тих фактичних даних, які мають значення для правильного вирішення матеріалів кримінального провадження, тобто тих неочевидних фактів, що можуть бути встановлені певним спеціалістом (спеціалістами) шляхом наукового дослідження відповідних об'єктів. На стадії досудового розслідування експертиза сприяє об'єктивності, повноті та всебічності дослідження події та обставин злочину. Експертиза призначається тільки після початку кримінального провадження та вважається основною формою використання спеціальних знань [17]. Застосування слідчим спеціальних знань не може набувати самостійного доказового значення. Використання таких знань обмежується лише визначенням напрямку проведення розслідування, тактикою провадження слідчих дій і застосуванням технічних засобів. Навіть тоді, коли слідчий володіє спеціальними знаннями осіб, професійні ознаки яких визначені окремими статтями КПК, він повинен залучити до участі у кримінальному провадженні спеціаліста чи експерта за формою, передбаченою законом. Жоден інший учасник кримінального процесу не в змозі замінити експерта, якщо законом передбачено його обов'язкову участь. Як відомо, спеціаліст у кримінальному процесі – це особа, яка володіє необхідними спеціальними знаннями та вміннями й надає слідчому або суду науково-технічну та іншу допомогу з метою отримання необхідної інформації та надання пояснень, що виникають у ході розслідування. Випадки та порядок участі спеціаліста передбачено у ст. 71 КПК України. Спеціаліст використовує свої спеціальні знання й навички з питань, що не належать до компетенції слідчого, але вони мають важливе значення під час дослідження обставин учиненого злочину. Основна мета залучення спеціаліста – розширити практичні можливості слідчих органів щодо виявлення, вилучення, фіксації доказів в стадії досудового розслідування. Діяльність спеціаліста відбувається під безпосереднім

керівництвом слідчого, що визначає завдання, які спеціаліст повинен вирішити, а також контролює виконання спеціалістом його процесуальних обов'язків. Спеціаліст має право знати, з якою метою його залучають, які завдання ставить перед ним слідчий.

Відповідно до ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Закон не дає трактування поняття «спеціальні знання», але більшість учених та практиків схильні вважати, що під спеціальними знаннями цього разу слід розуміти такі знання, якими професійно володіє лише невелика кількість спеціалістів, тому вони не належать до загальновідомих та загальнодоступних [18]. Інакше кажучи, предметом дослідження експерта можуть бути будь-які факти та обставини, з'ясування яких потребує поглиблених знань у тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва й ремесла, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому та практичному рівню.

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає різноманітні засоби отримання відомостей, які згодом стають доказами або підставами для прийняття будь-яких процесуальних рішень, йдеться про слідчі дії. Раніше, за КПК України 1960 р., була суцільна проблема щодо проведення експертиз, адже проводити цю слідчу дію можна було лише після порушення кримінальної справи, тож слідчий, щоб вийти із незручної ситуації, проводив (так би мовити) попередні дослідження за участю спеціаліста або взагалі просто досвідченої людини [19],[20]. КПК 2012 року вирішив цю проблему, виключивши з кримінального процесу стадію порушення кримінальної справи взагалі. На нашу думку, таке рішення законодавців є досить слушним та сприяє підвищенню моральності кримінальних процесуальних відносин. На відміну від російського

кримінально-процесуального законодавства, де завдяки наявності стадії порушення кримінальної справи все ще існує проблема провадження слідчих дій до порушення кримінальної справи [21], чинний КПК України став більш зручним як для сторін провадження, так і для правосуддя, а це вже є гарний показник наявності морального вдосконалення. Особливо доречним це виявилось під час розслідування кримінальних проваджень, порушених за ознаками насильницьких злочинів [22].

У випадках, передбачених статтею 68 КПК України, сторони кримінального провадження, слідчий суддя чи суд під час кримінального провадження запрошують перекладача. Перекладач повинен з'явитися за викликом та зробити повно й точно доручений йому переклад.

Слідчий, прокурор роз'яснює перекладачеві його обов'язки й попереджає про кримінальну відповідальність за відмову виконати обов'язки перекладача, а також за завідомо неправильний переклад, про що бере від нього підписку.

Правила щодо перекладача поширюються на особу, запрошену до участі у процесі для роз'яснення знаків німого або глухого. На сьогодні проблема участі перекладача у кримінальному процесі ще не втратила своєї актуальності. Незважаючи на те, що між республіками колишнього Радянського Союзу виникли кордони, а отже різномовна громадськість втратила можливість вільного пересування теренами колись великої держави, Україну заповняють злочинні елементи з інших держав, створюючи підґрунтя для розвитку транснаціональної організованої злочинності. Безумовно, під час розслідування вчинюваних злочинів не можна обійтися без таких учасників кримінального процесу, як перекладачі. Дотримання вимог закону стосовно діяльності перекладача у кримінальному процесі прямо пов'язане з об'єктивністю, повнотою та всебічністю в розслідуванні та судовому розгляді кримінальної справи, законністю й обґрунтованістю відповідних процесуальних рішень. Тому за порушення зазначених правил

передбачено процесуальні санкції. Зокрема, порушення права обвинуваченого користуватися рідною мовою чи мовою, якою він володіє, і допомогою перекладача вважають суттєвим порушенням вимог кримінального процесу, що спричиняє скасування вироку (постанови), а справа при цьому підлягає поверненню для проведення додаткового розслідування.

Особливої актуальності у правозастосовній діяльності досліджуване питання набуває в умовах зростання кількості злочинів, у підготовці та вчиненні яких задіяна сфера зовнішньоекономічних відносин, а також через небувалу для України хвилю нелегальної міграції, поширення організованих злочинних угруповань, сформованих на міжетнічному ґрунті, або тих, що мають транснаціональний характер тощо. У такій ситуації перед органами розслідування й судами не в окремих випадках як раніше, а вже досить часто постає нелегке завдання допиту громадян, які володіють незрозумілою для слідчого (судді) мовою. Також почастишали проблеми вивчення документів, складених іноземною мовою, перекладу матеріалів, що надійшли від іноземних правоохоронних органів у межах надання правової допомоги тощо. Стосовно цього слід сказати, що чинний КПК закріпив вимогу до слідчого забезпечити участь перекладача під час провадження слідчих дій, коли інші учасники не володіють мовою, якою провадиться судочинство. Це положення створює основу для забезпечення реальності існування процесуальних гарантій учасникам процесу з використання наданих їм законних прав [23]. На нашу думку, це не тільки сприяє забезпеченню виконання завдань кримінального процесу, які зазначено у ст. 2 чинного КПК України, але й формуванню підстав моральності правовідносин між учасниками кримінального процесу. Отже, постає питання визначення не тільки правових, але й моральних критеріїв залучення цих учасників до кримінального процесу. На думку авторів розробки «Участь перекладача в ході допиту членів злочинних угруповань», слідчий має обов'язково зважати

на перспективу залучення перекладача ще під час підготовки до допиту. Йдеться не лише про організаційний (виклик перекладача з повідомленням про місце й час допиту, забезпечення робочого місця у приміщенні, де відбуватиметься допит тощо) та процесуальний (роз'яснення перекладачеві мети, порядку провадження тієї чи іншої слідчої дії, вимог до фіксації отриманих результатів тощо) аспекти. Важливо враховувати також загальні тактичні положення допиту, що обумовлюють, так би мовити, тактичні особливості перекладу. Останні мають творчий характер і значною мірою не можуть бути врегульовані нормативним шляхом. Відомо, наприклад, що під час підготовки до допиту у випадках, коли його предмет містить питання, дослідження яких потребує спеціальних знань, слідчий має сам або за допомогою спеціаліста відповідного профілю ознайомитись зі спеціальною літературою з предмета допиту, зрозуміти сутність і послідовність тих або інших технологічних процесів, розрахунків, облікових операцій, значення спеціальних термінів тощо. З огляду на те, що в ході допиту перекладач відіграє роль «мовного посередника», на нашу думку, логічно зазначене правило поширити також на нього, не порушуючи, певна річ, вимог щодо збереження таємниці слідства (конспірації), самостійності та незалежності слідчого. Так само перекладачеві, як і слідчому, слід завчасно знати характер предмета допиту, хоча б у загальних рисах уявляти те, на яку тему відбуватиметься спілкування слідчого й допитуваного. Одна справа, коли до обговорення буде включено побутові теми, а отже використовуватиметься так звана побутова лексика, нею володіють усі перекладачі; зовсім інша річ, коли розмова стосуватиметься, скажімо, спеціальних медичних питань (фармакології, медичного інструменту тощо), фізико-хімічних процесів тощо. Цього разу для точного, правильного та швидкого перекладу, вільної орієнтації в тексті й контексті сказаного, розуміння професійних жаргонізмів від перекладача вимагатимуть наявності знань і вмінь використання спеціальної лексики, що потребує певного часу для необхідної підготовки.

На думку авторів розробки «Участь перекладача в ході допиту членів злочинних угруповань», ефективність діяльності перекладача обумовлена не тільки рівнем професійно значущих мовних знань, умінь та навичок, але й особливостями його емоційно-вольової сфери, зокрема, станом емоційно-вольової стійкості, під якою розуміють здатність людини здійснювати свідомий контроль за своїм психофізіологічним станом і регуляцією діяльності в умовах впливу стресогенних чинників. Під час усного перекладу такими емоціогенними чинниками для перекладача виступають, наприклад: брак практичного досвіду, напруженість офіційної обстановки, дефіцит часу, психологічний тиск та реакції поведінки на перекладене з боку допитуваного або слідчого, особливості мови допитуваного, розбіжність інформаційних полів, розуміння великої «ціни» помилки, страх не пригадати слово або неправильно його перекласти, виявити низькі професійні якості, погане самопочуття тощо. Ці чинники мають становити важливу складову психологічної підготовки майбутніх перекладачів і, безумовно, враховуватись слідчим під час організації допиту. Від перекладача вимагають перекладати повно й точно. З огляду на це слід указати на неприпустимість застосування у кримінальному процесі різних видів так званих адаптованих перекладів, тобто передавання не того, про що безпосередньо каже свідок, підозрюваний, обвинувачений або сам слідчий, а, по суті, лише висновків зі сказаного, зроблених перекладачем [24]. На нашу думку, вищевикладене саме стосується морально-етичних вимог, які повинні ставити до перекладача у кримінальному процесі. З точки зору Л. Костіної, ст. 128 КПК України 1960 р., на жаль, не містила моральних вимог до особи перекладача або особи, яку запрошують для роз'яснення слідству знаків німого або глухого. Ці вимоги частково закріплено в інших нормах закону й загалом об'єднано в такі дві групи: 1) обставини, що характеризують певний процесуальний або соціальний статус осіб – кандидатів у перекладачі, встановлення яких є юридичним фактом, що виключає можливість участі у

справі як перекладача (сурдоперекладача); 2) обставини, що стосуються професійної здібності кандидата виконувати процесуальні функції перекладача (його компетентності). Перші обставини утворюють підставу для прийняття процесуального рішення щодо відводу перекладача. Перелік зазначених обставин передбачено в ст. 79 КПК України. На думку Л. Костіної, специфічність професії перекладача не повною мірою дозволяє застосовувати до нього однакові із суддею критерії відводу від виконання повноважень. Безумовному відводу підлягає перекладач, якщо на цьому наполягає свідок, підозрюваний, обвинувачений чи інший учасник процесу через недостатнє мовне розуміння один одного. Ці чинники можуть знаходитися за процесуальними межами (наприклад, мати психолінгвістичне, етнорелігійне підґрунтя), але вони суттєво впливають на якість перекладу. Отже, така підстава для відводу є слушною та морально обґрунтованою. Привертає також увагу той факт, що поза колом осіб, які можуть бути перекладачами, необґрунтовано залишились особи, які є або були раніше (наприклад, це розлучені тощо) близькими родичами чи самі брали участь у справі як підозрювані або помічники слідчого. Далі Л. Костіна зазначає, що практичний інтерес становить також питання можливості виконання функцій перекладачів працівниками органу дізнання, прокуратури чи досудового слідства навіть за умови, що вони не брали участі у справі. На думку вченої, цього не можна допустити так само, як і в разі залучення понятих. Очевидно, ця заборона повинна поширюватись на виконання зазначеними особами також функцій перекладача. Об'єктивність кандидата у перекладачі повинна оцінюватись разом із його компетентністю.

Далі розглянемо процесуальний статус секретаря судового засідання. На жаль, чинний КПК України не містить норми, яка б чітко визначала правовий статус секретаря судового засідання, а отже й умови його допуску до кримінального процесу. У чинному КПК України чомусь не визначено критерії його допуску до участі в судовому засіданні (наприклад, складність

кримінальної справи, від провадження тощо) [14]. Аналогічним є стан справ і у проекті КПК України, розробленому Робочою групою Верховної Ради України Г.А. Васильєвим, В.Р. Мойсиком, О.М. Бандуркою тощо [25]. Навіть у чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів» не зазначено будь-яких вимог стосовно морально-етичних критеріїв добору секретаря судового засідання. Лише п. 5 ст. 149 цього Закону, який має виключно характер відсилання, зазначає, що правовий статус працівників апарату суду визначає Закон України «Про державну службу» [26]. Аналіз цього Закону виявляє лише одну норму, яка вказує на етику поведінки державного службовця, – ст. 5 зазначеного Закону. Але вона не містить будь-якого посилення на моральні основи діяльності державного службовця [27].

На нашу думку, секретар судового засідання – це учасник кримінального процесу, до процесуальних обов'язків якого входить ведення та засвідчення своїм підписом правильності протоколу судового засідання й розпорядчого засідання суду. Він виконує за дорученням судді також необхідні організаційні функції: повідомляє учасників процесу про час і місце розгляду справи; з'ясовує причини нез'явлення та інформує про це суд; виконує інші доручення головуєчого із забезпечення судового процесу (вручає копію вироку, дає можливість ознайомлення із протоколом судового засідання тощо).

Одним із критеріїв моральності участі секретаря судового засідання у розгляді матеріалів кримінального провадження в суді є вимога щодо його безсторонності, тобто секретар судового засідання повинен бути не зацікавленим у результатах справи. Як зазначено у ст. 79 КПК України, правила відводу секретаря повинні бути такими самими, як і для прокурора, слідчого. Але перш ніж допускати цього учасника до участі в розгляді матеріалів кримінального провадження, на нашу думку, необхідно враховувати також його морально-етичні та професійні якості (темперамент, політичні симпатії чи антипатії, етносоціологічні схильності, посидючість,

здатність до продуктивної фіксації великого обсягу інформації тощо). Це рівень сумлінності цього учасника кримінального провадження, рівень його особистої заінтересованості в результатах розгляду справи, грамотності, відповідальності тощо.

В анотації стосовно цього учасника кримінального провадження зазначено, що саме секретар судового засідання від імені суду здійснює судові виклики й повідомлення згідно з вимогами процесуального законодавства. Відповідно до результатів судових викликів і повідомлень та іншої інформації секретар перед попереднім судовим засіданням або судовим засіданням перевіряє наявність або з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано в суд, і в засіданні доповідає про це головному. За дорученням головного секретар може виконувати також інші функції суто адміністративно-розпорядчого характеру [28]. На нашу думку, хоча секретар судового засідання і здійснює лише фіксує діяльність, але й моральні фактори його участі все ж таки мають велике значення для правильного вирішення матеріалів кримінального провадження.

Чинним КПК у 2012 році було введено до кримінального процесу ще одного учасника – судового розпорядника, але, враховуючи, що цей учасник є суто публічним, тобто діє завжди у присутності суду та його учасників, вважаємо, що питання моральності його процесуальної діяльності знаходяться в межах моральності всього судового процесу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Правовий статус свідка, як гарантія додержання норм моральності під час кримінального провадження.
2. Моральні проблеми визначення правового статусу понять у кримінальному провадженні за чинним КПК України.
3. Заявник у кримінальному провадженні: морально-правовий аналіз.

4. Моральні основи залучення до кримінального провадження спеціаліста.

5. Моральні основи залучення до кримінального провадження експерта.

6. Моральні основи залучення до кримінального провадження перекладача.

7. Моральні основи залучення до кримінального провадження секретаря судового засідання та судового розпорядника.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У чому проявляється моральність правового статусу свідка закріпленого в чинному КПК України?

1. У тому, що свідок підпадає під програму захисту учасників кримінального процесу;

2. У тому, що свідок має право знати у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується;

3. У тому, що чинний КПК у ч.2 ст. 65 визначив коло осіб, яких не можна допитувати як свідків;

4. У тому, що свідок несе відповідальність.

2. У чому проявляється моральність залучення до кримінального провадження експерта?

1. У тому, що експертом у кримінальному провадженні може бути тільки особа, яка має право відповідно до закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи;

2. У тому, що не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого;

3. У тому, що експерта можна відвести від участі у кримінальному провадженні;

4. Будь яких ознак моральності залучення експерта до кримінального провадження не існує в загалі, його участь формально визначена КПК України.

3. У чому проявляється лібералізм правового статусу спеціаліста у стадії досудового розслідування?

1. В тому, що спеціаліст приймає участь у досудовому розслідуванні за своїм бажанням;

2. В тому, що спеціаліст може ставити запитання учасникам процесуальної дії;

3. В тому, що спеціаліст може знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь;

4. В тому, що в стадії досудового розслідування відповідальність експерта не визначена законом.

4. Чи визначені чинним КПК моральні критерії участі у кримінальному процесі секретаря судового засідання та судового розпорядника?

1. Ні не визначені ні яким чином;

2. Визначені у ст. 73 та 74 КПК;

3. Вони закладені у їх повноваженнях;

4. Визначені лише для судового розпорядника.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ №8

1. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. [4-е вид., доп. та перероб]. К. 2003. 1120 с.

2. Дарнопих Г. Ю. Криміналізація суспільства як загроза економічній безпеці держави. С.132. URL:dspace.nlu.edu.ua/.../Darnopix_131_133.pdf

3. Гриньків О.О. Фінансування програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу. Часопис Київського університету права. 2012. №2. С.282.

4. Дробиняк М.К. Промах кіллера. Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури. 1998. № 1. С. 62-71.
5. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>
6. Застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого. За матеріалами узагальнення судової практики // Вісник Верховного Суду України. 1999. № 1. С. 25-36.
7. Морре П. Права потерпевшого на захисту в германском уголовном судопроизводстве. Прокурорская и следственная практика. 1998. № 2. С. 184-193.
8. Зарубежная мозаика // Юридическая газета. 1991. № 4.
9. Борьба с насильственными преступлениями в США // Борьба с преступностью за рубежом. 1995. № 5. С. 20-25.
10. Шульга А.О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика; судова експертиза» К., 2003. 20 с.
11. Юренко Л.А. Окремі проблеми захисту потерпілого та судового розгляду справ про злочини, що вчинені організованими групами. Проблеми боротьби з організованими злочинами в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей): зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 квітня 1999 р. / ред. кол.: В.І. Борисов (головний редактор) [та ін.]. Харків: Право, 2000. 260 с.
12. Рекомендації Міжнародного науково-практичного семінару «Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні». Харків, 1999.
13. Гагаловська А.П. Проблема участі понятих у слідчих діях / А.П. Гагаловська. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=507.

14. Проект КПК України від 10 грудня 2007 р., підготовлений робочою групою Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права. URL: <http://www.aau.edu.ua/up/docs/kpk.final.html>.

15. Шарун В.В. Организационно-тактические особенности производства отдельных следственных действий с участием понятых: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Калининград. 2007. 23 с.

16. Булейко О.Л. Участь понятих у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Булейко Ольга Леонідівна. К., 2009. 176 с. URL: disser.com.ua/content/355245.html.

17. Експерт як учасник кримінального процесу. URL: revolution.allbest.ru/Государство/00016249_0.html.

18. Климчук М.П. Участь спеціаліста та експерта в розслідуванні злочинів про порушення правил безпеки дорожнього руху. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2008. № 2. URL: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/.../08kmpbdr.pdf.

19. Малютін І. Проблеми дослідчої перевірки злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. Прокуратура, людина, держава. 2004. № 6. С. 60-66.

20. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою, утвореною Розпорядженням Голови Верховної Ради України В.М. Литвина за № 25 від 15 січня 2003 року (внесений на розгляд Верховної Ради народними депутатами України Г.А. Васильєвим, В.Р. Мойсицом та ін.; зареєстрований 19 травня 2003 р. за № 3456-1).

21. Корнелюк О.В. Судебная экспертиза: правовые основы и практика применения. Следователь. 2004. № 5. С. 53-57.

22. Белоконь Э.Н. Проблемы, возникающие на стадии досудебного следствия, и пути их разрешения: взгляд практика. Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 21 листопада 2003 р. Донецьк: ДЮІ, 2004. С. 53-56.

23. Костіна Л. Участь перекладача у кримінальному судочинстві. URL: pravoznavec.com.ua/period/.../2/.../1075.

24. Участь перекладача в ході допиту членів злочинних угруповань. URL: <http://www.br.com.ua/referats/Pravo/30365.htm>.

25. Лобач В. Проект Кримінально-процесуального кодексу: критика та реалії. Юридична газета. 2003. № 6. 06 жовтня 2003 року. URL: yur-gazeta.com/ru/oarticle/176/

26. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2982-VI (2982-17) від 03.02.2011. URL: zakon.rada.gov.ua/2453-17.

27. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII. Остання редакція від 01.01.2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3723-12>.

28. Секретарь судебного заседания. URL: <http://yurist-help.com/?p=3828>.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

ТЕМА9. МОРАЛЬНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН

А.Ф. Коні зазначав, що правосуддя не може бути відсторонене від справедливості, а справедливість полягає аж ніяк не в одному правомірному застосуванні до злочинного діяння каральних постулатів закону, яке було доведене. Суддя усім своїм способом дій щодо людей, до діянь яких він

покликаний докласти свого розуму, праці та влади, повинен прагнути здійснення морального закону. Байдужість до живої людини, брата у Христі, товариша у загальному світовому існуванні, здатного на почуття страждання, нівелює і розум, і талант судового діяча, і зовнішню корисність його праці. Ось чому необхідно в ході вивчення кримінального процесу звертати увагу на те, як і в чому виражається в ньому об'єктивна моральність і повинна виявлятися моральність суб'єктивна. У такий спосіб можна з'ясувати, як належить вчинити, щоб кроки судового діяча на шляху до цілей правосуддя не суперечили моральному обов'язку людини [1].

Зважаючи на вищевикладені висловлювання видатного російського правника, водночас слід навести судження сучасного відомого правознавця О.С. Коблікова, який зазначає, що моральний зміст кримінальних процесуальних відносин обумовлений моральними основами кримінального процесу, що регулює всю кримінально-процесуальну діяльність. У перебігу цієї діяльності реалізуються також моральні вимоги, адресовані особам, які її здійснюють.

На думку О.С. Коблікова, у кримінальному процесі правові відносини існують у тісній єдності з моральними відносинами.

Процесуальні відносини, як і інші правовідносини, включають такі основні елементи: суб'єкт, об'єкт і правовий зв'язок між суб'єктами у формі прав та обов'язків.

О.С. Кобліков вважає, якщо аналізувати процесуальні відносини під кутом зору їх зв'язку та співвідношення з моральними, то головну увагу слід приділяти моральним відносинам типу «особистість – особистість», тому що під час кримінального провадження їм належить провідне місце. У даному випадку О.С. Кобліков наводить приклад процесуальних відносин слідчого і підозрюваного. Він вважає, що обидва суб'єкти цих правовідносин пов'язані процесуальними правами й обов'язками. У той же час слідчий має також моральні обов'язки, яким відповідають моральні права обвинуваченого.

Можна вважати, що більшість процесуальних відносин містить моральні відносини або супроводжується ними.

У якості прикладу О.С. Кобліков наводить моральні відносини між суддею, що одноособово розглядає і вирішує кримінальне провадження, і обвинуваченим. Суддя має право за результатами розгляду справи вирішувати долю обвинуваченого. Але це юридичне право реалізується в умовах, коли на суддю покладено моральні обов'язки стосовно обвинуваченого. Суддя, окрім того, що повинен розглянути матеріали кримінального провадження відповідно до вимог кримінального процесуального закону, ще зобов'язаний бачити в підсудному людину, не принижувати її гідність і не допускати подібних дій із боку осіб, які беруть участь у справі; суддя зобов'язаний дбати про захист прав та інтересів підсудного як громадянина; під час ухвалення рішення бути справедливим, однаково ставлячись до підсудних незалежно від їх соціальних, майнових та інших розбіжностей, визначати їх долю, керуючись законом та своєю совістю, моральним обов'язком. У свою чергу обвинувачений, зазначає О.С. Кобліков, має моральний обов'язок виявляти повагу до суду, поважати гідність потерпілого та інших осіб, які беруть участь у справі, дотримуватися в публічному процесі, у відносинах із суддею й учасниками процесу моральних норм. Водночас йому належить моральне право вимагати від судді справедливого правосуддя. Наприклад, невинний, чію справу розглядає суддя, має моральне право на виправдання, якими б зовні переконливими доказами не оперувало обвинувачення. Обвинувачений має моральне право вимагати справедливості у призначенні покарання, якщо він винний, що означає, зокрема, також гуманність, а в багатьох випадках – і милосердя. Підсудний має право сподіватися на захист його гідності як людини, на охорону його особистого життя, на повагу його права не свідчити проти себе та своїх близьких.

Далі вчений вважає, що моральні права й обов'язки учасників моральних відносин тісно пов'язані з їх процесуальним становищем, що регулюється законом, але правовідносини утворюють ніби зовнішню оболонку – юридичну форму, в якій функціонують моральні відносини.

Далі О.С. Кобліков слушно зауважує, що стан моральних відносин у процесі кримінального провадження залежить від стану моральності в суспільстві. На його думку, негативні тенденції у моральному розвитку суспільства суттєво відбиваються і на процесі кримінального провадження. В якості прикладу він вказує на той факт, що серед громадян значного поширення набуло уникнення надання показань на слідстві й у суді. Під впливом погроз, підкупу, у зв'язку з небажанням співпрацювати з органами держави надання свідомо неправдивих свідчень (переважно на користь злочинців) стало майже звичайним явищем. Засоби масової інформації повідомляють про хабарництво працівників правоохоронних органів, експертів, про неможливість організувати роботу судів через неявку народних засідателів у суди для виконання своїх обов'язків та про інші негативні процеси й факти. Автор до того ж зазначає, що криза моральності у суспільстві позначається на стані законності в державі, на вирішенні моральних проблем, що виникають під час здійснення правосуддя та правоохоронної діяльності загалом.

На думку вченого, види відносин на рівні моральності під час провадження у кримінальній справі розрізняються залежно від стадії процесу, в якій вони існують, і суб'єктів, що беруть у них участь.

О.С. Кобліков зазначає, що на початку досудового розслідування суб'єктами відносин на рівні моральності виступають заявник – як правило, постраждалий від злочину або інша особа, що повідомляє про злочин через правовий або моральний обов'язок, прокурор, слідчий, слідчий суддя, суддя. При вчиненні тяжкого злочину потерпілий та інша особа, яка вірогідно знає про злочин, має не тільки правовий, але й моральний обов'язок повідомляти

про нього органи влади. Посадові особи, що правомочні й зобов'язані починати досудове розслідування, несуть моральну відповідальність за ухилення від приховування злочинів, позбавлення потерпілого права на судовий захист. Водночас необґрунтований початок кримінального переслідування спричиняє обмеження прав і свобод громадян, може створити передумови для притягнення до відповідальності невинних. Процесуальні норми, що регулюють правові відносини у цій стадії процесу, чітко визначені законом та зобов'язують до відповідної поведінки як посадових осіб, так і громадян. Однак дефекти моральних якостей, іноді властиві певній частині цих людей, породжують відступи від закону й морального обов'язку.

На досудовому слідстві створюються й розвиваються моральні відносини між слідчим, який провадить розслідування, підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, а також потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, експертом, фахівцем, перекладачем, свідком та всіма іншими, з ким слідчий входить у процесуальні відносини. У моральних відносинах слідчий перебуває також із прокурором, судом.

Найбільш гострими ситуаціями, які здебільшого пов'язані з моральним вибором і в яких виявляється сутність особистості слідчого, є відносини, що виникають під час пред'явлення обвинувачення, застосування заходів процесуального примусу, ухвалення рішення про закінчення слідства (припинення справи або направлення її до суду).

Суддя, призначаючи судові засідання, також перебуває в моральних відносинах із учасниками процесу, прокурором, слідчим, хоча рішення він приймає за їх відсутності. Його процесуальні права реалізуються з огляду на моральні критерії. Наприклад, це право змінити обвинувачення у бік пом'якшення покарання, яке реалізується відповідно до морального обов'язку справедливо оцінювати дії, що ставлять за провину обвинуваченому, виявляти й виправляти помилки, допущені слідчим і прокурором.

У судовому розгляді, де в умовах безпосередності судді вступають у спілкування з усіма учасниками процесу, моральні відносини створюються як усередині колегії суддів або присяжних засідателів, так і між судьями та сторонами, між сторонами, між судьями й експертами, свідками та іншими особами, що беруть участь у справі.

Судді реалізують моральний обов'язок об'єктивно, неупереджено досліджувати справу, встановлювати в ній істину та справедливо її вирішувати. При цьому вони зважають на різне становище й різні побажання сторін, але керуються своєю совістю й законом, дбаючи про справедливість.

У суді присяжних присяжні входять у моральні відносини як між собою, так і з головуючим у справі суддею й зі сторонами.

Під час провадження в суді вищої інстанції обов'язок суддів перед учасниками процесу полягає в ретельній перевірці підстав та змісту вироку, виявленні несправедливості, а якщо вона була допущена – в її усуненні [2].

Аналізуючи думки О.С. Коблікова стосовно місця моральності у кримінальному провадженні, варто зробити певну ремарку стосовно моральних відносин в перебігу кримінального провадження. Видається, що кримінальне провадження як і будь яка галузь соціальних відносин не позбавлена моральності. Проявляється це перш за все у відносинах між учасниками кримінального провадження, адже норми чинного КПК України також побудовані на нормах моральності. Моральними можна вважати ті відносини, які сприяють досягненню справедливості під час кримінального провадження, або такі, що дають можливість учаснику кримінального провадження бути впевненим, що обставини його особистого життя не будуть розголошені слідчим, прокурором або суддею. До таких також можна віднести і ті норми, які унеможливають приниження гідності учасників кримінального провадження або не дозволяють завдати фізичної чи матеріальної шкоди під час провадження слідчих дій. Та й взагалі толерантне ставлення учасників кримінального провадження один до одного завжди

будуються на звичайній людяності, яка, безумовно, є атрибутом моральності. Навіть у завданнях кримінального провадження мітиться посилення на те, що кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, повинен бути притягнутим до відповідальності в міру своєї вини, бо це вимога справедливості, а справедливість відноситься до категорії моральності. Слід зазначити, що правові відносини, як і моральні відносини, побудовані на спілкуванні, що потребує від сторін дотримання певних правил (толерантності, витримки, уваги, взаємності). З початку, коли людство ще не знало права, відносини будувалися на засадах взаємоповаги та взаємності, багато відносин регулювалися нормами звичаїв та традицій, але вони всі були взаємними та мали на меті досягнення конкретного результату. Якщо провести аналогію між моральними відносинами та правовідносинами, то завжди можна знайти багато спільного. Наприклад, потерпілий має право заявляти цивільний позов для відшкодування матеріальної шкоди, і виникають ці правовідносини в разі вчинення відносно потерпілого кримінального правопорушення, унаслідок чого йому було завдано матеріальної шкоди. Але це всього-на-всього право особи, яким вона може скористатися, а може і не скористатися. Ось саме в праві обирати, тобто в праві диспозитивності, і міститься суто моральний аспект. А те, що це право задеклароване нормативно-правовим актом, ще не гарантує його обов'язкового виконання, бо це лише право. Виконання буде тільки тоді, коли особа потерпілого висловить бажання реалізувати таке право. Те ж саме стосується і права особи потерпілого звертатися до слідчого чи прокурора в порядку приватного обвинувачення. Право засноване на моральному рішенні потерпілого. І майже всі норми кримінального провадження, які надають право, забарвлені моральним змістом диспозитивності, тобто моральним правом робити вибір. Навіть якщо ч. 1 ст. 26 КПК України і зауважує на тому, що сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав тільки у межах та у спосіб, передбачений чинним КПК, але і в

такому разі це все одно буде правом вибору, а отже віднесеним до моральності. Те саме можна сказати і про кримінальне провадження на підставі угод. Сам інститут медіації і є тим моральним чинником, який дозволяє сторонам без втручання слідчого, прокурора чи суду приймати самостійно рішення стосовно закінчення кримінального провадження та примирення. У такому ракурсі можна стверджувати, що правовідносини на пряму залежать від моральних якостей учасників кримінального провадження. Так, моральні відносини можуть і співпадати з правовідносинами, коли учасники кримінального провадження бажають до кінця брати участь у кримінальному провадженні та отримати результат за законом. У цьому випадку моральність відносин буде характеризуватися такими моральними показниками, як порядність, чесність, справедливість, неупередженість тощо. Наприклад, це стосується тих учасників кримінального провадження, які ведуть його і за законом не мають права на диспозитивність, а завжди зобов'язані виконувати приписи закону. Наприклад, слідчий, прокурор, суддя. Якщо є склад кримінального правопорушення, то вони зобов'язані проводити слідчі дії, застосовувати засоби забезпечення кримінального провадження, підтримувати обвинувачення тощо. Моральність же тут буде проявлятися тільки в особистих якостях цих учасників як звичайних людей, проявлятися вона буде у прийнятих процесуальних рішеннях.

Особливу зацікавленість стосовно моральності участі в кримінальному провадженні викликає заявник. Саме цей учасник кримінального провадження є ініціатором початку кримінального провадження. Проте це учасник кримінального процесу, який не є потерпілим. Тобто ним може бути будь-хто, навіть особа, що не зацікавлена в результатах кримінального провадження, тому заявник належить до тих учасників, які сприяють кримінальному провадженню. Але саме від його рішення часто залежить, чи буде розпочате кримінальне провадження, чи

злочин залишиться латентним. Зрозуміло, що приховування злочинів (не заявляти про їх вчинення) – це вже є кримінальним правопорушенням, але багато пересічних громадян роблять заяву не через страх бути покараним за приховування злочину, а завдяки своїм позитивним моральним якостям. Тим паче це стосується заявників, що є відповідно до ч. 2 ст. 396 КК України членами сім'ї чи близькими родичами особи, яка вчинила злочин. Тут знову ж таки постає питання суто морального характеру. Наприклад, коли потенційний заявник виявляється особою високо моральною, то у всіх випадках вчинення кимось із його близьких родичів тяжкого або особливо тяжкого злочину, він все ж таки зробить заяву до правоохоронного органу про вчинений злочин. А якщо особа заявника боїться або інтереси близької людини ставить вище інтересів потерпілого і суспільства, то, звісно, не стане робити заяву, тим самим розділивши моральний тягар вчиненого злочину. А це вже суто моральний аспект.

Вищенаведені судження відомих учених, безумовно, свідчать про їхнє намагання розкрити перед суспільством основи моральності кримінальних процесуальних відносин. З огляду на це приходить усвідомлення того великого покликання кримінального процесу, яке має існувати в істинно людському суспільстві, в якому немає місця владолюбству, жадібності, зраді, гордошам, егоїзму, корупції, зарозумілості та удаваному святенництву. Розглядаючи питання моральних основ кримінальних процесуальних відносин, необхідно визначити певні пріоритетні інституції кримінальних процесуальних відносин, що сприяють моральності кримінального процесу. Отже, розглянемо моральні основи діяльності працівників поліції.

Так, В.І. Олефір зазначає, що раніше міліція сприймалася як інститут, здатний забезпечити справедливість і захистити пересічного громадянина. Звичайно, багато хто зараховував міліцію до каральних органів, убачаючи, що так вона більш ефективно бореться зі злочинністю. Однак зміни, які відбулися, позначилися на сприйнятті людьми дійсності. Характер

сприйняття населенням міліції як носія влади й норм закону відображає ставлення людей до державної влади, що вкрай важливо для створення нормальної взаємодії населення та влади. Крім того, це ставлення впливає на правосвідомість громадян. Саме тому, вважає В.І. Олефір, одним із першочергових напрямів кадрової політики МВС України було формування позитивного іміджу працівника органів внутрішніх справ, а також цілеспрямована робота щодо формування й підтримки позитивної громадської думки про місце й роль органів внутрішніх справ у життєдіяльності суспільства, зміцнення авторитету системи МВС України як одного з найважливіших соціальних інститутів держави з обслуговування населення у сфері забезпечення громадської безпеки. Важливим моральним і професійним обов'язком працівника органів внутрішніх справ є пильність, тобто постійне насторожене ставлення до того, з чим він стикається як на службі, так і в неробочій обстановці. Водночас пильність не повинна перетворюватися на підозрілість, недовіру до людей. Отже, норми моральності мають у роботі правозахисників (а працівник міліції – це теж правозахисник) величезне значення [3].

Одним із яскравих прикладів моральності кримінальних процесуальних відносин є інститут медіації. Експерти Ради Європи дали Україні рекомендації щодо впровадження процедури медіації (посередництва) у кримінальні справи. Рекомендації було оприлюднено в ході засідання круглого столу, яке відбулося в Міністерстві юстиції України. Зокрема, була представлена правова експертиза, здійснена експертом Ради Європи, доктором права, професором Аугсбурзького університету Й. Германном щодо проектів законів України «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах» та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо процедури медіації (посередництва)» [4].

Перші програми примирення жертви і правопорушника з'явилися наприкінці 70-х рр. у США та на початку 80-х рр. в Європі. Першою з європейських країн, яка ініціювала таку програму, стала Великобританія під впливом прикладу США та Канади.

На даний час програми примирення успішно діють в Норвегії, Фінляндії, Великобританії, Австрії, Німеччині, Франції та закріплені на рівні національного законодавства. Так, в одному із англійських регіонів на медіацію направляють щорічно 1500 справ. За результатами опитування 76% жертв та 92% правопорушників були задоволені медіацією [5]

У Польщі медіатори повинні зареєструватися в суді та мати відповідну кваліфікацію. Оплата праці медіаторів здійснюється з державного бюджету [6].

У Чехії відношення з медіації врегульовані законом № 202/2012 Сб. «Про медіацію та змінах до певних законів (закон про медіацію). Там державна організація «Служба медіації» підпорядкована міністерству юстиції. Ця Служба має свою виконавчу вертикаль, завдяки чому її послуги є доступними в усіх регіонах країни. Медіацією можуть займатися ті, хто мають спеціальну підготовку в галузі права чи соціальних наук та пройшли спеціальний тренінг [7].

У Франції послуги медіації надають громадські організації, а медіатори мають бути акредитовані прокурором, після чого можуть підписати контракт із міністерством юстиції Франції про надання послуг медіації. Останні є безкоштовними для учасників процесу та оплачуються з державного бюджету.

В Австрії послуги медіації надають департамент міністерства юстиції та Асоціація пробації і соціальної роботи. Асоціація є незалежною приватною організацією, яку субсидіює міністерство юстиції, має власну систему управління й контролю за якістю надання послуг. В Австрії медіатори повинні мати професійну кваліфікацію в галузі права, соціальної

роботи або психології та проходять обов'язкову підготовку з ведення програм медіації [8].

За статистичними даними, в Росії 30% спорів урегулюють через третейські суди, а 20% – за допомогою медіації. Ще не прийнято закон «Про медіацію», тому статус медіатора чітко не визначено, але встановлено, що медіаторами не можуть бути особи, які обіймають державні посади.

Як бачимо, європейський досвід орієнтовано на широке залучення громад до програми відновного правосуддя. Йдеться про передавання функції медіації недержавним організаціям, залучення медіаторів із місцевих громад, незалежність процесу медіації від офіційного правосуддя [9].

На сьогодні прагнення щодо застосування медіації у кримінальному провадженні України реалізоване завдяки угоди про примирення, це і є впровадження процедури медіації (посередництва), яка полягає у примиренні підозрюваного, обвинуваченого й відшкодуванні потерпілому завданої матеріальної та моральної шкоди.

Таким чином, на нашу думку, можна припустити, що медіація в кримінальному провадженні є досить дієвим інструментом реалізації моральних норм серед учасників кримінального процесу. З моральної точки зору медіація дозволяє людині реалізувати право на вибір. Обирати учасникові кримінального провадження приходить між бажанням покарати злочинця чи бути милосердним і обрати інші, не пов'язані з кримінальним покаранням засоби впливу на підозрюваного чи обвинуваченого. Якщо звернутися до розуміння справедливості, то саме медіація здатна сприяти справедливому впливу на злочинні дії підозрюваного. Адже суд хоча і вершить правосуддя у кримінальному провадженні, але зрозуміти тонкості моральних почуттів, страждань сторін, він у повній мірі не здатний. Визначитись у цьому напрямку ефективніше самим особам, які у зв'язку із кримінальним провадженням стали учасниками кримінального процесу.

Потерпілому інколи самому краще відомо, як учинити з підозрюваним чи обвинуваченим. У цьому і проявляється моральна сутність кожної людини. Таким чином, медіація – це один із засобів надання учасникам кримінального провадження права самостійно приймати рішення і обирати засоби правосуддя, що з моральної точки зору є досить дієвим засобом реалізації принципу диспозитивності у кримінальному процесі.

Одним із найвиразніших показників моральності кримінального процесу також є участь у правосудді народу. Конституція України встановила, що народ може реалізувати своє право на участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Із цього конституційного визначення випливає можливість законодавчого закріплення щонайменше чотирьох форм процесу як у кримінальних, так і цивільних справах – крім одноособової, ще трьох колегіальних. О.О. Рибачук справедливо зауважує, що на сьогодні в Україні реально існує й діє інститут народних засідателів. Щодо суду присяжних, то навколо цього інституту триває багато диспутів. Незважаючи на те, що інститут присяжних як один із механізмів здійснення правосуддя в Україні закріплено на конституційному рівні (ст. 124, ч. 1 ст. 127 та ч. 2 ст. 129 Конституції України), він набув свого відображення у процесуальному законі якось усічено [10]. Висловлювання правника, на нашу думку, є слухними, хоча ст. 31 КПК «Склад суду» і формально закріпила участь присяжних засідателів у кримінальному процесі, проте інститут присяжних в Україні ще досить нерозвинутий, адже ще не створено механізму його реалізації і діє він згідно з вищезазначеною нормою доволі усічено, в складі лише трьох осіб.

Зацікавленість представляє стан моральності під час виконання доручень слідчого та прокурора оперативними підрозділами. Адже хоча КПК України змінив поняття оперативно-розшукової діяльності на поняття негласних слідчих (розшукових) дій, проте методи добування інформації для

реалізації негласних слідчих (розшукових) дій залишились тими ж, що й були до прийняття у 2012 році нового КПК України.

Автори розвідки «Етичні проблеми оперативно-розшукової діяльності з виявлення доказів» зазначають, що декларування повної відповідності оперативно-розшукової діяльності засадам і нормам суспільної моралі було б спрощенням досить складної проблеми. Для моралі не прийнятні такі засоби досягнення мети, як насильство, неправда, обман, зрадництво тощо. Але добре відомо, що, здійснюючи оперативно-розшукові заходи, оперативний працівник так чи інакше застосовує метод примусу й навіть насильства (постановка особи на облік, затримання), дезінформує особу, яка розробляється, морально маскується або спонукає до цього іншу людину. У зв'язку з цим правомірно постають запитання: чи є таким засобам пояснення або виправдання з огляду на засади моральності, або вони повинні бути виключені як моральні? Чи не спотворює їх застосування сутність самої мети? Цього разу є наявним одне з основних положень, що визначає моральні основи оперативно-розшукової діяльності, а саме: співвідношення цілей, які поставлено перед оперативно-розшуковою діяльністю, і засобів, що застосовують для їх досягнення. Одне із фундаментальних положень наукової етики полягає в тому, що немає заздалегідь обумовлених «добрих» або «злих» правоохоронців, які виконують за дорученням слідчого чи прокурора певні оперативні дії задля провадження негласних слідчих(розшукових) дій, а є дії та засоби вимушені. Водночас вимоги звичайної моральності змушують працівників оперативних підрозділів діяти у кримінальному провадженні за принципом: «мета визначає, а не виправдовує засоби». Таким чином, будь-якому оперативному працівникові необхідно здійснювати обрання засобів з огляду на певні параметри, до яких можна зарахувати такі: засіб повинен бути адекватним умовам завдання, яке поставлено перед оперативним працівником; засіб повинен бути достатнім для досягнення поставленої мети; застосування обраних засобів має

уможливити ефективне вирішення завдання, поставленого перед оперативним працівником, без залучення до цього інших засобів; засіб, обраний для вирішення поставленого завдання, не повинен спотворювати моральний характер мети, більш високої порівняно з тією, яка відповідає вирішуваному завданню. Таким чином, з моральної точки зору, здійснення оперативно-розшукової діяльності слід вважати моральним компромісом, на який суспільство має йти для досягнення шляхетних цілей, але який, проте, передбачає, що кожного разу засоби повинні бути адекватними меті. Стосовно самої оперативно-розшукової діяльності необхідно зазначити, що компроміс – це, мабуть, найбільш тонкий і складний акт морального вибору, де існує великий ризик знищення морального характеру мети у процесі її досягнення. Особливо контрастно цей ризик виявляється, якщо проаналізувати домінуючі мотиви у мотиваційній сфері, через які громадяни конфіденційно сприяють підрозділам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Цілком очевидно, що більшість цих осіб є соціально неблагополучними, часто мають певні відхилення від норм поведінки, злочинне минуле, тісно пов'язані зі злочинцями, їх оточенням тощо. Виходячи із цього, оперативним працівникам нерідко доводиться знаходити компроміс між домінуючими в їхній свідомості пріоритетами нетерпимості в боротьбі зі злочинністю й використанням допомоги, що надходить від осіб – представників криміногенного середовища. Морально-оцінний фактор істотно позначається на зниженні ефекту діяльності через формальну несумісність ідеалів боротьби зі злочинністю й фактичним співробітництвом з особами, що є представниками криміногенного середовища. Не менш гостро в розглянутій сфері позначена проблема моральної доцільності, що якнайтісніше пов'язана із процесами трансформації суспільної моралі в ході використання оперативними апаратами конфіденційного сприяння громадян. Беручи до уваги, що само по собі використання конфіденційного сприяння громадян не можна вважати сукупністю моральних компромісів, вирішення

проблеми моральної доцільності багато в чому визначається ступенем розроблення інституту гострої моральної потреби. Розглядаючи питання щодо критеріїв нижньої межі моральної допустимості в оперативно-розшуковій діяльності, необхідно враховувати, що із практичної точки зору їх вияв нерідко деформується, наприклад, завдяки утворенню корпоративної моралі, яка замкнута на власних інтересах професійної групи оперативних працівників. Найчастіше корпоративні інтереси певної професійної групи не відповідають, а суперечать інтересам суспільства, групи людей або окремої людини. Нейтралізація цього явища повною мірою залежить від інтенсивності та змісту виховного впливу, спрямованого не тільки на формування світоглядних позицій, але й на розроблення певних правил поведінки в ході вирішення службових завдань, які мають яскраво виражений моральний підтекст. Характеристика моральних основ оперативно-розшукової діяльності була б неповною без згадки про те, що певна специфіка оперативної роботи накладає особливий морально-психологічний відбиток на характер спілкування працівників оперативних апаратів між собою. Зазначена специфіка полягає в необхідності дотримуватися низки правил (звичаїв), які в діяльності інших служб можуть спричинити неприйняття й навіть конфлікти. Наприклад, не слід виявляти інтерес до дій, що здійснюють колеги, документів, які вони складають, до досліджуваних ними фактів, а також до осіб, з якими вони контактують. Без необхідності не варто ділитися з колегами своїми думками щодо місця, часу й цілей проведення оперативно-розшукового заходу, його виконавців тощо. Усі ці відомості повинні бути закритими для колег, навіть за умови добрих особистих відносин із ними, інакше ваша поінформованість при певних ситуаціях може поставити їх у незручне становище (наприклад, у разі виявлення витoku інформації про оперативно-розшукові заходи, які готуються). Кожен працівник, якого залучають до проведення оперативно-розшукових заходів, повинен бути обізнаний лише з тією частиною певного

оперативного заходу, яка необхідна для успішного здійснення цього оперативно-розшукового заходу загалом.

Такими є найбільш загальні положення, що характеризують моральні основи оперативно-розшукової діяльності [11]. До речі, з введенням у дію у 2012 році чинного КПК проблеми моральності оперативно-розшукової діяльності перейшли і в низку проблем досудового розслідування. Адже глава 21 КПК впровадила до кримінального процесу повністю нові процесуальні відносини завдяки появі серед низки слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій. Так, всі ті правила додержання моральності кримінальних процесуальних відносин в ході проведення оперативно-розшукових заходів повинні враховуватись слідчими і прокурорами під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій.

Досить цікавою з моральної точки зору є така слідча (розшукова) дія, як огляд тіла живої людини (освідування), адже за своєю сутністю ця слідча дія неабияк демонструє рівень моральних засад кримінальних процесуальних відносин між учасниками процесу, хоча, на перший погляд, вона всього-на-всього являє собою слідчу дію, пов'язану з оглядом тіла живої людини. Однак детальніший аналіз правової норми, яка передбачає провадження цієї слідчої дії, дозволяє виявити низку проблемних питань не тільки процесуального, але й морально-етичного характеру. Зокрема, у ст. 241 КПК України передбачається не тільки огляд рук, ніг чи інших доступних для постійного публічного огляду частин тіла людини, а і тих, які зветься інтимними частинами, які людина повсякденно приховує від оточуючих, і ознайомитись із зовнішнім виглядом яких можна тільки або лікарю, або в процесі кримінального провадження за постановою прокурора особою тієї ж статі. Зокрема, в ході проведення освідування можуть бути виявлені: тілесні ушкодження, особливі прикмети, плями крові, слини та інших виділень людського організму, залишки пально-мастильних матеріалів, спеціальних барвників, наркотичних або отруйних речовин, волосся, текстильні волокна,

залишки ґрунту тощо. Утім нас цікавить освідування не стільки як засіб отримання доказів, скільки як проблема дотримання процесуальної форми отримання цих доказів. Звернути увагу на таку слідчу дію, як освідування нас спонукали певні невизначеності, що вже тривалий час наявні у кримінальному процесуальному законодавстві України – змісті ст. 193 КПК України 1960 р., а тепер і у ч. 3 ст. 241 чинного КПК, але досі не набули будь-якого вирішення. У ч. 3 ст. 241 КПК України не вирішено питання стосовно проведення примусового освідування, оскільки згідно з ч. 3 ст. 28 Конституції України жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям, а ч. 1 ст. 55 Конституції декларує, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Тобто із зазначених норм випливає, що без згоди учасників процесу, що підлягають освідуванню, цю слідчу дію провадити не можна. Одне визначено правильно - це те, що тепер, згідно з чинним КПК, за результатами освідування складається протокол, а не як раніше акт чи довідка. До речі, цим недоліком переймалися багато вчених- процесуалістів [12],[13]. До того ж цю проблему неодноразово підіймали і в правовому полі інших держав. На підтвердження висловленого слід навести точку зору Ю.Г. Торбіна, який вважає, що КПК України, на відміну від КПК інших держав-учасниць СНД, процесуально закріплював такий вид освідування, проведення якого суперечило закону. Зі слів правника, відповідно до КПК України освідування за вказівкою слідчого проводив судово-медичний експерт або лікар. При цьому результати освідування оформлювалися різними документами (акт судово-медичного освідування, довідка). Далі Ю.Г. Торбін зазначає, що помилкове уявлення про процесуальну сутність освідування, яке проводить лікар за дорученням слідчого, спричиняє на практиці те, що призначення та проведення судово-медичної експертизи живих осіб підмінюється судово-медичним освідуванням, у процесі якого, по суті, вирішують завдання експертного дослідження, але результати якого оформлюють не висновком експерта, а

актом судово-медичного освідування. Таким чином, проведення судово-медичного освідування за дорученням слідчого з подальшим складанням акта є не процесуальною дією й не експертизою, призначення та проведення якої можливе лише на підставі постанови слідчого [14]. З огляду на це, новий КПК кардинально змінив порядок освідування, чим значно покращив моральний клімат кримінально-процесуальних відносин [15].

Утім водночас незрозумілою залишається диспозиція ч. 2 ст. 241 КПК України «Під час освідування особи іншої статі слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати цю особу і коли його проводить лікар», яка безумовно суперечить положенню ч. 1 цієї самої статті «Освідування провадить слідчий, прокурор. За необхідності слідчий залучає до участі у провадженні освідування лікаря або іншого спеціаліста». Тобто згідно з ст. 241 КПК освідування має проводити лише слідчий, а якщо виникає необхідність – слідчий запрошує спеціаліста, але не для того, щоб він провадив слідчу дію, а щоб допомагав слідчому (брав участь у провадженні слідчої дії). А у випадку з оголенням освідуваної особи іншої статі останній відповідно до ч. 2 ст. 241 КПК України чомусь перекладає обов'язок провадити цю слідчу дію на лікаря. Брати участь у провадженні слідчої дії та провадити її – це різні справи. Проте ці прогалини в нормах ч. 3 ст. 241 КПК чомусь не усунено. Зважаючи на це, слід запропонувати внести такі зміни до чинного КПК України: «щоб у разі виникнення необхідності освідування оголеної особи слідчим іншої статі, участь у провадженні цієї слідчої дії передавалася, за дорученням начальника слідчого підрозділу, іншому слідчому тієї самої статі, що й освідувана особа, а якщо потрібний при цьому спеціаліст, то ним повинен бути лікар. Наприклад, в КПК РФ спеціалісту надано право добувати докази, тому лікар, за КПК РФ, може сам провести освідування за постановою слідчого [16], [17].

Розглянуте вище розкриває моральну сторону освідчування та вказує на те, що навіть у таких випадках кримінального провадження моральність виступає важливим фактором додержання основних конституційних прав людини та засад кримінального провадження і забезпечує провадження слідчих (розшукових) дій в Україні в русі вимог міжнародних стандартів кримінальної процесуальної діяльності.

Однак важливими є не тільки процес реформування, але і його ефективність, наявність таких результатів, які були б здатні забезпечити прийняття нових справедливих, тобто правових, а не доцільних законів. Правові закони повинні бути нормативним підґрунтям законності. Законність є не самоціллю, не виконанням заради виконання, її призначення – дотримання законів заради торжества свободи та справедливості. Законність – явище прогресивне, покликане сприяти суспільному прогресу. Механізмами реалізації законності є як судова система, так і система кримінального процесу України. Так зовсім недавно у низці стадій кримінального процесу була присутня така стадія, як попередній розгляд справи суддею, яка, на нашу думку, була досить інквізиційною, адже не сприяла засадам змагальності. А після надходження від прокурора кримінальної справи з обвинувальним висновком до суду в порядку ст. 233 КПК України 1960 р. починалася третя стадія кримінального процесу – попередній розгляд справи суддею (відповідно до закону, який утратив чинність, – віддання обвинуваченого до суду). Суддя одноособово чи суд у справі, що надійшла від прокурора з обвинувальним висновком, з'ясовував щодо кожного обвинуваченого такі питання: 1) чи підсудна справа суду, на розгляд якого вона надійшла; 2) чи немає підстав для закриття справи або її зупинення; 3) чи складено обвинувальний акт відповідно до вимог КПК України; 4) чи немає підстав для зміни, скасування або обрання запобіжного заходу; 5) чи не було допущено під час порушення справи, провадження дізнання або досудового слідства таких порушень вимог КПК, без усунення

яких справа не може бути призначена до судового розгляду. Питання, що з'ясовував суддя під час попереднього розгляду справи, були пов'язані з перевіркою матеріалів кримінальної справи, в якій провадилось досудове слідство. Загалом, зміст пунктів 1-5 ч. 1 ст. 237 КПК України 1960 р. будь-яких зауважень із позицій справедливості та моральності не викликав, адже в них була закладена стандартна процедура підготовчої частини судового розгляду. Водночас виникала конкретна невизначеність із ч. 2 та ч. 3 цієї статті, а саме щодо обов'язку судді з'ясовувати питання стосовно підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, а також питання про те, чи немає підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею Кримінального кодексу, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено. У цьому чітко окреслювалася ознака активності суду під час розгляду кримінальної справи, до того ж активності з обвинувальним ухилом (інквізиційна форма кримінального процесу). Надмірна активність суду проявлялася в тому, що суд намагався активно шукати істину [18, с. 42]. Що безумовно суперечило вимогам ст. 6/1 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [19, с. 120]. Насьогодні розділ 4 чинного КПК «Судове провадження у першій інстанції» відповідає вимогам змагальності, адже у своєму змісті вже не містить будь-якої активності суду, і тим самим є наближеним не тільки до міжнародних стандартів кримінального провадження, а й до загальноприйнятих моральних норм суспільства. Адже моральні норми, які за своїм змістом співпадають з правовими, лежать в їх основі. Тому кожна кримінально-процесуальна норма за своєю суттю є морально-правовою [20].

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Моральні аспекти кримінально-процесуальних відносин між суддею та учасниками, які мають, або відстоюють у кримінальному провадженні власні інтереси.

2. Моральні аспекти кримінально-процесуальних відносин між заявником та слідчим і прокурором.

3. Моральні аспекти кримінально-процесуальних відносин в ході реалізації обов'язків співробітниками оперативних підрозділів.

4. Моральні аспекти спілкування учасників кримінального провадження під час проведення окремих слідчих дій.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Моральність відносин слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження проявляється:

1. У строгому слідуванні вимогам кримінального процесуального закону;

2. У прояві принциповості;

3. У прояві великодушності;

4. В організації досудового розслідування на підставі засад кримінального провадження та керуючись почуттям справедливості, неупередженості і поважання людської гідності.

2. Моральні основи медіації в кримінальному провадженні.

1. Проявляються у можливості забезпечити справедливість у вирішенні кримінально-правового конфлікту без використання репресивних функцій держави;

2. Проявляються у можливості укласти угоду між сторонами кримінально-правового конфлікту на взаємовигідних умовах щодо його вирішення;

3. Характеризуються можливістю реалізації волі на примирення з боку підозрюваного або обвинуваченого;

4. Характеризуються тим, що угода про визнання винуватості може бути укладена у тому числі і за ініціативою прокурора.

3. Що собою представляє моральність кримінально-процесуальних відносин?

1. Це обов'язкова форма спілкування між учасниками кримінального процесу;
2. Це філософська категорія, яку використовують лише в етично-виховних цілях;
3. Це форма специфічної суспільної моральності, яка забезпечена силою закону або піднесена до закону.
4. Це перш за все одна з головних засад кримінального провадження.

4. В чому проявляється моральність такої слідчої дії як освідчування?

1. В тому, що воно проводиться тільки на підставі постанови прокурора;
2. В тому, що воно проводиться за згодою особи, яку слід освідчувати;
3. В тому, що при освідчуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи;
4. В тому, що при освідчуванні складається протокол згідно з вимогами кримінального процесуального законодавства.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ №9

1. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. Общие черты судебной этики / А.Ф. Кони. URL: vivovoco.rsl.ru/.../BIO/KONI/AFKONI_E.HTM.
2. Кобликов А.С. Юридическая этика. Правовые и нравственные отношения в уголовном процессе. URL: society.polbu.ru/koblikov_legalethics/ch19_i.html.
3. Олефір В.І. Формування позитивного іміджу співробітника ОВС. URL: naiau.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2003_2...

4. Картина Дня. URL: kartina-ua.info>print_form.phtml?...id...print...article
5. Замніус В., Ковриженко Д., Землянська В. Передумови впровадження процедури медіації в Україні // "Часопис ПАРЛАМЕНТ" – №3/2004. URL: http://www.lawyer.org.ua/?d=498&i=5&w=r
6. Землянська В., Вивчення досвіду Польщі у сфері медіації. URL:http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1429/%C7
7. Информация о защите прав экспортеров в ЧР, урегулирование и разрешение коммерческих споров, порядок рассмотрения споров экономического характера (внесудебный и судебный), выдержки из нормативных процессуально-правовых документов ЧР. URL: http://www.ved.gov.ru/exportcountries/cz/cz_market/cz_rus_protect/
8. Шкіря Г.Ю. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів //Правове регулювання економіки. 2012. № 11–12. С. 271. URL: ir.kneu.edu.ua:8080>bitstream/2010/2327/1/...
9. Медіація в Україні: Практика застосування світових тенденцій. URL: http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&newsid=121724&show=news
- 10 . Рибачук О.О. Реалізація конституційного права народу на участь у здійсненні правосуддя. Вісник Академії адвокатури України. 2006. Вип. 7. URL:www.yurlex.com.ua/en/publications/realizacija_konstituciinogo_prava_narodu_n.
11. Нравственные аспекты обеспечения процесса доказывания. URL: www.bestreferat.ru/referat-85251.html.
12. Загальна характеристика документів як доказів. URL:www.pravo.vuzlib.net/book_z1754_page_80.html.
13. Консультаційний коментар до ст.193 КПК України. URL: apelyacia.org.ua/node/7675.

14. Торбин Ю.Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования. URL: www.kpress.ru/bh/2002/4/torbin/torbin.asp.

15. Шаповалова Л.І., Шульга А.О. Проблеми попередньої перевірки заяв та повідомлень про злочини. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наукових праць. Донецьк: Друкарня ДЮІ ЛДУВС, 2006. № 3. С. 198-203.

16. Корнелюк О.В. Судебная экспертиза: правовые основы и практика применения. Следователь. – 2004. – № 5. – С. 53-58.

17. Белоконь Э.Н. Проблемы, возникающие на стадии досудебного следствия, и пути их разрешения: взгляд практика. Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 21 листопада 2003 р. Донецьк: ДЮІ, 2004. С. 37-43.

18. Шульга А.О. Змагальність та її перспективи в кримінальному процесі України. Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. [«Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні»], (Донецьк, 21 листопада 2003 р.). Донецьк: ДЮІ, 2004. 248 с.

19. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Маркуш Марія Андріївна. Харків. 2006. 210 с.

20. Моральні основи кримінального процесуального права. URL: http://adhdportal.com/book_1474_chapter_10_7._Moralni_osnovi_krimialno-proesualno_dijalnosti.html

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

Список використаних джерел

1. Александров А.С. та ін. Назначение уголовного судопроизводства и наказания. URL: <http://kalinovsky-k.narod.ru/>
2. Аширова Л.М. Проблемы реализации принципа справедливости в уголовном процессе : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Аширова Луиза Мунавировна. – М.: РГБ, 2007. – 261 с.
3. Бачинін В.А. та ін. Філософія права: підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів]. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 472 с.
4. Белоконь Э.Н. Проблемы, возникающие на стадии досудебного следствия, и пути их разрешения: взгляд практика. Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 21 листопада 2003 р. Донецьк: ДЮІ, 2004. С. 53-56.
5. Билль о правах. URL: <http://referats.urist-center.ru/.../content-466.html>.
6. Бондаренко В. Процесуальні строки в кримінальному провадженні. URL: <http://www.okhtyrka.net/content/view/5488/200/>
7. Борьба с насильственными преступлениями в США // Борьба с преступностью за рубежом. 1995. № 5. С. 20-25.
8. Борьба с организованной преступностью в Австрии // Борьба с преступностью за рубежом. 1999. № 7. С. 16-23.
9. Булейко О.Л. Участь понятих у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Булейко Ольга Леонідівна. К., 2009. 176 с. URL: disser.com.ua/content/355245.html.
10. Вапнярчук В.В. Зразки кримінально-процесуальних документів: досудове провадження / [за наук. ред. проф. Ю.М. Грошового]. 3-є вид., доп. та перероб. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008. 560 с.
11. Войтенко Ю.А. Решение ЕСПЧ – исполнение в Украине. URL: http://3222.ua/ru/article/rshennya_spl_-_vikonannya_v_ukran.htm

12. Гагаловська А.П. Проблема участі понять у слідчих діях / А.П. Гагаловська. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=507.
13. Гегель Г. Работы разных лет: в 2 т. / [под общ. ред. А.В. Гулыги]. М.: Мысль, 1971. Т. 2. 630 с.
14. Гетьман А. Науково-практичний коментар нового Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 № 4651-VI., 2012 - перейти к содержанию учебника. URL: <http://textbooks.global/ugolovno-protsessualnoe-uchebnik/stattya-bezposerednist-doslidjennya-pokazan-50313.html>
15. Гетьман-П'ятковська І.А. Критерій моральності як імперативна вимога для обрання на посаду судді. Освіта регіону, політологія, психологія комунікації (Український науковий журнал). 2011. № 5. URL: www.social-science.com.ua/index.php?id...
16. Гізатова С.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі та роль адвоката-захисника в його реалізації. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наукових праць. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС. 2009. № 3. С. 139-143.
17. Гончаренко В.Г. Засади верховенства права та Законності кримінального провадження в плані Здійснення Захисту / В.Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України – №3. – 2013. – С.4-5. URL: [засади верховенства права та законності кримінального ... www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...)
18. Гребеньков Г.В. Очерки по философии права: монография. Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2009. – 216 с.
19. Гриньків О.О. Фінансування програм захисту свідків та інших учасників кримінального процесу. Часопис Київського університету права. 2012. №2. С.282.
20. Громов Н.А. Уголовный процесс России: учебное пособие М.: Юристъ, 1998. – 552 с.

21. Гузела М. Проблеми відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінальному судочинстві: реальність та перспективи. URL: guzela69@yahoo.com 02.06.2004, 12:12.

22. Гуманізм – Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org Гуманізм

23. Давлетов А. Проблема состязательности решена в УПК РФ неудачно. Российская юстиция. 2003. № 8. С. 52-58.

24. Дарнопих Г. Ю. Криміналізація суспільства як загроза економічній безпеці держави. С.132. URL: dspace.nlu.edu.ua/.../Darnopix_131_133.pdf

25. Денісова В.Г. Етичні норми в діяльності судді, прокурора, слідчого. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014, С.97-100. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7309/1/%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%9D%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%98%20%D0%92%20%D0%94%D0%86%D0%AF%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86%20%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%94%D0%86.pdf>

26. Деркач Н. Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень /Слово національної школи суддів України. №3. 2013. С.54-55. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis...

27. Діуліна В.В. Соціально-педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутнього керівника у сфері управлінської діяльності: дис. канд. юрид. наук: 13.00.05/ Діуліна Віра В'ячеславівна. Харків. 2003. – 187 с.

28. Добро – Вікіпедіяuk. URL: wikipedia.org Добро

29. Досудове утримання під вартою та використання застави: матеріали міжнародного семінару. – Донецьк, 1999.

30. Дробиняк М.К. Промах кіллера. Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури. 1998. № 1. С. 62-71.

31. Духовність. Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org Духовність

32. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод: Принята 4 ноября 1950 года // Права человека: сборник универсальных и региональных международных документов / [сост. Л.Н. Шестаков]. – М. 1990. С. 85-117.

33. Експерт як учасник кримінального процесу. URL: revolution.allbest.ru/Государство/00016249_0.html.

34. Етика в кримінальному судочинстві. URL: www.referatcentral.org.ua/jurisprudence_load.php?

35. Етика. URL: uk.wikipedia.org Етика Вікіпедія

36. Європейська конвенція з прав людини. К.: Фенікс, 2004. 40 с.

37. Європейський суд з прав людини – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/.../Європейський_суд_...

38. Європейські інструкції з питань етики та поведінки прокурорів, запропоновані конференцією Генеральних прокурорів Європи, яка відбулася в Страсбурзі 24-26 січня 2005 року. URL: [// www.uap.org.ua](http://www.uap.org.ua)

39. Журавський В. Антикорупційне законодавство як тест на серйозність прагнення України до європейських цінностей. Урядовий кур'єр. 2011. № 51. 22 березня 2011 р.

40. Загальна характеристика документів як доказів. URL: www.pravo.vuzlib.net/book_z1754_page_80.html.

41. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

42. Замніус В., Ковриженко Д., Землянська В. Передумови впровадження процедури медіації в Україні // "Часопис ПАРЛАМЕНТ" – №3/2004. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?d=498&i=5&w=r>

43. Зарубежная мозаика // Юридическая газета. 1991. № 4.

44. Засади судочинства та судова система. URL: <http://revolution.allbest.ru/law/>

45. Застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого. За матеріалами узагальнення судової практики // Вісник Верховного Суду України. 1999. № 1. С. 25-36.

46. Землянська В., Вивчення досвіду Польщі у сфері медіації. URL:<http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1429/%C7>

47. Зло – Вікіпедіяук. URL: wikipedia.orgЗло

48. Информация о защите прав экспортеров в ЧР, урегулирование и разрешение коммерческих споров, порядок рассмотрения споров экономического характера (внесудебный и судебный), выдержки из нормативных процессуально-правовых документов ЧР. URL: http://www.ved.gov.ru/exportcountries/cz/cz_market/cz_rus_protect/

49. Картина _____ Дня. URL: kartina-ua.infoprint_form.phtml?...id...print...article

50. Кіпіані В. Влада Тьми і Темників. Хрестоматія з політичної цензури в Україні: 2001-2004. Харків, 2005. 308 с.

51. Климчук М.П. Участь спеціаліста та експерта в розслідуванні злочинів про порушення правил безпеки дорожнього руху. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2008. № 2. URL: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/.../08kmpbdr.pdf.

52. Кобликов А.С. Юридическая этика. Правовые и нравственные отношения в уголовном процессе. URL: society.polbu.ru/koblikov_legalethics/ch19_i.html.

53. Кобрін А. Є. Свобода особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі. URL: ak.vzarabotke.com/?p=330

54. Коваль О.А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Коваль Олексій Анатолійович. К., 2005. 198 с.

55. Кодекс професійної етики судді. URL: <http://koa.court.gov.ua/sud1090/link/code>

56. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів. Затверджений всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 року. URL: http://cct.com.ua/2017/27.04.2017_3p.htm

57. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе. Общие черты судебной этики / А.Ф. Кони. URL: vivovoco.rsl.ru/.../BIO/KONI/AFKONI_E.HTM.

58. Константин О.В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні. URL: www.scourt.gov.ua/.../EA724CB626C9EAB1C225762B0049C468.

59. Конституція України (Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI). URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html.

60. Консультативний коментар до ст. 193 КПК України. URL: apelyacia.org.ua/node/7675.

61. Корнелюк О.В. Судебная экспертиза: правовые основы и практика применения. Следователь. 2004. № 5. С. 53-57.

62. Костіна Л. Участь перекладача у кримінальному судочинстві. URL: pravoznaves.com.ua/period/.../2/.../1075.

63. Крестовська М.Н. Теорія держави і права (2.5. Основні теорії походження права) / М.Н. Крестовська. URL: studies.in.ua/...prava/1509...pohodzhennya-prava.html

64. Крижанівський В.В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Крижанівський Віктор В'ячеславович. К., 2007. 177 с. URL: – lib.ua-ru.net/diss/cont/244046.html.

65. Крикунов О.В. Позиція цивільного позову потерпілого про компенсацію моральної шкоди у системі кримінально-процесуальних засобів право поновлення. URL:www.lawyer.org.ua/?d=355&i...r.

66. Кримінальний процес України. Загальна частина .Моральні засади кримінального процесу. URL:
http://pidruchniki.com/1529052759206/pravo/moralni_zasadi_kriminalnogo_protsesu

67. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. URL:
<http://pidruchniki.com/1008062249195/pravo/publichnist>

68. Кушнірук Б. Шляхи подолання корумпованості «корпорації правосуддя». URL: [blogs.pravda.com.ua/Борис Кушнірук/47448da3dd003](http://blogs.pravda.com.ua/Борис_Кушнірук/47448da3dd003).

69. Лекція № 2. Принципи кримінального процесу. URL:
apelyacia.org.ua/node/1668.

70. Лисак В. Судочинство: гласність чи права людини. Віче. URL:
scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/...

71. Лобач В. Проект Кримінально-процесуального кодексу: критика та реалії. Юридична газета. 2003. № 6. 06 жовтня 2003 року. URL: yur-gazeta.com/ru/oarticle/176/

72. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. К.: К.І.С. 2010. 576 с.

73. Малахов В. Етика. К.: Либідь, 1996. – С.96

74. Малютін І. Проблеми дослідчої перевірки злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. Прокуратура, людина, держава. 2004. № 6. С. 60-66.

75. Малярчук Т.В. Понятійний апарат кримінально-процесуального права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К., 2011. 17 с.

76. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Маркуш Марія Андріївна. Харків. 2006. 210 с.

77. Марочкін І.Є. та ін. Прокурорський нагляд в Україні. Вимоги, що пред'являються до кадрів органів прокуратури. URL: textbooks.net.ua/content/view/4505/39/ -.

78. Мартышкин В.Н. та ін. Правовые и нравственные критерии судебного усмотрения. Право и безопасность. 2009. № 3(32). Октябрь 2009. URL: www.dpr.ru/pravo/pravo_28_6.htm.

79. Медіація в Україні: Практика застосування світових тенденцій. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&newsid=121724&show=news>

80. Мельник О.В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України :автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К. 2006. – 20 с.

81. Мораль. Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org»Мораль

82. Мораль. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C>

83. Моральні засади кримінального процесу - Кримінальний. URL: pidruchniki.com»...pravo...kriminalnogo_protsesu

84. Моральні основи кримінального процесуального права. URL: http://adhdportal.com/book_1474_chapter_10_7._Moralni_osnovi_krimialno-proesualno_dijalnosti.html

85. Моральність. Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org»Моральність

86. Морре П. Права потерпевшего на защиту в германском уголовном судопроизводстве. Прокурорская и следственная практика. 1998. № 2. С. 184-193.

87. Назаров В.В. Засада неутручання у приватне життя як засіб для захисту особи у кримінальному провадженні /Юридичний вісник №3, 2012, С.115,117-118. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.

88. Норми моралі, як регулятор суспільної поведінки. URL: <http://svitohlyad.com.ua/novyny-i-suspilstvo/normy-morali-yak-rehulyator-suspilnoji-povedinky/>

89. Нравственные аспекты обеспечения процесса доказывания. URL: www.bestreferat.ru/referat-85251.html.

90. Обрізан Н.М. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». К., 2008. 16 с. URL: dysertaciya.org.ua/disertaciya_1_723.html.

91. Олефір В.І. Формування позитивного іміджу співробітника ОВС. URL: naiaau.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2003_2...

92. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. URL: http://prigovorsuda.info/yuridisheskie_referati/351-oskarzhennya-rshen-dy-chi-bezdyalnost-pd-chas-dosudovogo-rozsliduvannya.html

93. Особи, які захищають та представляють в доказуванні інтереси інших осіб. URL: www.pravo.vuzlib.net/book_z1754_page_46.html.

94. Оукли Р. Введение в Роттердамскую хартию: «Охрана правопорядка силами полиции в полиэтническом обществе» // Роттердамская хартия. Охрана правопорядка силами полиции в полиэтническом обществе / Робин Оукли: [пер. с англ. Общественная правозащитная организация «Гражданский контроль»]. Харьков, 2002. 30 с. (Серия «Права человека»).

95. Панов Н.И. та ін. Философия права. Хрестоматия: учебное пособие [для студ. высш. учеб. заведений]. К.: Издательский дом «Ин Юре», 2002. 692 с.

96. Парасюк В.М. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю: 12.00.12. філософія права.

Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. 2008. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/177185>

97. Пилипчук П. Судді мають розуміти свою роль і місце в суспільстві / П. Пилипчук. URL: judges.org.ua/Forum/dig525.htm.

98. Подкопаєв С. Етичні засади суддівської поведінки: проблеми нормативного регулювання. Юридичний журнал. 2006. № 12 URL: justinian.com.ua/article.php?id=2486.

99. Поняття законності. Принципи законності. Вимоги законності. Гарантії законності – Історія, теорія держави і права. URL: referat.atlant.ws/?set=referat&mc...

100. Поповченко О. Моральні засади участі нотаріуса в кримінально-процесуальних відносинах. URL: yurradnik.com.ua/.../men03_2011_c108_Retro..

101. Портнов А. Судова реформа забезпечить реалізацію прав громадян та зменшить рівень корупції серед суддів. Дзеркало тижня. 2010. № 21. 05 червня 2010 р. URL: http://dt.ua/POLITICS/portnov_sudova_reforma_zabezpechit_realizatsiyu_prav_gromadyan_ta_zmenshit_riven_koruptsiyi_sered_su-60346.html.

102. Право- вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Право

103. Право і моральність як соціальні цінності / П.Г. Давидов, І.О. Хрімлі. URL: iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/2_2005/articles/...

104. Право на повагу людської гідності – Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Право_на_повагу_людської_гідності

105. Правове становище потерпілого за кримінальним правом України: представники потерпілого у кримінальному процесі. URL: ua.textreferat.com/referat-6945-2.html.

106. Принцип моральності в цивільному праві – Цивільне право Цивільне право. URL: pidruchniki.com...pravo/printsip...tsivilnomu_pravi

107. Про адвокатуру: Закон України від 19 грудня 1992 року // Голос України. 1993. 29 січня.

108. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-ХІІ. Остання редакція від 01.01.2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3723-12>.

109. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 24 жовтня 2003 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973-2004). Офіційне видання / [за заг. ред. В.Т. Маляренка]. К., 2004. 336 с.

110. Про Національну поліцію. Закон України від 10.11.2015 № 766-VIII. URL: – <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>

111. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України: Наказ МВС України № №686 від 09.08.2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>

112. Про походження моральності. URL: referaty.com.ua/ukr/details/19750/

113. Про прокуратуру. Закон України від 05.11.1991 № 1789-ХІІ – зі змінами та доповненнями від 24.12.15. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>

114. Про судоустрій і статус суддів Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI – із змінами та доповненнями від 24.12.2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

115. Прогресс нравственности. URL: http://www.truemoral.ru/moral_pr.php.

116. Проект КПК України від 10 грудня 2007 р., підготовлений робочою групою Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права. URL: <http://www.aau.edu.ua/up/docs/kpk.final.html>.

117. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою, утвореною Розпорядженням Голови Верховної Ради України В.М. Литвина за № 25 від 15 січня 2003 року (внесений на розгляд Верховної Ради народними депутатами України Г.А. Васильєвим, В.Р. Мойсиком та ін.; зареєстрований 19 травня 2003 р. за № 3456-1).

118. Протидія корупції у судовій системі: правові проблеми та шляхи їх подолання. URL: <http://www.novomoskovsk-rada.gov.ua/news/protidiya-korupciyi-u-sudoviy-sistemi-pravovi-problemi-ta-shlyahi-yih-podolannya>

119. Реализация принципов нравственности (морали) в деятельности следователя. URL: diplomnie.com/publ/46-1-0-8321.

120. Рекомендації Міжнародного науково-практичного семінару «Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні». Харків, 1999.

121. Рибачук О.О. Реалізація конституційного права народу на участь у здійсненні правосуддя. Вісник Академії адвокатури України. 2006. Вип. 7. URL: www.yurlex.com.ua/en/publications/realizacija_konstituciinogo_prava_narodu_n.

122. Рідна мова – Вікіпедія. Електронний ресурс. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Рідна_мова

123. Свиридов Б. Слідчий повинен поважати презумпцію невинуватості / Б. Свиридов // Правовий тиждень (Щотижнева інформаційно-правова газета). 2008. № 36-37(109-110). – 9 вересня 2008 р. URL: legalweekly.com.ua/article/?uid=621.

124. Свобода – Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Свобода

125. Секретарь судебного заседания. URL: <http://yurist-help.com/?p=3828>.

126. Сердюк В. Зміни до КПК: Узаконено право свідка на захист. URL: <http://www.human-rights.unian.net/ukr/detail/194443>.

127. Сірий М. Кримінально-процесуальний кодекс перехідного періоду. Дзеркало тижня. 2004. № 12(487). 27 березня-2 квітня 2004.

128. Скрипник А.П. Педагогический словарь. URL: [enc-dic.com/Педагогический словарь/Amoralnost-58?](http://enc-dic.com/Педагогический%20словарь/Amoralnost-58?)

129. Словарь русского языка [авт.-сост. С.И. Ожегов]. – 5-е изд., стереотип.; около 53000 слов. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. 900 с.

130. Соотношение понятий этика мораль нравственность. URL: <http://bukvasha.ru/referat/14656>

131. Стаття 12. Забезпечення права на свободу та особисту. URL: meo.info > ... > в Україні №1

132. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. [4-е вид., доп. та перероб]. К. 2003. 1120 с.

133. Тетюев С.В. Проблемы участия законного представителя в допросе несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого на предварительном расследовании. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 95-летию Башкирского государственного университета. Уфа: РИО БашГУ, 2004. Ч. 1. URL: www.kalinovsky-k.narod.ru/.../tetuev.htm.

134. Титов А.М. Черняк С.Ю. До питання про реалізацію права на участь захисників у кримінальних справах за призначенням. Питання реформування кримінального судочинства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25 листопада 2005 р. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2005. 516 с.

135. Торбин Ю.Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования. URL: www.kpress.ru/bh/2002/4/torbin/torbin.asp.

136. Участь перекладача в ході допиту членів злочинних угруповань. URL: <http://www.br.com.ua/referats/Pravo/30365.htm>.

137. Философский словарь студента [ред.-сост. В.Ф. Беркова, Ю.А. Харина]. Мн.: ТетраСистемс, 2003. 352 с.

138. Философский энциклопедический словарь [авт.-сост. С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др.]. 2-е изд. М.: Советская энциклопедия. 1989. 815 с.

139. Философский энциклопедический словарь [авт.-сост. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. М.: Советская энциклопедия. 1983. – 840 с. URL: – www.rubricon.com/fes_1.asp.

140. Формалізм – Академічний тлумачний словник української. URL: <http://sum.in.ua/s/formalizm>

141. Фрідріх Ніцше (1844-1900), Генеалогія моралі, Трактат. URL: pidruchniki.com/1292052237686/filosofiya/fridrih_...

142. Халявкіна В.Ю. Гарантії діяльності муніципальної (місцевої) міліції в Україні. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наукових праць. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. № 4. С. 69-75.

143. Чередниченко В.І. На контролі у міністра: [повісті]: у 2 т. Дніпропетровськ: Пороги. 2000. Т. 2. – 375 с.

144. Шаповалова Л.І., Шульга А.О. Проблеми попередньої перевірки заяв та повідомлень про злочини. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наукових праць. Донецьк: Друкарня ДЮІ ЛДУВС, 2006. № 3. С. 198-203.

145. Шарун В.В. Организационно-тактические особенности производства отдельных следственных действий с участием понятых: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Калининград. 2007. 23 с.

146. Швець О.Л. Проблеми викриття неправди під час розслідування злочинів, що вчиняються на залізничному транспорті. Держава і право в

умовах судової реформи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих учених, 8 квітня 2011 р. Донецьк. 2011. 300 с.

147. Шило О. Г. Розумний строк провадження в кримінальному процесі України / Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Х. : Право, 2011. Вип. 21. 312 с.

148. Шкіря Г.Ю. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів //Правове регулювання економіки. 2012. № 11–12. С. 271. URL: [ir.kneu.edu.ua:8080>bitstream/2010/2327/1/...](http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/2327/1/...)

149. Шульга А.О. Змагальність та її перспективи в кримінальному процесі України. Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. [«Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні»], (Донецьк, 21 листопада 2003 р.). Донецьк: ДЮІ, 2004. 248 с.

150. Шульга А.О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин: монографія. Кривий Ріг; Харків: ООО «В деле», 2017. – 472 с.

151. Шульга А.О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика; судова експертиза» К., 2003. 20 с.

152. Шульга А.О. Роль моральності у реалізації прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства / А.О. Шульга// Дотримання прав людини в діяльності МВС /Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2009. – С.19-22

153. Юренко Л.А. Окремі проблеми захисту потерпілого та судового розгляду справ про злочини, що вчинені організованими групами. Проблеми боротьби з організованими злочинами в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей): зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 квітня 1999 р. / ред. кол.: В.І. Борисов (головний редактор) [та ін.]. Харків: Право, 2000. 260 с.

154. Якімчук Б. Мова, якою здійснюється кримінальне провадження / Віче №2. 2013. URL: <http://www.viche.info/journal/3482/>

155. Янковий М.О. Морально-етичні засади тактики слідчих (розшукових) дій в світлі вимог нового КПК України. Юридичний бюлетень. №.2. 2016. С.161-168

156. Ярмиш О.Н., Мартиненко О.А., Кобзін Д.А. та ін. Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: Соціологічний та історико-правовий аналіз: навч. посіб. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ; Харківська правозахисна група, 2005. 212 с.

Наукове видання

Шульга Андрій Олександрович

МОРАЛЬНІСТЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Навчальний посібник

Підп. до друку 30.08.2018. Формат 60x84/16. Друк цифровий.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 12. Тираж 50 прим. Зам. 121\17
Видавець і виготовлювач - ДЮІ МВС України, кафедра Державно-правових дисциплін та
міжнародного права м. Кривий Ріг, 50065, вул.
Степана Тільги, 21.